

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Вініченко І. І.,

д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН, ІПК ДСЗУ

Даций О. І.,

д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Безус Р. М., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Васильєва Н. К., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Величко О. П., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко О. В., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гудзинський О. А., д.е.н., професор, професор кафедри, Національний університет біотехнологій і природокористування

Демчук Н. І., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан А. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кадієвський В. А., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Державна академія статистики, обліку і аудиту

Крисанов Д. Ф., д.е.н., професор, провідний науковий співробітник відділу, ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України

Кураташвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Малік М. И., д.е.н., професор, завідувач відділу, ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН України»

Павлова Г. Є., д.е.н., професор, професор кафедри, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Плаксієнко В. Я., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Полтавська державна аграрна академія

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри, Полтавський університет економіки та торгівлі

Ульянченко О. В., член.кор. НААН України, д.е.н., професор, професор кафедри, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Чупіс А. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри, Сумський національний аграрний університет

Шиян Д. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства та менеджменту, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Передрук дозволяється лише за згодою редакції. Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Свідоцтво KB № 17595-6445ПР від 28.03.2011 року

ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:

Дніпровський державний

аграрно-економічний університет,

ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

www.agrosvit.info

E-mail: economy_2008@ukr.net

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 23 грудень 2018 р.

У НОМЕРІ:

Ступень Р. М.

Стан та особливості ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні 3

Калініченко О. В.

Використання енергії в процесі виробництва продукції рослинництва 10

Горобець Н. М., Кадирус І. Г., Житкович Н. О.

Напрями діяльності аграрних підприємств на підставі визначення конкурентного потенціалу 18

Панченко Н. Г.

Екологічна мотивація персоналу в системі соціальної відповідальності залізничного транспорту 25

Лазебник Ю. О.

Оцінювання якості зайнятості на основі обстежень використання часу 31

Подмешальська Ю. В., Феофанов А. К.,

Осетрова Г. Ю.

Облік та аудит адміністративних витрат 38

Марчук А. А., Казарян О. Г.

Інноваційні інструменти забезпечення економічної безпеки регіону в контексті стрімкого розвитку технології — Blockchain 45

Салод С. В.

Стратегічне моделювання умов підвищення ефективності організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою підприємств

точного машинобудування 51

Захаренко М. М.

Теоретичні засади управління виробничим потенціалом підприємства 59

Козяр Н. О.

Теоретичні підходи до трактування сутності категорії "інвестиційна привабливість" у сільському господарстві 66

Благодарумова О. В., Зубатенко Ю. С.,

Лесняк В. Ю.

Значення ефективного внутрішнього контролю як елементу системи управління ресурсним потенціалом підприємства 73

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 27.05.2009 р., наказ ВАК України № 340 від 21.04.2011 р. «Про внесення змін до переліку наукових фахових видань України», наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar.

Рекомендовано до друку

Вченою радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 13.12.2018 р.

Підписано до друку 13.12.18 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 10,6. Наклад — 1000 прим. Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 1312/1

© АгроСвіт, 2018

CONTENTS:

Stupen R.	
STATUS AND FEATURES OF MARKET TURNOVER OF AGRICULTURAL LAND IN UKRAINE	3
Kalinichenko O.	
THE USE OF ENERGY IN THE PROCESS CROPS PRODUCTION	10
Gorobets N., Kadyrus I., Zhytkovich N.	
DIRECTIONS OF ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF DETERMINATION OF COMPETITIVE POTENTIAL	18
Panchenko N.	
ENVIRONMENTAL MOTIVATION OF PERSONNEL IN THE SYSTEM OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF RAILWAY TRANSPORT	25
Lazebnik Iu.	
ASSESSMENT OF QUALITY EMPLOYMENT BASED ON TIME USE SURVEYS	31
Podmeshalska Yu., Feofanov L., Osetrova G.	
ACCOUNTING AND AUDIT OF ADMINISTRATIVE EXPENSES	38
Marchuk L., Kazaryan O.	
INNOVATIVE TOOLS TO ENSURE THE ECONOMIC SECURITY OF THE REGION IN THE CONTEXT OF THE RAPID DEVELOPMENT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY	45
Saloid S.	
STRATEGIC MODELING OF THE CONDITIONS OF ENHANCEMENT OF THE EFFICIENCY OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT OF EXCITABLE MACHINE BUILDING ENTERPRISES	51
Zakharenko M.	
THEORETICAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT OF THE INDUSTRIAL POTENTIAL OF THE ENTERPRISE	59
Kozyar N.	
THEORETICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE ESSENCE OF THE CATEGORY "INVESTMENT ATTRACTIVENESS" IN AGRICULTURE	66
Blahorazumova O., Zubatenko Yu., Lesnyak V.	
THE SIGNIFICANCE OF EFFECTIVE INTERNAL CONTROL AS AN ELEMENT OF THE SYSTEM OF MANAGING ENTERPRISE RESOURCE POTENTIAL	73

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

— Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

УДК 502.33 : 332.72 : 631.11

Р. М. Ступень,
к. е. н., доцент кафедри землеустрою,
Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.3

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ РИНКОВОГО ОБІГУ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

R. Stupen,
Ph.D., Associate Professor Department of Land Management,
Lviv National Agricultural University, Dublyany

STATUS AND FEATURES OF MARKET TURNOVER OF AGRICULTURAL LAND IN UKRAINE

У статті охарактеризовано сучасний стан та особливості ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Визначено основні елементи ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення з урахуванням особливостей земельних ресурсів, як товару. Визначено, що існуючий механізм ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення реалізується в умовах обмеженого режиму дії закону попиту і пропозиції, обумовленого інституційними обмеженнями, а також умовами конкуренції, досконалою нееластичністю пропозиції землі. В процесі проведеного дослідження виявлено найбільш поширені елементи ринкового обігу земельних ділянок у сільському господарстві, враховуючи дію мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Проаналізовано види, структуру та рівень активності транзакцій, які були реалізовані на національному та регіональному ринку земель сільськогосподарського призначення. До таких транзакцій за елементами ринкового обігу відносяться оренда (більше — ринку) та спадщина на земельні ділянки. Систематизовані проблемні питання в сфері ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та запропоновані заходи щодо їх вирішення, а також обґрунтовано шляхи формування системи ефективного функціонування земельного ринку.

The article describes the current state and features of the market turnover of agricultural land in Ukraine. The main elements of the market turnover of agricultural land, taking into account the characteristics of land resources as a commodity, are identified. It is determined that the existing mechanism of market turnover of agricultural land is implemented in conditions of a limited mode of operation of the law of supply and demand, due to institutional constraints, as well as conditions of competition, perfect inelasticity of land supply. As a result, civil land transactions are not regulated, and its participants, the state and local government are experiencing economic losses. In the course of the study, the most common elements of the market turnover of land plots in agriculture were identified, taking into account the effect of the moratorium on the sale of agricultural land. The types, structure and activity level of transactions that were implemented on the national and regional market for agricultural land were analyzed. Such transactions for elements of market turnover include rent (more than — of the market) and heritage of land plots. The problematic issues in the field of market turnover of agricultural lands were systematized and measures for their solution were proposed, and ways to form a system for the effective functioning of the land market were justified. The development of the basic elements of the market turnover of agricultural land requires the introduction of effective regulatory mechanisms where the state should play a decisive role. Therefore, the development of state regulation of market turnover of agricultural land of destination should provide for the implementation of the following basic imperatives: the establishment of clear regulations for the circulation of land plots; introduction of risk insurance instruments in transactions with land plots; provision of special status to gratis land received for conducting private peasant farming, gardening, gardening, introducing restrictions on their free circulation (use); the introduction of mandatory auctions for the sale of state land.

Ключові слова: землі сільськогосподарського призначення, ринок, ринковий обіг земель, транзакція, елементи, оренда.

Key words: agricultural land, market, land market turnover, transaction, elements, rent.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Реформування земельних відносин в Україні розпочалося у 1991 році. У результаті де-монополізації земель відбулися докорінні

зміни форм власності на землю, розв'язано проблему забезпечення громадян земельними ділянками, введено плату за землекористування, сформовано систему нормативного регулю-

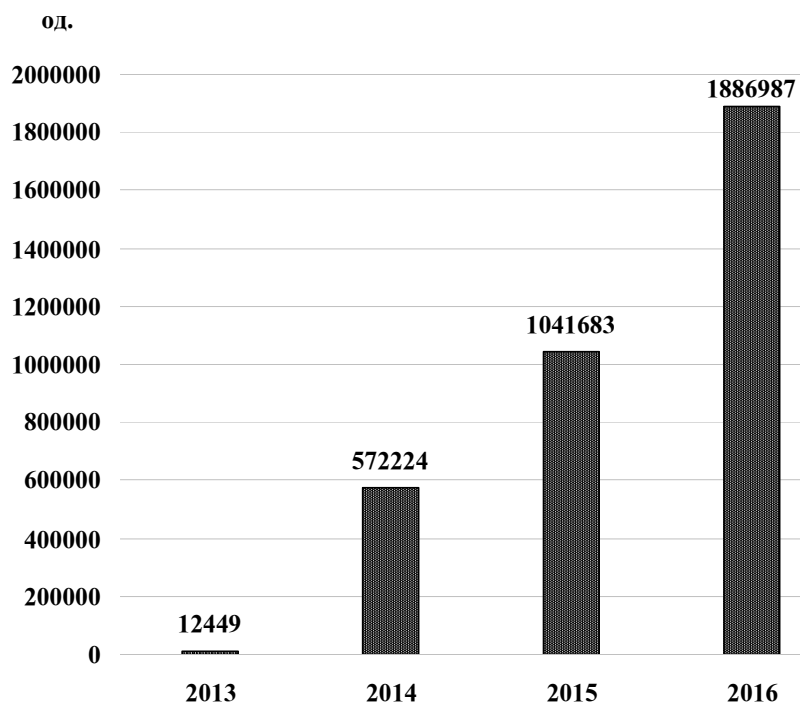

Рис. 1. Динаміка кількості транзакцій зі зміною власника/користувача земельної ділянки сільськогосподарського призначення в Україні, од.

Джерело: сформовано за даними Міністерства юстиції України.

вання земельних відносин тощо. Таким чином, було створено передумови для формування особливого сегмента ринкових відносин, а саме ринку земель сільськогосподарського призначення. Розвиток ринку земель в сільському господарстві пов'язаний з цілою низкою особливостей, які виходять із специфіки земель сільськогосподарського призначення як товару. Виходячи з цього та враховуючи значний земельно-ресурсний потенціал України, земельні активи можуть стати одним із важливих джерел інвестиційного забезпечення аграрного сектора економіки. За таких умов запровадження механізму поетапного та регульованого процесу обігу земель сільськогосподарського призначення дасть змогу забезпечити залучення в аграрну сферу довгострокових інвес-

тиційних ресурсів й нарощування виробничого потенціалу сільськогосподарської галузі країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні аспекти земельних відносин, проблеми реформування відносин власності та формування ринку сільськогосподарських земель знайшли своє відображення в наукових працях таких українських вчених: О.Д. Гнаткович, В.А. Голян, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, А.Г. Мартин, Л.Я. Новаковський, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, М.М. Федоров та інші. Безпосередньо дослідженню проблем ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення присвячено роботи О.І. Гуторова, І.В.

Таблиця 1. Основні показники та структура ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні, 2016 р.

Елемент ринкового обігу	Кількість транзакцій, од	Структура транзакцій за кількістю, %	Площа земель, за якими здійснювались транзакції, га	Структура транзакцій за площею, %
Оренда	1447221	76,11	8279900	84,24
Спадщина	337507	18,33	1447793	14,73
Купівля/Продаж	58226	3,13	35402	0,36
Міна/Дарування	29104	1,61	24437	0,25
Емфітевзис	14138	0,77	40507	0,41
Іпотека	791	0,05	674	0,01

Джерело: сформовано за даними Міністерства юстиції України.

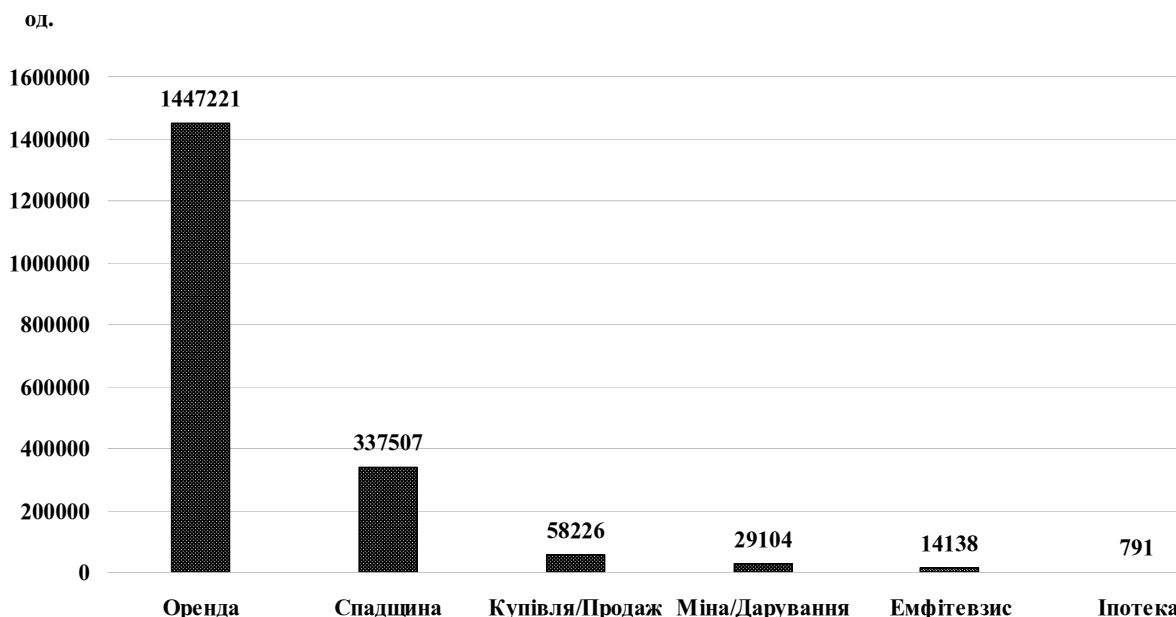

Рис. 2. Кількість транзакцій за елементами ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні, 2016 р.

Джерело: сформовано за даними Міністерства юстиції України.

Кошкалди, Ю.О. Лупенка, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, Т.О. Степаненко, В.А. Торчука, О.В. Ходаківської, Г.І. Шарого та ін.

Зокрема Г.І. Шарий економічний обіг земель сільськогосподарського призначення визначає як систему перерозподілу земельних ділянок, призначених для потреб сільгоспвиробництва, між учасниками земельних правовідносин з метою формування системи землеволодінь і раціонального землекористування [1, с. 16]. Економісти-аграрники Ю.О. Лупенко та О.В. Ходаківська приходять до висновку, що [2, с. 5] невизначеність стосовно ринку сільськогосподарських земель спровокувала появу механізмів переходу прав на земельні ділянки в обхід мораторію, що, наприклад, призвело до активізації такого інституту, як емфітевзис, і викликало масові обурення серед фермерів та дрібних землекористувачів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Існуюча заборона на продаж земель сільськогосподарського призначення безпосередньо пов'язана з відсутністю дієвого механізму її ринкового обігу. В результаті цивільно-правові земельні угоди здійснюються не регульовано, а їх учасники, держава та місцеве самоврядування зазнають економічних втрат. Відтак існує нагальна необхідність економічного врегулювання питань, пов'язаних з відкриттям ринку земель в Україні, запровадженням при цьому особливого механізму обігу земель сільськогосподарського призначення зі зба-

лансованим дотриманням та захистом інтересів всіх учасників земельних відносин. У зв'язку з цим, виникає потреба в комплексному аналізі сучасного стану та особливостей ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом майже всього ХХ ст. основу земельних відносин в Україні становила державна власність на землю, яка виникла в результаті націоналізації. Усі землі в межах країни формували єдиний державний фонд і надавалися лише у володіння та користування. Тобто, довгий час у радянській Україні існувала монополія на землю в цілому і на землі сільськогосподарського призначення, зокрема. Вона перебувала в безстроковому користуванні та перерозподілялася за рішенням державних органів. На початку дев'яностих років минулого сторіччя з прийняттям Земельного кодексу Української РСР в економіці країни активізувався конструктивний перехід до ринкової системи господарювання [3]. Усі галузі національної економіки, внутрішні, міжгалузеві зв'язки, система економічних відносин піддалися докорінній трансформації. Аграрні відносини і, як їх складові, земельні відносини також коректувалися з новими пріоритетами й завданнями виходячи з того, що однією з основ ринкової економіки є приватна власність на засоби виробництва [4–6].

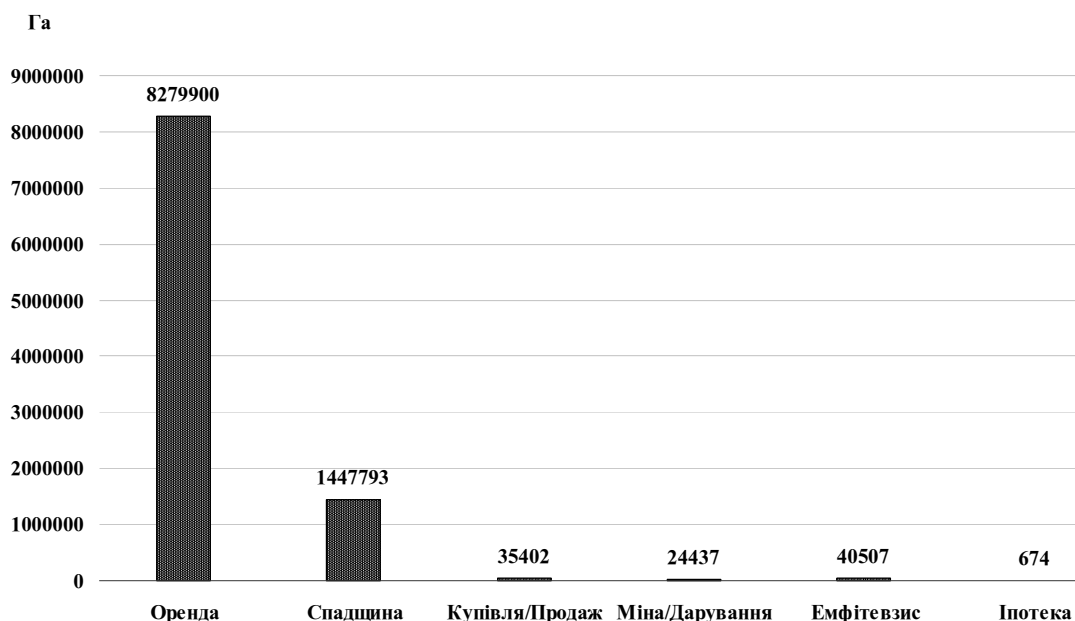

Рис. 3. Площа земельних ділянок, з якими відбулися транзакції за елементами ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні, 2016 р.

Таким чином, було створено передумови для формування особливого сегмента ринкових відносин, а саме ринку земель сільськогосподарського призначення. Загалом, ринок зе-

мель сільськогосподарського призначення можна визначити, як систему взаємовідносин та механізмів, що передбачають реалізацію земель власниками і землекористувачами еконо-

Таблиця 2. Кількість та площа земельних ділянок, з якими відбулися транзакції в сфері ринкового обігу сільськогосподарських земель за регіонами України, 2016 р.

Регіони	Продаж		Спадщина		Міна		Іпотека		Оренда		Емфітевзис	
	Кількість	Площа, га	Кількість	Площа, га	Кількість	Площа, га	Кількість	Площа, га	Кількість	Площа, га	Кількість	Площа, га
АР Крим	—	—	3	5,8	—	—	—	23,7	2	9	—	—
Вінницька	2966	1892,9	23557	75931,7	96	478,7	25	7,8	11348	569242	948	1668,8
Волинська	17	456,1	7194	26118,1	824	441,1	9	12,8	16823	100446	7	18,2
Дніпропетровська	3263	1786,6	1232	84494,2	726	573,1	29	17,7	52227	390002	1212	4128,4
Донецька	799	1032,5	7666	56435,8	93	1737,5	1	7,1	33136	399332	967	2867,1
Житомирська	213	899,6	16546	49983,0	12	459,6	1	4,2	6573	378931	152	411,4
Закарпатська	1524	557,5	197	3468,8	811	269,0	6	1,6	5383	6899	159	141,8
Запорізька	27	1442,3	9166	89353,7	1223	1353,8	9	433,4	33936	415494	86	4151,1
Івано-Франківська	1189	579,2	9774	20622,5	1256	315,4	521	30,7	45328	136498	3	5,2
Київська	13956	5816,8	2723	52931,5	4281	2619,9	8	7,0	79812	495892	818	1716,8
Кіровоградська	228	2613,9	1124	117364,0	4177	5577,6	2	13,8	47886	532615	11	4401,8
Луганська	339	211,5	5271	33458,9	78	24,0	27	7,8	25695	269846	74	517,6
Львівська	238	559,3	16525	26092,2	1754	444,6	9	5,0	713	188699	17	31,4
Миколаївська	1629	2337,1	1577	48188,0	666	1635,5	11	1,8	38795	352208	342	1718,6
Одеська	2472	1315,4	15571	75926,3	679	291,4	11	4,4	684	343706	1438	4198,6
Полтавська	236	760,6	18447	114551,9	567	240,6	11	0,5	9149	568087	1664	4827,2
Рівненська	1417	255,5	11514	48428,2	826	210,4	4	23,4	4295	91389	56	162,4
Сумська	1923	741,8	27895	99712,4	516	240,8	19	20,9	93374	462889	1424	2485,1
Тернопільська	818	231,1	17662	36219,5	858	447,5	17	22,1	9834	330685	71	121,9
Харківська	3686	3260,8	1321	93778,2	99	1566,4	12	21,4	52112	462711	721	2293,2
Херсонська	13	1825,1	873	40037,5	1238	2594,5	13	4,6	38318	308149	33	1279,2
Хмельницька	3994	3279,4	22764	73644,3	185	640,9	9	0,7	11235	465003	179	382,4
Черкаська	2256	1570,1	1759	74057,1	1446	1522,9	3	0,8	88167	524475	89	2123,5
Чернівецька	125	359	6635	11480,0	1529	527,4	3	1,3	21713	69282	721	564,8
Чернігівська	149	1416,4	25377	95497,2	384	213,5	11	0,1	116988	417408	39	139,9
м. Київ	393	24,8	21	12,5	18	10,6	2	23,7	2	5	—	—
м. Севастополь	1	0,0	—	—	1	0,0	1	7,8	—	—	—	—

Джерело: сформовано за даними статистичного щорічника "Моніторинг земельних відносин в Україні: 2016—2017" з урахуванням корекції даних [7].

мічних інтересів шляхом перерозподілу земель сільськогосподарського призначення в процесі ринкового обігу прав власності (використання) на земельні ділянки у результаті якого відбувається зміна їх власника (користувача). Активність функціонування ринку сільськогосподарських земель визначається частотою їх ринкового обігу. На ринку сільськогосподарських земель здійснюються різні операції у сфері володіння, користування та розпорядження земельними ділянками. При цьому процедура реалізації юридично-правових і економічних відносин, які виникають в процесі обігу земельних ділянок прийнято називати транзакцією щодо земельних ділянок.

Так, динаміка кількості транзакцій зі зміною власника або користувача земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні останніми роками має тенденцію до зростання, зокрема у 2017 році їх було зареєстровано майже 1,9 млн одиниць (рис. 1).

Для визначення рівня значимості і пріоритетності того чи іншого елементу ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення розглянемо їх структуру на основі порівняльного аналізу. В Україні нині елементи ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, що передбачають повний перехід прав власності фактично не дієздатні (окрім успадкування), оскільки рішенням Верховної Ради України було винесено рішення про продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Так, на сьогодні найпоширенішим елементом ринкового обігу сільськогосподарських земель є оренда (табл. 1). Цей елемент ринкового обігу складає найбільшу частку всіх транзакцій щодо земель сільськогосподарського призначення (76,11%). Орендні відносини на сучасному етапі землекористування набувають все більшого значення, оскільки придбання земель сільськогосподарського призначення у власність, як вже говорилося, поки що стримується на законодавчому рівні дією мораторію на її продаж.

На рисунку 2 наведено дані щодо кількості транзакцій окремо для різних елементів ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Так, спадщина є другим за кількістю транзакцій елементом ринкового обігу земель, а саме 337,5 тис. (рис. 2).

Графік на рисунку 3 демонструє сучасний стан транзакцій щодо обігу земель сільськогосподарського призначення за площею. Станом на 01.01.2017 р. найбільші площі земель передаються в оренду, а саме 8279,9 тис. га (84,24% від загальної площі). На другій позиції за ак-

туальністю є транзакції передачі земель у спадщину — 1447,8 тис. га (14,73 %). Найменша площа (як і найменша кількість) земельних ділянок сільськогосподарського призначення передається в заставу чи іпотеку.

Результати аналізу щодо транзакцій за елементами ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення у регіональному розрізі України за 2016 р. наведено в таблиці 2.

Так, найбільші площі земель сільськогосподарського призначення, що передавались в оренду в 2016 році зафіксовані в Вінницькій та Полтавській областях, щодо успадкування земельних ділянок то найбільші площі за якими відбувалися такі транзакції знаходились в Кіровоградській та Полтавській областях, за площами проданих земель лідерами є Київська та Хмельницька області. Загалом, найбільші площі земельних ділянок, з якими відбулися транзакції за всіма елементами ринкового обігу сільськогосподарських земель були в Полтавській області, що становить близько 8,3% від загальної площі земель за якими здійснювались транзакції в Україні за 2016 рік. Це свідчить про достатньо розвинений ринок земель сільськогосподарського призначення в цьому регіоні.

Не зважаючи на ряд позитивних моментів у сфері ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення слід відзначити наявність невирішених питань, що стримують розвиток ринку земель [1; 8—10]:

- відсутня консолідована модель розвитку ринку сільськогосподарських земель;

- несформованість інфраструктури ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення;

- відсутність механізму консолідації земельних ділянок та процесу незавершеність розмежування земель державної та комунальної власності;

- неможливість поліпшення технологічних умов використання сільськогосподарських земель внаслідок нераціональних розмірів землеволодінь, черезсмужжя, вкраплення дрібних ділянок інших власників у масиви земель господарств тощо;

- концентрація більшої частини земель сільськогосподарського призначення у власності найменш економічно активної частини сільського населення, що не має належних професійних знань, фінансових та фізичних можливостей займатися землеробською роботою;

- нормативно не врегульовано земельно-рентні відносини, за яких значна частина ство-

рюваної у сільському господарстві земельної ренти не потрапляє на розширене відтворення галузі;

— зниження інвестиційної привабливості вітчизняного аграрного сектора економіки, пов'язане з підвищенням ризику вкладень унаслідок неможливості іпотечного кредитування сільського господарства під заставу земельних ділянок;

— відсутність ефективного інструментарію стимулювання збалансованого використання, збереження, охорони та відтворення земельних ресурсів.

Для того, щоб ринок земель був дієвим та результативним важелем ринкової економіки, слід забезпечити відповідні умови, за яких ймовірний землевласник зможе вільно купувати землю чи здавати її в оренду. Поряд з тим, за інституціональних та економічних трансформацій, формування цього ринку передбачає низку різноманітних перешкод та обмежень, які здійснюють вплив на обрання виду та динаміки транзакцій. В умовах обмеженого режиму дії закону попиту і пропозиції на сільськогосподарські землі, обумовленого інституційними обмеженнями (мораторій на продаж) деякі елементи ринкового обігу земельних ділянок слабо розвинені чи практично відсутні, а інші займають домінуючу позицію в структурі транзакцій на ринку. В свою чергу, саме ці види транзакцій визначають попит та структуру ринку сільськогосподарських земель.

Домінування оренди на ринку земель сільськогосподарського призначення певним чином впливає на формування структури попиту і пропозиції на землю. В таких умовах попит слід розглядати не тільки з позиції земельної ділянки, як ресурсу, але й можливостей ведення на ній господарської діяльності. У цій ситуації право на землю реалізується через форму придбання прав користування нею, як об'єктом господарювання.

Вважаємо за необхідне негайне вжиття наступних заходів, необхідних для ефективного функціонування земельного ринку: провести повну інвентаризацію земель та землекористувань, визначити найбільш цінні в господарському відношенні земельні угіддя, які повинні перебувати під особливою увагою держави; здійснити зонування земель за їх функціональним і цільовим призначенням; провести кадастрову оцінку земель і сформувати електронну базу даних про землекористувачів, сервітути та обтяження земельних ділянок, їх якості та оціночної вартості; організу-

вати створення прозорої, доступної та довготривалої інформаційної бази даних і оперативно статистичної інформації про операції з земельними ділянками, про кон'юнктуру ринку та ринкової ціною землі; розробити і налагодити механізм руху земельних часток і компенсації за них; внести до чинного законодавства зміни, що стосуються зниження податків на доходи від операцій з земельними ділянками та витрат при оформленні угод; створити інфраструктуру земельного ринку, що включає державні та комерційні підприємства та організації, консалтингові організації з оцінки земель, оформлення угод та операцій із земельними ділянками, земельний суд, земельна нотаріат, земельний банк, інститут операторів на ринку, інститут незалежних оцінювачів, страховиків; визначити і реалізувати комплекс заходів і методів по адміністративно-правового та економічного регулювання земельного ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Визначено, що базисом ефективного функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення є їх ринковий обіг. Після закінчення мораторію на продаж сільськогосподарських земель і відкриття повноцінного ринку земель необхідним є удосконалення інституту ринкового обігу і перш за все таких його елементів, як успадкування, купівля/продаж та застава. При цьому розвиток цих елементів ринкового обігу сільськогосподарських земель потребує запровадження ефективних регуляторних механізмів де вирішальну роль має відігравати держава.

Тому розвиток державного регулювання ринкового обігу сільськогосподарських земель призначення має передбачити реалізацію таких основних імперативів: встановлення чітких регламентів обігу земельних ділянок; запровадження інструментарію страхування ризиків при здійсненні транзакцій із земельними ділянками; надання особливого статусу безоплатно отриманим земельним ділянкам для ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва, ввівши обмеження щодо їх вільного обігу (використання); запровадження обов'язкових аукціонів щодо продажу державних земель. Застосування такого підходу дасть змогу у подальшому більш системно формувати управлінські заходи щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Література:

1. Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення // Економіка АПК. — 2016. — № 12. — С. 5—15.

2. Шарий Г.І. Удосконалення земельних відносин у сфері обігу земель сільськогосподарського призначення // АгроСвіт. — 2013. — № 14. — С. 16—21.

3. Ступень Р.М. Сутність ринку земель сільськогосподарського призначення: теоретичні аспекти // Економіка АПК. — 2015. — № 9. — С. 106—110.

4. Добряк Д.С., Шкуратов О.І. Формування і розвиток ринкових земельних відносин на територіях України // Збалансоване природокористування. — 2018. — № 1. — С. 6—17.

5. Мартинюк М.П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та перспективи запровадження // Економіка АПК. — 2017. — № 3. — С. 15—21.

6. Ciaian P., Kancs d'Artis, Swinnen J., Herck K., Vranken L. Institutional Factors Affecting Agricultural Land Markets. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2012. 22 p.

7. Моніторинг земельних відносин в Україні. 2016—2017: статистичний щорічник / Проект "Підтримка прозорого управління земельними ресурсами в Україні". — К.: 2018. — 95 с.

8. Ходаківська О.В., Мартинюк М.П. Розвиток земельних відносин в умовах формування ринкового обігу земель // Економіка і регіон. — 2016. — № 2. — С. 143—148.

9. Stupen R., Stupen M., Stupen O. Prospects of the land-rental relations development in agriculture of Ukraine // Scientific Papers: Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development. — 2018. — Vol. 18. — Issue 3. — P. 441—448.

10. Заяць В.М. Перспективи державного регулювання ринку землі // АгроІнком. — 2008. — № 11—12. — С. 106—110.

References:

1. Lupenko, Yu.O. and Khodakivs'ka, O.V. (2016), "Scientific basis for the introduction of market turnover of agricultural land", The Economy of Agro-Industrial Complex, vol. 12, pp. 5—15.

2. Sharyi, H.I. (2013), "The essence of the land market for agricultural purposes: theoretical aspects", Agrosvit, vol. 14, pp. 16—21.

3. Stupen, R.M. (2015), "The essence of the market for agricultural lands: theoretical aspects", The Economy of Agro-Industrial Complex, vol. 9, pp. 106—110.

4. Dobriak, D.S. and Shkuratov, O.I. (2018), "Formation and development of market land relations in the territory of Ukraine", Balanced nature using, vol. 1, pp. 6—17.

5. Martyniuk, M.P. (2017), "The market of agricultural land in Ukraine: the state and prospects of implementation", The Economy of Agro-Industrial Complex, vol. 3, 15—21.

6. Ciaian, P. Kancs, d'Artis Swinnen, J. Herck, K. and Vranken, L. (2012), Institutional Factors Affecting Agricultural Land Markets, Centre for European Policy Studies, Brussels, Belgium.

7. Monitoring of land relations in Ukraine. 2016—2017: Statistical Yearbook. Transparent management support land resources in Ukraine, Kyiv.

8. Khodakivska, O.V. and Martyniuk, M.P. (2016), "Development of land relations in the conditions of formation of market circulation of lands", Ekonomika i rehion, vol. 2, pp. 143—148.

9. Stupen, R. Stupen, M. and Stupen, O. (2018), "Prospects of the land-rental relations development in agriculture of Ukraine. Scientific Papers: Series Management", Economic Engineering in Agriculture and Rural Development, vol. 18, no.3, pp.

10. Zaiats, V.M. (2008), "Perspektyvy derzhavnoho rehuliuвання rynku zemli", AhroInkom, vol. 11—12, pp. 106—110.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2018 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

**Видання включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІКИ**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 658.26:338.43:633

О. В. Калініченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства,
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.10

ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГІЇ В ПРОЦЕСІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

О. Kalinichenko,
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Enterprise Economics, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

THE USE OF ENERGY IN THE PROCESS CROPS PRODUCTION

У статті розглянуто використання енергії в процесі виробництва продукції рослинництва.

Досліджено систему поглядів щодо універсальності енергетичної оцінки в аграрній сфері виробництва на основі категорії "енергія".

Обґрунтовано класифікацію основних законів трансформації енергії у біосфері: односпрямованість потоку енергії, максимізація енергії, максимум біогенної енергії, внутрішня динамічна рівновага, оптимальності, піраміди енергії, толерантності, зменшення енерговіддачі у природокористуванні, обмеженість природних ресурсів.

Запропоновано показники, які характеризують ефективність використання сонячної енергії: коефіцієнт якості енергії (еквівалент); еквівалент умовного палива; енергія ФАР, що надходить до посівів сільськогосподарських культур; коефіцієнт використання ФАР; енергія, що накопичена у сільськогосподарських культурах.

Обґрунтовано класифікацію видів енергії у процесі виробництва продукції рослинництва: поновлювана (сонячна енергія, енергопотенціал ґрунту, температура повітря і ґрунту); неоновлювана (енергетичні ресурси; енергія, уречевлена в мінеральних та органічних добривах, пестицидах; енергія, уречевлена в насінні; енергія, уречевлена в техніці та обладнанні; енергія, уречевлена в будівлях та спорудах); енергія живої праці.

Обґрунтовано класифікацію енергії як активу відповідно до застосування оціночних підходів: витратний (ресурсний), порівняльний, дохідний.

Обґрунтовано особливості енергоспоживання в процесі виробництва продукції рослинництва: 1) біокліматичні умови (сонячна радіація; ентропія; земельні ресурси; водні ресурси; кліматичні та погодні умови; біологічні процеси росту та розвитку сільськогосподарських культур; біологічні властивості видів та сортів сільськогосподарських культур; сезонність виробництва; екологічність виробництва); 2) рівень розвитку технологій виробництва (технології виробництва сільськогосподарських культур; використання органічних та мінеральних добрив; система боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами; система сівозмін; частина продукції рослинництва входить до наступного циклу виробництва; система зберігання продукції рослинництва); 3) технічне забезпечення (система машин і обладнання; технічний стан засобів виробництва; матеріально-технічне забезпечення); 4) організаційно-економічні чинники (тенденції формування виробничих відносин у аграрному секторі; специфіка організації праці; територіальна розосередженість).

The article investigates the energy consumption in the process of crop production.

The system of views regarding the universality of energy assessment in the agrarian production sector, based on the "energy" category is researched.

The classification of the basic laws of energy transformation in the biosphere: unidirectional energy flow, maximization of energy, maximum of biogenic energy, internal dynamic balance, optimality, pyramid of energy, tolerance, reduction of energy consumption in maintaining natural resources, their limitation, is justified.

The indicators, which characterize the efficiency of solar energy use: energy quality coefficient (equivalent), conventional fuel equivalent, PAR energy, received by agricultural crops, PAR use coefficient, energy, accumulated in agricultural crops, are proposed.

The classification of energy types (human labor power, renewable (solar energy, soil energy potential, air and soil temperature); non-renewable (energy resources, energy contained in mineral and organic fertilizers, pesticides, energy contained in seeds, energy contained in equipment, buildings and structures); energy of human labor (human labor power).

The classification of energy as an asset, according to estimation approaches: cost (resource), comparative and profitable, is justified.

The peculiarities of energy consumption in the process of crop production:

1) bioclimatic conditions (solar radiation, entropy, land resources, water resources, climatic and weather conditions; biological processes of agricultural crops' growth and development; biological peculiarities of species and varieties of agricultural crops; seasonal and environmentally friendly nature of production) 2) levels of production technology development (technologies of agricultural crops production; use of organic and mineral fertilizers; weed, pest and diseases' control and prevention system;

crop rotation system; part of the crop production is included in the next production cycle; crop production storage system); 3) level of technical support (system of machines and equipment; technical condition of means of production; material and technical support); 4) organizational and economic factors are determined (trends of forming the industrial relations in the agricultural sector; the specifics of organizing the labor; territorial dispersion).

Ключові слова: енергія, поновлювана енергія, непоновлювана енергія, енергетична оцінка, енергетична ефективність в рослинництві, енергомісткість, продукція рослинництва.

Key words: energy, renewable energy, non-renewable energy, energy assessment, energy efficiency in crop production energy consumption, crop production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Будь-яке виробництво — це процес споживання енергії. Якщо є придатні до використання джерела енергії, то виробництво можливе, у разі їх відсутності чи недостатньої кількості — неможливе взагалі.

Ефективне використання енергії забезпечує збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення показників продуктивності праці й рентабельності. Здійснює значний внесок у зміцнення конкурентоспроможності на засадах сталого розвитку національної економіки [15, с. 1821; 16, с. 2276].

Використання категорії "енергія" в різних галузях науки та практичної діяльності дає уявлення про усі явища природи та соціально-економічної системи як єдиного цілого. Вказане дозволить розробити систему показників, значення яких можуть бути використані при проведенні енергетичної оцінки. А також, за результатами застосування відповідної методики, в подальшому можливо удосконалити шляхи та засоби використання енергії в процесі виробництва сільськогосподарської продукції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань ефективності використання енергії в аграрній сфері матеріального виробництва висвітлені в працях Ю.О. Тараріко, О.Ю. Несмашної, О.М. Берднікова, Л.Д. Глуценка, Г.І. Личука [2]; В.К. Буги, Г.Ф. Добиша, А.А. Мицкевича [3]; В.В. Гришка, В.І. Перебийніса, В.М. Рабштини [4]; О.К. Медведовського, П.І. Іваненка [8]; А.М. Стельмашука [10]; С.А. Хатірлі, Б. Озкана, Ц. Ферта [12]; Й. Лю, Х. Хог-Єнсена, Х. Егелінга, В. Лангера [13]; Н. Нагеша [14]; Б. Озкана, Г. Акчаоза, Ф. Караденіза [15]; Г. Сінгха, Д. Мішра, Н.М. Нахара [16] та інших.

Однак недостатня вивченість сільського господарства як у контексті споживання та виробництва енергії потребує подальшого теоретичного та практичного опрацювання шляхів ефективного використання поновлюваної і непоновлюваної енергії при виробництві продукції рослинництва за найменшого негативно-го впливу на навколишнє середовище.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в обґрунтуванні класифікації видів енергії та визначенні ефективності використання енергії у процесі виробництва продукції рослинництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Грецькою мовою слово "енергія" означає "внутрішня робота". Термін "енергія" почав використовуватися понад 100 років тому, витіснивши терміни "жива сила" чи просто "сила". Вперше новий термін ввів у своїх працях Т. Юнг (1807 р.) відносно до виразу "жива сила". На протязі наступних десятиліть видатні фізики того часу Р. Майер, Г. Гельмгольц, Ж. Понселе, В. Томсон, Т. Юнг, Г. Кориоліс, Дж. Джоуль та інші по-різному трактували поняття "енергія", наближаючись до сучасного розуміння енергії, енергетичних процесів [5, с. 126].

Енергія не тільки зберігається, але й перетворюється, і для якісно різних форм руху має місце специфічна міра. Під "енергією тіла" чи "системи тіл" розуміють кінцеву, однозначну та безперервну функцію стану, яка визначається сукупністю фізичних властивостей тіла чи системи тіл (взаємним розміщенням та швидкостями частин системи). При цьому безкінечно малим змінам етапу системи мають відповідати безкінечно малі зміни її енергії [5, с. 126].

Закон збереження та перетворення енергії був відкритий незалежно один від одного Р. Майером, Дж. Джоулем та Г. Гельмгольцем. Менш узагальнено та менш доказово закон збереження був також сформульований датським інженером Л.А. Кольдінгом. Основна ідея закону висловлена С. Карно та М. Фарадеєм полягає в тому, що для всіх процесів в системі тіл має місце збереження величини, яка є мірою взаємодії та руху довільного виду. Збереження енергії при довільних процесах в системі необхідно пов'язувати з тим, що зміни енергії, які мають місце при переході системи з одного (початкового) стану в інший (кінцевий), залежать тільки від цих станів, але не від шляху (способу) переходу, що може розглядатися як інше формулювання вказаного закону [1, с. 126].

Таблиця 1. Класифікація основних законів трансформації енергії у біосфері

Закон	Характеристика
Односпрямованості потоку енергії	Енергія, яку одержує екосистема і яка засвоюється продуцентами, розсіюється, або разом з їх біомасою необоротно передається консументам першого, другого, третього та інших порядків, а потім редуцентам, що супроводжується втратою певної кількості енергії на кожному трофічному рівні в результаті процесів, які супроводжують дихання
Максимізації енергії	У конкуренції з іншими системами зберігається та з них, яка найбільше сприяє надходженню енергії та інформації й найефективніше використовує максимальну їх кількість
Максимуму біогенної енергії	Будь-яка біологічна та «біонедосконала» система з біотою, що перебуває у стані «стійкої нерівноваги» (динамічно рухливої рівноваги з довкіллям), збільшує, розвиваючись, свій вплив на середовище
Внутрішньої динамічної рівноваги	Енергія, речовина, інформація та динамічні якості окремих природних систем, їх ієрархії настільки пов'язані між собою, що будь-яка зміна одного з чинників зумовлює зміну інших. При цьому зберігається сукупна якість природної системи, оскільки під час зміни елементів природного середовища розвиваються ланцюгові реакції, які намагаються нейтралізувати ці зміни. Як наслідок, штучне зростання енергетичного потенціалу (як економічної характеристики великої екосистеми) обмежується термодинамічною стійкістю природних систем
Оптимальності	Ніяка система не може розширюватися або звужуватися до нескінченності, оскільки ніякий цілісний організм не може перевищити певні критичні розміри, що забезпечують підтримку його енергетики
Піраміди енергії	З одного трофічного рівня екологічної піраміди на інший переходить, в середньому, не більше 10 % енергії
Толерантності	Лімітуючим чинником процвітання організму може бути як мінімум, так і максимум екологічного впливу, діапазон між якими визначає міра чутливості (толерантності) організму до даного чинника. Тобто будь-який надлишок енергії чи речовини забруднює її
Зменшення енерговіддачі у природокористуванні	У процесі одержання з природних систем корисної продукції з часом (в історичному аспекті) на її виготовлення, у середньому, витрачається більше енергії (зростають питомі енергетичні витрати в розрахунку на одну людину)
Обмеженості природних ресурсів	Більшість освоєних природних ресурсів в умовах Землі є вичерпними

Джерело: узагальнено автором за даними [1, с. 75 — 78; 3, с. 15 — 17; 4, с. 5].

У фізиці поняття "енергія" введено для загальної міри різноманітних форм руху матерії. А. Енштейн установив взаємоперетворення енергії та маси, розширив рамки закону збереження енергії. Тепер цей закон формулюється в загальному випадку як закон збереження енергії та маси. Так, зменшення маси тіла чи системи тіл на 1 г призводить до виділення 9×10^{13} Дж енергії, що еквівалентно теплотворній здатності 3000 т умовного палива [5, с. 127].

У термодинаміці поняття "енергія", "тепло" й "робота" є характеристиками того самого явища — руху матерії в різних її формах, величина якого згідно із законом збереження матерії й енергії за перетворення останньої в нову форму не змінюється [11, с. 26].

Однією з найскладніших відкритих термодинамічних систем є біосфера — збалансована, самоорганізована, відкрита термодинамічна система, яка здійснює вплив на розподіл енергетичних потоків на Землі. Безперервність процесів в біосфері забезпечується завдяки кругообігу речовин, інформації та сонячної енергії.

Поняття "енергія" у біосфері має багатоаспектний характер (табл. 1).

Трансформація енергії (перехід з однієї форми до іншої) у біосфері — здатність біологічних систем до здійснення роботи з подальшим відновленням. Основою трансформації

енергії у біосфері є живі організми. При цьому частина енергії виділяється у навколишнє середовище у деградованому стані (у вигляді бідних на енергію кінцевих продуктів метаболізму або тепловій формі).

Отже, основні закони трансформації енергії у біосфері взаємопов'язані, тому неможливо змінити жоден елемент системи окремого агробіоценозу без переведення його в новий стан. В планетарному масштабі, будь-які окремі зміни можуть призвести до істотних змін у всій біосфері. Якщо зміни не критичні, то біосфера прагне до відновлення та збереження біорізноманіття, а отже, до диверсифікації енергетичної характеристики окремих елементів.

Первинним джерелом енергії є Сонце. Але безпосередньо сонячні промені нездатні нагріти певний об'єкт на поверхні Землі до значної температури. Сконцентрованість (потужність) сонячної енергії, що доходить до поверхні Землі, в середньому, не перевищує кВт/м². Коефіцієнт корисної дії сонячної енергії, яка надходить на фотосинтез вуглеводу (глюкози) у листя чи траву рослини, не перевищує 1 %, а в деревину — лише 0,1 % [11, с. 29].

Отже, сонячна енергія, сконцентровуючись у вищій енергетично якісній формі міжатомного зв'язку в деревині, втрачає 99,9% первинної енергії, розсіюючи її ще в менш якісній формі.

У свою чергу, в процесі карбонізації біологічна маса — деревина, втрачаючи половину сконцентрованої сонячної енергії, вже з коефіцієнтом 0,5, перетворює залишок енергії ще у більш концентровану її форму в мінеральних складових вугілля [11, с. 29].

Подальший напрямок процесу підвищення сконцентрованості сонячної енергії у вугіллі чи будь-яких похідних рослинної біомаси, що їх використовує сучасна економіка як енергоносії (торф, вугілля, нафта, газ), — це конверсія (взаємоперетворення) їх внутрішньої енергії (питомої теплоти згоряння) в механічну роботу (енергію) парових турбін, двигунів внутрішнього згоряння чи у найвищу форму енергії — електричну (чверть від енергії вугілля). При цьому інтегрований коефіцієнт конверсії сонячної енергії в електричну становитиме 0,000125 (0,0125%), отже, втрачено — 99,9875 %, але сконцентрованість її збільшилась у 8000 разів. Для отримання 1 Дж електричної енергії витрачається 8000 Дж сонячної [7, с. 218; 11, с. 29—30].

Коефіцієнт якості енергії (еквівалент):

$$K_c = \frac{E_c}{E_k} \quad (1),$$

де K_c — коефіцієнт якості енергії, сонячних еквівалентів; E_c — сонячна енергія, яка надійшла на конверсію, Дж; E_k — енергія, отримана в процесі прямої чи послідовної конверсії сонячної енергії, Дж [7, с. 219; 11, с. 30].

Іншою характеристикою якості енергії, є еквівалент умовного палива (у. п.):

$$K_{п} = \frac{K_c}{K_{с.у.п}} \quad (2),$$

де $K_{п}$ — ступінь концентрації енергії у цьому виді палива відносно її концентрації в умовному паливі, у. п.; K_c — сонячний еквівалент даного виду (форми) енергії, Дж; $K_{с.у.п.}$ — сонячний еквівалент умовного палива, Дж [11, с. 30].

Питома теплота згоряння умовного палива (так, як і якісного вугілля) становить 29,3 МДж/кг, а його сонячний еквівалент — 2000, звідки на утворення 1 кг вугілля витрачається $29,3 \text{ МДж} \cdot 2000 = 5860 \text{ МДж} = 5,86 \text{ ГДж}$ сонячної енергії [11, с. 30].

Значення еквівалентів K_c і $K_{п}$ для різних видів енергоносіїв наведено в таблиці 2.

З енергетичної точки зору рослинництво є сукупністю енергетичних факторів, головними серед яких виступають антропогенна енергія, сонячна енергія та енергетичний потенціал ґрунту. При цьому провідна роль відводиться саме антропогенному фактору [6, с. 38].

Таблиця 2. Коефіцієнти якості енергії (еквіваленти) і конверсії (взаємоперетворення)

Тип енергоносія	Сонячний еквівалент	Еквівалент умовного палива	Коефіцієнт технічної конверсії
Сонячне світло	1	0,0005	в електричну — до 0,1
Рослинна маса (дрова)	1000	0,5	
Викопне паливо			
Вугілля, нафта, газ (на умовне паливо)	2000	1	у теплову — до 0,6 у механічну — до 0,4 в електричну — до 0,5
Механічна енергія			
Потік падаючої води, припливів, вітру	6000	3	в електричну — 0,97
Електроенергія	8000	4	у механічну — 0,99

Джерело: [7, с. 219; 11, с. 31].

У процесі засвоєння поживних речовин та сонячної енергії рослини синтезують біомасу — новий енергоносіє, який може бути вихідним джерелом біологічної енергії (корми, органічні добрива, насіння тощо), теплової енергії (дрова, солома, рослинні рештки тощо), матеріалом для виробництва енергоресурсів (біогаз, метиловий та етиловий спирт). Частка сонячної енергії у загальному енергобалансі рільництва складає близько 97 % [9, с. 40].

За своїми біологічними особливостями різні види рослин мають неоднакову здатність засвоювати кінетичну енергію сонця і мають різну енергетичну цінність.

Показник, який характеризує ефективність використання сонячної енергії рослинами, — фотосинтетична сонячна радіація (ФАР) — це енергія червоної ділянки спектра сонячного випромінювання з довжиною хвилі 0,65—0,75 мкм, що поглинається пігментами хлорофілу. ФАР, що бере участь у фотосинтезі, становить близько 40 % і варіює в широтах України від 38,5 до 41 % загальної сонячної енергії [2, с. 12].

Енергію ФАР, що надходить до посівів сільськогосподарських культур визначають за формулою:

$$E_{\text{ФАР}} = \frac{E_{\text{ФАР.вп}} \alpha T_{\text{вп}}}{T_{\text{вп}}} \quad (3),$$

де $E_{\text{ФАР}}$ — енергія ФАР, що надходить до посівів сільськогосподарських культур, МДж/га; $E_{\text{ФАР.вп}}$ — енергія ФАР за вегетативний період ($\geq 10^\circ\text{C}$) — 1441,4, ($\geq +5^\circ\text{C}$) — 1634,1 МДж/га; α — поправочний коефіцієнт на крутизну й експозицію схилу (для схилів західної і східної експозиції з нахилом до 5° суми радіації практично дорівнюють сумам на горизонтальну поверхню);

$T_{\text{пв}}$ — вегетаційний період, дні; $T_{\text{вп}}$ — період вегетації сільськогосподарської культури, дні [2, с. 12].

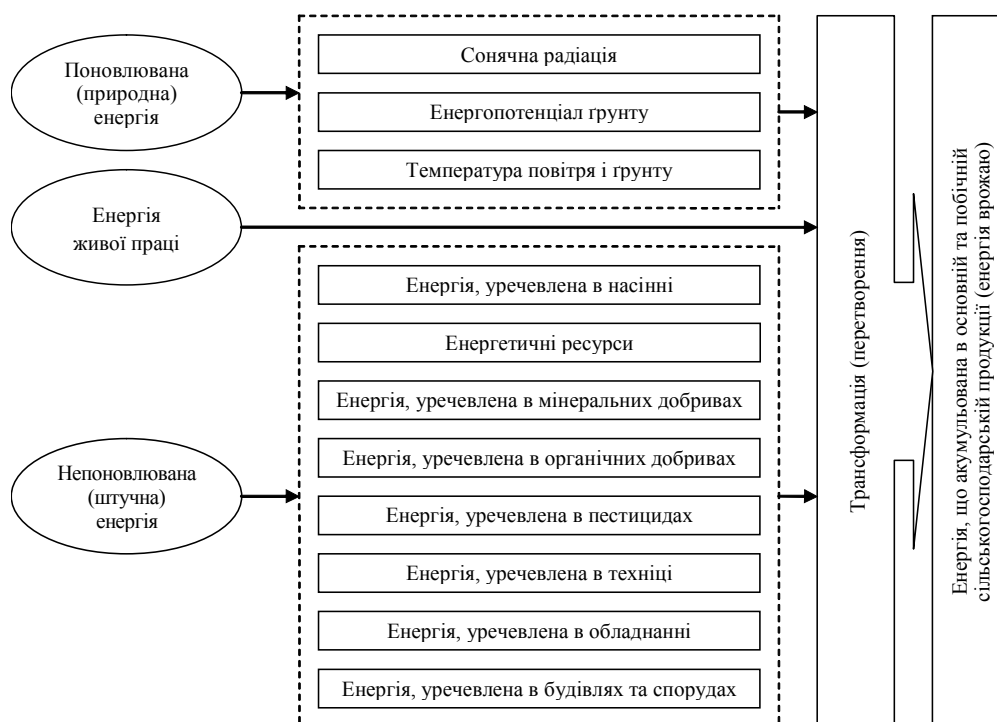

Рис. 1. Класифікація видів енергії в процесі виробництва продукції рослинництва

Джерело: авторська розробка.

Коефіцієнт використання ФАР:

$$K_{\text{ФАР}} = E_v \frac{100}{E_{\text{ФАР}}} \quad (4),$$

де $K_{\text{ФАР}}$ — коефіцієнт використання ФАР, %; E_v — енергеміст урожаю, МДж/га; $E_{\text{ФАР}}$ — енергія ФАР за вегетаційний період, МДж/га [2, с. 13].

Питома вага ФАР у фотосинтезі сільськогосподарських культур становить 45—60 % та варіює в природно-кліматичних зонах України від 38,5 до 41 % загальної сонячної радіації. Чим більша тривалість вегетаційного періоду сільськогосподарської культури, тим ефективніше рослина споживає ФАР та нагромаджує органічні речовини [10, с. 34 — 35].

У врожаї сільськогосподарських культур накопичену енергію визначають таким чином:

$$E_v = B_{\text{оп}} \cdot E_{\text{в оп}} \cdot 100 + B_{\text{пп}} \cdot E_{\text{в пп}} \cdot 100 \quad (5),$$

де E_v — енергеміст урожаю, МДж/га; $E_{\text{в оп}}$ — питомий енергеміст урожаю основної продукції, МДж/кг; $E_{\text{в пп}}$ — питомий енергеміст урожаю побічної продукції, МДж/кг; $B_{\text{оп}}$ — урожай основної продукції, ц/га; $B_{\text{пп}}$ — урожай побічної продукції, ц/га [2, с. 28].

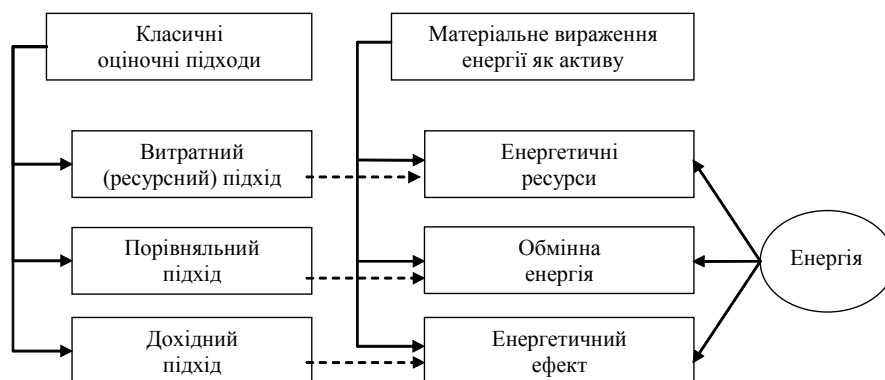

Рис. 2. Класифікація енергії як активу відповідно до застосування оціночних підходів

Джерело: авторська розробка.

Для визначення кількості зосередженої у рослинній біомасі енергії може використовуватись вимірник "кормова одиниця". Для розрахунку за цим показником усі складові урожаю переводяться в кормові одиниці (з поживністю, що рівна 1 кг вівса), які перемножуються на енергетичний еквівалент 1 кг вівса:

$$E_v = (B_{\text{оп}} \cdot K_{\text{к.од.}} + B_{\text{пп}} \cdot K_{\text{к.од.}}) \cdot E_{\text{к.од.}} \quad (6),$$

де $B_{\text{оп}}$ — урожай основної продукції, ц/га; $K_{\text{к.од.}}$ — коефіцієнт перерахунку в кормові одиниці; $B_{\text{пп}}$ — урожай побічної продукції, ц/га; $E_{\text{к.од.}}$ — енергеміст кормової одиниці, Дж [2, с. 30].

У процесі виробництва продукції рослинництва енергія живої праці, поновлювана (природна) та неоновлювана (штучна) енергії трансформуються в енергію, що акумулюється

ся в продукції рослинництва (рис. 1).

Між величиною сукупних витрат енергії та ефективністю виробництва продукції рослинництва існує тісний зв'язок, що обмежується, здебільшого, екологічними параметрами. Це обумовлено тим, що в процесі виробництва продукції має місце рух матерії, загальною мірою якого є енергія.

При цьому слід враховувати, що матеріалізоване вираження енергії може мати три основні прояви (рис. 2). При застосуванні класичних оціночних підходів, енергію як актив можна розглядати в ресурсному (згідно із витратним підходом), результативному (за дохідним підходом) та порівняльному аспектах.

Визначення ефективності використання енергії в сільському господарстві є важливим для оцінки впливу виробничих систем на екологічну ситуацію [13, с. 196].

У сільськогосподарському виробництві категорія "енергетична ефективність" відображає співвідношення між обсягом виробництва сільськогосподарської продукції, що відповідає чинним стандартам якості, та величиною сукупних витрат енергії за умови дотримання вимог щодо охорони навколишнього середовища.

Покращення енергетичної ефективності сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності аграрних підприємств завдяки зниженню витрат, а також призводить до мінімізації забруднення навколишнього середовища [14, с. 35]. Крім того, ефективне використання енергетичних ресурсів є життєво важливим з точки зору виробництва продуктів харчування для населення, яке збільшується, а також для підвищення продуктивності та розвитку сільського господарства [12, с. 428].

Категорія "енергетична ефективність в рослинництві" може бути визначена як ступінь оптимізації сукупних витрат енергії у розрахунку на одиницю продукції рослинництва або зе-

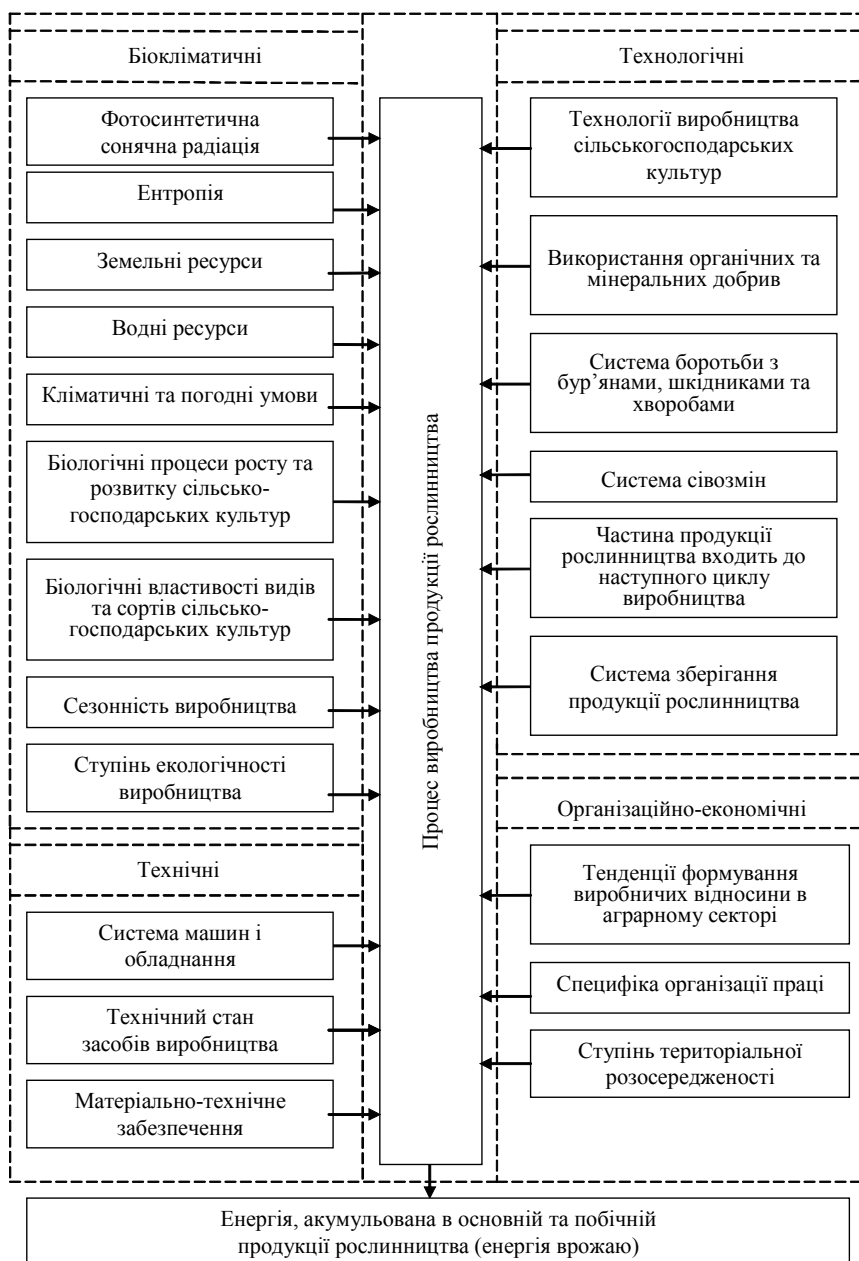

Рис. 3. Особливості енергоспоживання в процесі виробництва продукції рослинництва

Джерело: авторська розробка.

мельної площі в обробітку, здійснених без погіршення якості за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище.

Становлення досягнутого рівня енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва дозволяють оцінити раціональне використання природного і ресурсного потенціалу галузі рослинництва в масштабах окремого аграрного підприємства, району, області.

Підвищення рівня енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва без забруднення навколишнього середовища можливо здійснити за напрямками:

1) шляхом реалізації адаптивного потенціалу виду, сорту, агробіоценозу. Тобто їх біологічних властивостей пристосовуватись до умов навколишнього середовища. При цьому витрати непоновлюваної (штучної) енергії на меліорацію середовища є мінімальними;

2) зміною (поліпшенням) навколишнього середовища таким чином, щоб воно відповідало потребам рослин. Впровадити це можливо при значних витратах непоновлюваної (штучної) енергії [8, с. 10].

Показником, що найбільш широко використовується для визначення рівня енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва, є енергомісткість. Вона характеризує відношення сукупних витрат енергії на виробництво продукції рослинництва до валової продукції рослинництва. Тобто величина енергомісткості відображає ступінь раціональності використання сукупних витрат енергії у процесі створення валової продукції рослинництва.

Підгалузі рослинництва мають значні відмінності у рівні енергомісткості. Зумовлено це їх технологічними особливостями, які мають вирішальний вплив на використання засобів і предметів праці та енергетичну ефективність виробництва продукції. Серед вказаних особливостей слід виділити наступні групи: 1) біокліматичні умови; 2) рівень розвитку технологій виробництва; 3) технічне забезпечення; 4) організаційно-економічні чинники (рис. 3).

ВИСНОВКИ

Енергія — це узагальнена міра руху матерії. Вона є не об'єктом чи явищем, а є лише його характеристикою. Енергія не виникає та не зникає з нічого, а лише переходить з однієї форми до іншої (трансформується). Поняття "енергія" пов'язує всі явища природи та економічної системи. Первинним джерелом енергії всього живого є Сонце. Енергію можна виробляти, передавати, споживати, а також вимірювати її кількість.

У процесі виробництва продукції рослинництва використовуються такі види енергії: поновлювана (сонячна енергія, енергопотенціал ґрунту, температура повітря і ґрунту); непоновлювана (енергетичні ресурси; енергія, уречевлена в мінеральних та органічних добривах, пестицидах; енергія, уречевлена в насінні; енергія, уречевлена в техніці та обладнанні; енергія, уречевлена в будівлях та спорудах); енергія живої праці.

Енергетична ефективність виробництва продукції рослинництва досягається шляхом оптимізації сукупних витрат енергії у

розрахунку на одиницю продукції рослинництва або без погіршення якості за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище.

Енергоспоживання у рослинництві визначається дією чотирьох груп особливостей сільськогосподарського виробництва: 1) біокліматичними умовами (сонячна радіація; ентропія; земельні ресурси; водні ресурси; кліматичні та погодні умови; біологічні процеси росту та розвитку сільськогосподарських культур; біологічні властивості видів та сортів сільськогосподарських культур; сезонність виробництва; екологічність виробництва); 2) рівнем розвитку технологій виробництва продукції рослинництва (технології виробництва сільськогосподарських культур; використання органічних та мінеральних добрив; система боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами; система сівозмін; частина продукції рослинництва входить до наступного циклу виробництва; система зберігання продукції рослинництва); 3) технічним забезпеченням (система машин і обладнання; технічний стан засобів виробництва; матеріально-технічне забезпечення); 4) організаційно-економічними чинниками (тенденції формування виробничих відносин у аграрному секторі; специфіка організації праці; територіальна розосередженість). Усі складові тісно взаємозв'язані та взаємозалежні між собою.

Література:

1. Білявський Г.О. Основи загальної екології / Г.О. Білявський, М.М. Падун, Р.С. Фурдуй. — К.: Либідь, 1993. — 304 с.
2. Біоенергетична оцінка сільськогосподарського виробництва (науково-методичне забезпечення) / [Ю.О. Тараріко, О.Ю. Несмашна, О.М. Бердніков, А.Д. Глушенко, Г.І. Личук та ін.]. — К.: Аграрна наука, 2005. — 200 с.
3. Голицын Г.А. Гармония алгебра живого / Г.А. Голицын, В.М. Петров. — М.: Знание, 1990. — 129 с.
4. Гришко В.В. Енергозбереження в сільському господарстві (економіка, організація, управління) / В.В. Гришко, В.І. Перебийніс, В.М. Рабштина. — Полтава: ВАТ "Видавництво "Полтава", 1996. — 280 с.
5. Коваленко М.П. Енергозбереження — пріоритетний напрямок державної політики України / М.П. Коваленко, С.П. Денесюк. — К.: УЕЗ, 1998 — 506 с.
6. Коврига В.В. Споживання паливно-енергетичних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах / В.В. Коврига // Економіка АПК. — 2002. — № 1. — С. 34—41.

7. Колотило Д.М. Екологія і економіка : навч. посібник / Д.М. Колотило. — К.: КНЕУ, 1999. — 368 с.

8. Медведовський О.К. Енергетичний аналіз інтенсивних технологій в сільськогосподарському виробництві / О.К. Медведовський, П.І. Іваненко. — К.: Урожай, 1988. — 208 с.

9. Панус О.В. Модель затрат энергии в сельскохозяйственном производстве / О.В. Панус // Экономика сельского хозяйства. — 1983. — № 12. — С. 37—40.

10. Стельмашук А.М. Економічний механізм прискорення інтенсифікації виробництва в АПК / А.М. Стельмашук. — К.: Урожай. — 1990. — 160 с.

11. Технологічні процеси галузей промисловості: навч. посібник / Д.М. Колотило, А.Т. Соколовський, С.В. Гарбуз; За наук. ред. Д.М. Колотила, А.Т. Соколовського. — К.: КНЕУ, 2003. — 380 с.

12. Hatirli S. A., Ozkan B., and Fert C. 2006. Energy inputs and crop yield relationships in greenhouse tomato production. *Renewable Energy* 31: 427—438.

13. Liu Y., Hogg-Jensen H., Egelyng H., and Langer V. Energy efficiency of organic pear production in greenhouses in China, *Renewable Agriculture and Food Systems* 25, 2010, 196 — 203.

14. Nagesha N. 2008. Role of energy efficiency in sustainable development of small-scale industry clusters: an empirical study. *Energy Sustain. Develop.* 12.3: 34—39.

15. Ozkan B., Akcaoz H. and Karadeniz F. (2004), Energy requirement and economic analysis of citrus production in Turkey, *Energy Conversion and Management*, vol. 45 (11—12), pp: 1821 — 1830.

16. Singh H., Mishra D. and Nahar N. M. (2002), Energy use pattern in production agriculture of a typical village in arid zone, India-part I, *Energy Conversion and Management*, Vol. 43, pp. 2275 — 2286.

References:

1. Biliavskiy, H. O. Padun, M. M. and Furdui, R. S. (1993), *Osnovy zahal'noi ekologii* [Fundamentals of General ecology], Lybid', Kyiv, Ukraine.

2. Tarariko, Yu. O. Nesmashna, O. Yu. Berdnikov, O. M. Hlushchenko, L. D. and Lychuk, H. I. (2005), *Bioenerhetychna otsinka silskohospodarskoho vyrobnytstva (naukovo-metodychne zabezpechennia)* [Bioenergy assessment of agricultural production (scientific and methodological support)], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.

3. Golicyn, G. A. and Petrov, V. M. (1990), *Garmonija algebra zhivogo* [Harmony algebra of living], Znanie, Moscow, Russia.

4. Hryshko, V. V. Perebyjnis, V. I. and Rabshtyna, V. M. (1996), *Enerhozberezhennia v sil'skomu hospodarstvi (ekonomika, orhanizatsiia, upravlinnia)* [Energy saving in agriculture (economy, organization, management)], VAT "Vydavnytstvo "Poltava", Poltava, Ukraine.

5. Kovalenko, M. P. and Denesiuk, S. P. (1998), *Enerhozberezhennia — priorytetnyj napriamok derzhavnoi polityky Ukrainy* [Energy saving is a priority direction of the state policy of Ukraine], UEZ, Kyiv, Ukraine.

6. Kovryha, V. V. (2002), "Consumption of fuel and energy resources in agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 34—41.

7. Kolotylo, D. M. (1999), *Ekolohiia i ekonomika: navch. posibnyk* [Ecology and Economics: textbook], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Medvedovskij, O. K. and Ivanenko, P. I. (1988), *Enerhetychnyj analiz intensyvnnykh tekhnologij v sil's'kohospodars'komu vyrobnytstvi* [Energy analysis of intensive technologies in agricultural production], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

9. Panus, O. V. (1983), "Model of energy costs in agricultural production", *Jekonomika sel'skogo hazajstva*, vol. 12, pp. 37—40.

10. Stel'maschuk, A. M. (1990), *Ekonomichnyj mekhanizm pryskorennia intensyfikatsii vyrobnytstva v APK* [Economic mechanism of accelerating the intensification of production in agriculture], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

11. Kolotylo, D. M. Sokolovskij, A. T. and Harbuz, S. V. (2003), *Tekhnologichni protsesy haluzej promyslovosti: navch. posibnyk* [Technological processes of industries: textbook], KNEU, Kyiv, Ukraine.

12. Hatirli, S. A. Ozkan, B. and Fert, C. (2006), "Energy inputs and crop yield relationships in greenhouse tomato production", *Renewable Energy*, vol. 31, pp. 427—438.

13. Liu, Y. Hogg-Jensen, H. Egelyng, H. and Langer, V. (2010), "Energy efficiency of organic pear production in greenhouses in China", *Renewable Agriculture and Food Systems*, vol 25, pp. 196—203.

14. Nagesha, N. (2008), "Role of energy efficiency in sustainable development of small-scale industry clusters: an empirical study", *Energy Sustain. Develop.*, vol 12.3, pp. 34—39.

15. Ozkan, B. Akcaoz, H. and Karadeniz, F. (2004), "Energy requirement and economic analysis of citrus production in Turkey", *Energy Conversion and Management*, vol. 45 (11—12), pp. 1821—1830.

16. Singh, H. Mishra, D. and Nahar, N. M. (2002), "Energy use pattern in production agriculture of a typical village in arid zone", India-part I, *Energy Conversion and Management*, vol. 43, pp. 2275—2286. *Стаття надійшла до редакції 23.11.2018 р.*

УДК 338.432:631.145:631.1.027

Н. М. Горобець,

к. с.-г. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і права,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

І. Г. Кадирус

к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Н. О. Житкович,

магістр, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.18

НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ПІДСТАВІ ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

N. Gorobets,

PhD, associate professor of management and rights,

I. Kadyrus,

Ph.D., associate professor of Marketing department,

N. Zhytkovich,

master's degree,

Dnipro State Agrarian and Economic University

DIRECTIONS OF ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF DETERMINATION OF COMPETITIVE POTENTIAL

У статті розглянуто підходи до управління бізнес-процесами сільськогосподарського виробництва підставі визначення конкурентного потенціалу аграрного підприємства. Проаналізовано сучасний стан та особливості виробничого менеджменту сільськогосподарських підприємств в умовах кризи. Вивчено сутність формування конкурентного потенціалу сільськогосподарського підприємства, що забезпечує отримання конкурентних переваг на ринку за рахунок розробленої ефективної конкурентної стратегії. Визначено інтегральний показник конкурентоспроможності досліджуваного підприємства на підставі сукупності оцінок маркетингового, фінансового, кадрового та виробничого потенціалів. Запропоновано напрями вдосконалення стратегії розвитку системи менеджменту на виробничому рівні щодо оптимізації виробничих процесів, зміни виробничої структури, оновлення товарного портфеля. Обгрунтовано необхідність використання комплексної моделі виробничого менеджменту з урахуванням концепції конкурентної раціональності підприємства, яку доцільно розглядати як науково обгрунтований проект сільськогосподарського підприємства, що ґрунтується на ухваленні ефективних рішень, які забезпечують одержання довгострокових стійких конкурентних переваг на аграрному ринку. Запропоновано маркетингову політику, що включає формування стратегічних орієнтирів щодо виробництва та реалізації конкурентоспроможної рослинницької продукції.

The article deals with approaches to management of business processes of agricultural production on the basis of determining the competitive potential of an agrarian enterprise. The present state and peculiarities of agricultural production management are analyzed. The essence of forming competitive potential of agricultural enterprises is studied, which provides obtaining competitive advantages in the market at the expense of the developed effective competitive strategy. The integral index of competitiveness of the investigated enterprise is determined on the basis of aggregate marks of marketing, financial, human resources and production potential. The directions of improvement of the strategy of development of the management system at the production level for optimization of

production processes, changes in the production structure, updating of the product portfolio are proposed. The necessity of using an integrated model of production management based on the concept of competitive rationality of the enterprise, which should be considered as a scientifically substantiated project of an agricultural enterprise, based on the adoption of effective decisions that provide long-term sustainable competitive advantages in the agrarian market, is substantiated.

It is noted that in times of crisis, the need to increase the competitiveness of agricultural enterprises is increasing. It is argued that competitiveness is the most important factor in ensuring enterprise security, its survival and further effective development. It has been established that an integrated approach to the development and construction of an integrated model of agricultural management of an agro-enterprise can serve as a tool for solving strategic problems of increasing the competitive potential. A marketing policy is proposed that includes the development of strategic guidelines for the production and marketing of competitive crop production.

Ключові слова: бізнес-процес, виробництво, виробничий менеджмент, управління маркетингом, конкурентоспроможність, конкурентний потенціал.

Key words: business process, production, production management, marketing management, competitiveness, competitive potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Раціональне формування й ефективне використання конкурентного потенціалу сільськогосподарських підприємств є надзвичайно важливим завданням на сучасного етапу розвитку аграрної економіки України. Від її вирішення залежать не тільки фінансові результати та ефективність виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, а й продовольча безпека держави. Разом з цим, значна економічна криза в країні, суттєва невизначеність і мінливість зовнішніх умов функціонування агропідприємств, посилення конкурентної боротьби викликає необхідність активної діяльності щодо забезпечення їх конкурентоспроможності.

Мінливі ринкові умови сучасного господарювання та рівень забезпеченості ресурсами сільськогосподарських підприємств потребують поглибленого дослідження питання щодо формування в них економічно стійкого конкурентного потенціалу, використання якого б забезпечило зростання кінцевих фінансових результатів. Саме тому формування стратегічних напрямів діяльності аграрних підприємств на підставі визначення конкурентного потенціалу є складним і актуальним завданням, яке розглядається у статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемами підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств займалися зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема: Г. Азоєв, Л. Балабанова, В. Геєць, І. Должанський, Т. Дудар, М. Пархомець, М. Портер, Д. Рікардо, Дж. Робінсон, А. Стрікланд, А. Томпсон, Р. Фатхутдінов, Е. Чемберлін, А. Юдано-ва. Питанню визначення конкурентоспроможності та конкурентного потенціалу формування стратегій щодо управління виробничими бізнес-процесами, зокрема, вирощуванню рослинницької продукції, присвячені наукові праці таких вчених та практиків: І.З. Должанський, А.В. Єрмак, Т.О. Загорна, М.М. Радева та ін. Разом з цим, проблема відпрацювання підходів до управління бізнес-процесами сільськогосподарського виробництва на підставі визначення конкурентного потенціалу аграрного підприємства в кризових умовах потребує проведення більш поглиблених досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є проведення досліджень щодо визначення конкурентного потенціалу та розробки стратегічних напрямів щодо управління виробничою діяльністю агропідприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основним завданням виробничого менеджменту є побудова управлінських систем, що забезпечують виконання необхідних дій і процедур для одержання ринкового результату від функціонування операційної системи будь-якої організації. Тільки на підставі чіткого врахування стандартів, критеріїв, об'єктивних обмежень можна формувати доцільний ринковий вибір. Керівник підприємства, перебуваючи в центрі виробничої системи, може ухвалювати оптимальні управлінські рішення. Раціональне об'єднання технологічних, фінансових, організаційних. Ринкових аспектів діяльності підприємства потребує міцної бази процесу виробничого менеджменту.

Становлення ефективної системи управління сільськогосподарським виробництвом стримують такі проблеми, як затяжна економічна та політична криза, в зв'язки з цим відсутність планування системи управління підприємством у довгостроковій перспективі, конфліктність інтересів в агробізнесі, брак корпоративної культури тощо.

З метою вдосконалення процесу виробничого менеджменту в аграрних підприємствах виникає необхідність у пошуку інструментальних методів стратегічного аналізу їх виробничо-економічної діяльності, визначення конкурентного статусу задля нарощування конкурентоспроможності підприємств.

На думку вчених, виробничий менеджмент включає комплексну систему забезпечення конкурентоспроможності підприємства та його продукції, що пропонується на конкурентному ринку, раціональну побудову виробничих і організаційних структур, вибір організаційно-правової форми управління виробництвом, збутом та обслуговуванням продукції. Функціонування підприємства в умовах конкурентного середовища вимагає аналізу конкурентного потенціалу підприємства, який відображає наявність в нього можливостей щодо створення конкурентних переваг, що забезпечить у подальшій перспективі ефективну реалізацію конкурентної стратегії, сприятиме збереженню та збільшенню частки ринку, а також забезпечить його конкурентоспроможність [4].

Балабанова Л.В., конкурентний потенціал підприємства визначає як "... комплекс можливостей і ресурсів підприємства, що забезпечує отримання конкурентних переваг на ринку і досягнення поставлених стратегічних конкурентних цілей" [1, с. 26].

Формування конкурентного потенціалу сільськогосподарського підприємства пов'язане з розробкою конкурентної стратегії, яка на думку Беляєвої Н.С. "має не тільки задавати критерії диференціації виробленої продукції, але і визначати напрями підвищення конкурентоспроможності бізнес-процесів і функцій. Реалізація та розвиток конкурентного потенціалу здійснюється на основі функціональних стратегій, роль яких не зводиться лише до забезпечення зростання продуктивності праці, ефективного використання всіх видів наявних ресурсів і внутрішньовиробничих резервів" [2, с. 51].

Разом з цим, функціональні стратегії є засобом реалізації конкурентної стратегії, а значить повинні сприяти погодженню конкурентного потенціалу сільськогосподарського підприємства з потенціалами ринків постачання і збуту. Отже, поряд із забезпеченням внутрішньої економічної ефективності, вони повинні концентрувати увагу на збільшенні корисності виробленої сільськогосподарської продукції саме для споживача. Посилення ролі споживача, значна невизначеність і мінливість зовнішніх умов функціонування, наявність конкурентної боротьби, викликає необхідність активної діяльності щодо забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств. Конкуренція як явище ринкової економіки, характеризується цілою низкою понять і категорій, основними з яких є: конкурентоспроможність, конкурентні позиції, конкурентний статус та конкурентні переваги. Водночас більшість цих категорій визначають конкурентний стан підприємства на даний момент часу.

Проблему конкурентоспроможності можливо вирішити шляхом формування та активного управління конкурентним потенціалом, оскільки, конкурентна перевага є причиною, конкурентоспроможність наслідком, а конкурентний потенціал — це основа, без якої неможливо виграти в конкурентній боротьбі за споживача. Враховуючи те, що конкурентний потенціал є відносно новою економічною категорією конкуренції, теоретичні положення щодо його сутності і значення в системі категорій конкуренції ще не отримали належного вирішення.

У виробництві важливу роль відіграють гармонійна система цілей, стратегії і структура виробничого потенціалу, ступінь надійності підприємства та його гнучкість. Система менеджменту будь-якої організаційної структури являє собою апарат управління підприємством, здатний сформулювати напрям діяльності під-

приємства і масштаби виробництва, залучити до нього відповідні ресурси та здійснити його матеріально-технологічне забезпечення. Але діюча сьогодні система управління сільськогосподарським виробництвом поки, що ґрунтується на успадкованих в минулому недосконалих формах організації, невідлагоджених економічних відносинах приватних підприємств з державою, нерозвинутих методах зовнішніх і внутрішніх товарно-грошових відносин та принципів самоуправління. Ця ситуація призводить до нагромадження невирішених проблем у виробничому менеджменті підприємств, які можна вирішити тільки в комплексі за умови державної підтримки агровиробників.

Основною метою виробничого менеджменту в досліджуваному агропідприємстві є виробництво сільськогосподарської продукції вчасно та з мінімальними витратами. Завдання кожного виробничого підрозділу підприємств можуть бути різними, але основна управлінська мета залишається однією для всіх: безумовне виконання заданої виробничої програми і досягнення при цьому мінімальних витрат сировини, матеріалів, прямих затрат праці та грошових засобів.

Виробничий потенціал для сільськогосподарських підприємств можна визначити тільки в поєднанні з іншими видами потенціалів, а саме: маркетинговим, фінансовим, кадровим. На підставі сукупності цих потенціалів можна розрахувати загальний інтегральний показник конкурентоспроможності досліджуваного підприємства.

Конкурентоспроможність агропідприємства залежить від знань працівників про ситуацію на ринку (ціни, конкурентів, попит і пропозицію на сільськогосподарську продукцію) та уміння правильно використовувати ту чи іншу ринкову ситуацію. При цьому керівник підприємства використовує управлінські прийоми при організації виробничої та збутової діяльності як гостру необхідність.

Визначимо конкурентний потенціал досліджуваного підприємства, яке розташоване в Апостолівському районі Дніпропетровської області, поряд з його основними конкурентами. Підприємства-конкуренти спеціалізуються на виробництві та реалізації рослинницької продукції і мають однакові умови для розвитку аграрного виробництва: сприятливе природно-кліматичне розташування, оптимальну спеціалізацію виробництва, розташування гос-

подарств поряд з основними каналами збуту, забезпеченість матеріальними та фінансовими ресурсами.

На сьогодні існує значна кількість методик оцінювання конкурентоспроможності з урахуванням як цінових, так і нецінових факторів. У практиці проведення оцінювання конкурентного потенціалу в основному аналізуються технічні параметри, менше уваги приділяється економічним показникам, таким як ціна, витрати виробництва, вартість споживання, ефективність продажу тощо.

Для оцінювання конкурентоспроможності досліджуваного агропідприємства використаємо один із поширених матричних методів — метод балів, суть якого полягає в розрахунку кількісного значення інтегрального показника конкурентного потенціалу окремого підприємства. Його застосування передбачає такі етапи:

1) формування матриці вихідних оціночних показників, до складу якої входять m ключових показників конкурентоспроможності для n об'єктів.

2) ранжирування оціночних показників за ступенем вагомості. Результатом цього етапу є побудова деякого вектора, де k_i — коефіцієнт вагомості кожного показника. У вітчизняній аналітичній практиці вагомість показника прийнято визначати експертним шляхом з урахуванням уявлення про важливість того чи іншого показника саме для оцінювання конкурентоспроможності об'єкта;

3) побудова вектора, що складається з максимальних значень за кожним з m показників. Цей вектор становить додатковий рядок чисел (K_{\max}) показників підприємства еталона, де:

$$K_{\max} = \max K_j (1 \leq j \leq m) \quad (1);$$

4) складання нормалізованої матриці X шляхом стандартизації показників вихідної матриці k_{ij} відносно відповідного показника еталонного підприємства за формулою:

$$k_{ij} = \frac{K_{ij}}{K_{\max i}} \quad (2);$$

5) розрахунок балів, отриманих підприємствами за певним оціночним показником шляхом порівняння їх фактичних значень з найкращими в цій сукупності:

$$B_{ij} = K_{ij} B_{\max i} \quad (3),$$

де $B_{\max i}$ — максимальний встановлений бал оцінювання окремого показника.

6) отримання узагальненої бальної оцінки конкурентоспроможності та ранжирування

Таблиця 1. Вихідні дані про виробничо-фінансову діяльність підприємств

Показник	Досліджуване підприємство	Конкуренти		
		1	2	3
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, тис. грн	18201,4	20370,2	16753,9	17892,1
Операційний прибуток, тис. грн	4545,7	5937,6	3427,1	3892,1
Чистий прибуток, тис. грн	3823,3	4925,3	2477,1	2964,3
Середньорічна чисельність працівників	20	25	20	15
Кількість працівників, які постійно перебувають в штаті підприємства, осіб	9	9	6	5
Власний капітал, тис. грн	5227,0	7854,0	6587,0	5028,0
Запаси, тис. грн	5057,3	5112,0	2205,0	4207,0
Середньорічна вартість активів, тис. грн	10234,3	11722,4	9546,4	10261,2
Темп зростання виручки від реалізації, %	363,9	325,0	312,1	337,6
Кількість видів сільськогосподарської продукції, що виробляється підприємством, од.	5	6	5	4

Таблиця 2. Результати розрахунку оціночних показників конкурентного потенціалу агропідприємства та його конкурентів

Показник	Досліджуване підприємство	Конкуренти		
		1	2	3
Маркетинговий потенціал				
Коефіцієнт співвідношення товарних одиниць	1,0	1,2	1,0	0,8
Оборотність запасів	3,60	3,98	7,60	4,25
Виробничий потенціал				
Коефіцієнт темпів зростання виручки	3,63	3,25	3,12	3,37
Рентабельність реалізації	0,25	0,29	0,20	0,22
Фінансовий потенціал				
Рентабельність власного капіталу	0,21	0,24	0,15	0,17
Коефіцієнт автономії	0,51	0,67	0,69	0,49
Кадровий потенціал				
Продуктивність праці	91,5	65,0	67,3	95,0
Коефіцієнт сталості кадрів	0,45	0,36	0,3	0,33

підприємств у порядку зростання інтегрального показника за допомогою такої формули:

$$K_{спрj} = \sum_{j=1}^n B_{ij} * k_i \quad (4).$$

Застосування цього методу дає змогу визначити основних конкурентів та їх місце в конкурентній боротьбі підприємства, яке оцінюється (за критерієм максимуму набраних балів), а також кількісно оцінити

Таблиця 3. Ступінь впливу окремих складових потенціалу досліджуваного підприємства та підприємств конкурентів на рівень їх конкурентного потенціалу

Індекс за показниками	Максимальний показник	Оціночний бал	Бали з оціночних показників				Вагачинника	Зважений показник			
			Досліджуване підприємство	Конкурент 1	Конкурент 2	Конкурент 3		Досліджуване підприємство	Конкурент 1	Конкурент 2	Конкурент 3
K _{то}	1,2	10	8,3	10,0	8,3	6,7	0,15	1,245	1,5	1,245	1,005
K _{оз}	7,60	10	4,9	9,4	10,0	5,5	0,15	0,735	1,41	1,5	0,825
T _{зв}	3,63	10	10,0	8,6	8,4	8,9	0,35	3,5	3,01	2,94	3,115
P _{рп}	0,29	10	9,1	10,0	7,8	8,4	0,35	3,18	3,5	2,73	2,94
P _{вк}	0,24	10	8,1	10,0	6,9	8,1	0,3	2,43	3,0	2,07	2,42
K _а	0,69	10	7,4	9,7	10,0	7,1	0,3	2,22	2,91	3,0	2,13
P _п	95,0	10	7,93	6,8	7,1	10,0	0,2	1,586	1,36	1,42	2,0
K _{ск}	0,45	10	10,0	8,0	6,7	7,3	0,2	2,0	1,6	1,34	1,46
								16,9	18,3	16,2	15,9

відставання від найбільш сильного підприємства.

Існуюча методика передбачає використання чотирьох ключових чинників: маркетингового, виробничого, фінансового й кадрового, кожен з яких характеризується відповідними показниками:

1. Маркетинговий потенціал, виходячи з наявних даних, будуть характеризувати такі коефіцієнти: коефіцієнт співвідношення товарних одиниць (Ксп); коефіцієнт оборотності запасів (Коз).

2. Виробничий потенціал з урахуванням специфіки галузевої належності об'єктів оцінювання описують такі показники: темпи зростання виручки від реалізації (Трп), розраховані в частках одиниці; рентабельність реалізації (Ррп).

3. Фінансовий потенціал можна охарактеризувати за допомогою таких показників: рентабельність власного капіталу (Рвк); коефіцієнт автономії (Ка).

4. Кадровий потенціал може бути описаний за допомогою таких показників: продуктивності праці або обсяг виробленої продукції одним працівником за рік (Ппр); коефіцієнту сталості кадрового складу (Кст) [3].

Вихідна інформація про різні аспекти діяльності досліджуваного агропідприємства та його конкурентів наведені в таблиці 1.

У процесі проведення аналізу конкурентоспроможності досліджуваного агропідприємства нами було проведено опитування серед робітників та керівників сільськогосподарських підприємств Апостолівського району, з метою виявлення ступеня впливу окремих складових потенціалу підприємств на рівень їх конкурентного потенціалу. Було встановлено вагу чинників конкурентоспроможності: маркетинговий потенціал — 0,15; виробничий потенціал — 0,35; фінансовий потенціал — 0,3; кадровий потенціал — 0,2.

Результати розрахунку оціночних показників конкурентного потенціалу підприємства та його конкурентів залежать від маркетингового, виробничого, фінансового та кадрового потенціалів (табл. 2).

Після складання матриці оціночних показників необхідно виділити найкращі значення за кожним показником і присвоїти їм 10 балів. Ступінь впливу окремих складових потенціалу досліджуваного агропідприємства та підприємств конкурентів на рівень їх конкурентоспроможності наведено в таблиці 3.

Визначаємо інтегральний показник конкурентного потенціалу підприємства та його основних конкурентів за формулою 1.4. В результаті отримали наступні значення цього показника: досліджуване агропідприємство — 16,9; конкурент 1 — 18,3; конкурент 2 — 16,2; конкурент 3 — 15,9. На основі проведених розрахунків визначаємо місце кожного підприємства за рівнем їх конкурентоспроможності: досліджуване агропідприємство — 2 місце; конкурент 1 — 1 місце; конкурент 2 — 3 місце; конкурент 3 — 4 місце.

Результати розрахунків, свідчать про те, що рівень конкурентоспроможності досліджуваного агропідприємства займає 2 позицію. Найвищу оцінку конкурентного потенціалу має конкурент 1 за рахунок більш позитивного впливу чинників виробничого та фінансового потенціалу порівняно з іншими підприємствами.

Слід зазначити, що операційна діяльність виступає центральною ланкою в процесі роботи досліджуваного агропідприємства, адже саме від ефективності виробництва залежить ціна та якість кінцевої продукції, але й, відповідно, перехід до наступного циклу в комплексі операцій щодо вирощування та реалізації сільськогосподарських культур. У зв'язку з цим, варто відмітити, що для агропідприємств на сучасному етапі актуальним є використання принципів виробничого менеджменту як у виробничій сфері, так і в збутовій.

При розробці напрямів виробничого менеджменту аграрних підприємств потрібно здійснювати комплексний підхід та враховувати як загалом всю систему управління підприємством, так і систему управління безпосередньо виробництвом сільськогосподарської продукції. Сучасна система управління підприємством включає чотири головні групи елементів: механізм управління, структуру управління, процес управління та розвиток управління.

На підставі вищевикладеного слід зазначити, що вдосконалення операційної системи виробничого менеджменту агропідприємства має проводитися в таких напрямках:

1) вдосконалення організаційної структури управління підприємством;

2) оптимізація ведення агробізнесу на підприємстві через поліпшення системи планування, обліку і контролю за основними показниками його діяльності;

3) ефективне управління виробничими ресурсами та запасами;

4) впровадження інноваційних процесів на підприємстві;

5) підвищення якості сільськогосподарської продукції;

6) впровадження принципів виробничого менеджменту в маркетинговій системі підприємства.

Вдосконалення системи менеджменту на виробничому рівні передбачає визначення та обґрунтування ряду заходів з оптимізації виробничих процесів, зміну виробничої структури, технології та методики виробництва. У зв'язку з цим, пропонуємо наступні шляхи покращення системи виробничого менеджменту в сільськогосподарських підприємствах:

1. Оновлення технологій вирощування сільськогосподарських культур.

2. Здійснення якісної заміни матеріалів, сировини, технічного та інформаційного обладнання для ведення раціонального агровиробництва.

3. З метою вдосконалення логістичних та збутових процесів, покращення внутрішньо-організаційних зв'язків та обміну інформацією.

4. Для забезпечення впровадження новітніх наукових, технічних, організаційних та економічних новацій — підвищення кваліфікації персоналу.

5. Здійснення контролю за якістю сільськогосподарської продукції.

6. Проведення інноваційної діяльності шляхом впровадження енергозберігаючих технологій та включення до сівозмін нішевих сільськогосподарських культур.

7. Системний аналіз конкурентоспроможності продукції та конкурентного потенціалу агропідприємства.

Вважаємо, що впровадження зазначених напрямів до виробничо-збутової діяльності має лягти в основу стратегії розвитку системи виробничого менеджменту агропідприємства.

Таким чином, з метою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності досліджуваного агропідприємства, необхідно використовувати комплексну модель виробничого менеджменту та ефективно здійснювати управління його конкурентним потенціалом, що сприятиме реалізації концепції конкурентної раціональності підприємства, яку доцільно розглядати як науково обґрунтований проєкт агропідприємства, що ґрунтується на ухваленні ефективних рішень, які забезпечують одержання довгострокових стійких конкурентних переваг на аграрному ринку.

ВИСНОВКИ

Зацікавленість сільськогосподарських підприємств у результатах своєї діяльності

посилює необхідність підвищення їх конкурентоспроможності, що потребує вдосконалення процесу виробничого менеджменту господарюючого суб'єкта. Конкурентоспроможність виступає найважливішим фактором забезпечення безпеки підприємства, тобто його виживання та подальшого ефективного розвитку. Інструментарієм для вирішення стратегічних завдань підвищення конкурентоспроможності може служити комплексний підхід щодо розробки і побудови комплексної моделі виробничого менеджменту агропідприємства.

Література:

1. Балабанова Л.В. Маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств: стратегічний підхід: монографія / Л.В. Балабанова, В.В. Холод. — Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. — 294 с.

2. Беляєва Н.С. Методи оцінки та роль ланцюжка цінностей при формуванні конкурентного потенціалу промислового підприємства / Н.С. Беляєва // Вісник Хмельницького національного університету. — 2013. — № 4. — Т. 2. — С. 42—52.

3. Радева М.М. Комплексне оцінювання конкурентоспроможності підприємства / М.М. Радева, П.М. Маслов // Держава та регіони. — 2004. — № 3. — С. 176—180.

4. Селезнєва О.В. Теоретичні основи системного управління конкурентним потенціалом підприємства / О.В. Селезнєва // Бізнес Інформ. — 2012. — № 6. — С. 209—213.

References:

1. Balabanova, L.V. and Kholod, V.V. (2006), *Marketing management of enterprises: strategic approach*, DonDUET, Donetsk, Ukraine.

2. Bieliaieva, N.S. (2013), "Methods of evaluation and role of the chain of values in the formation of the competitive potential of an industrial enterprise", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 4, pp. 42—52.

3. Radieva, M.M. and Maslov, P.M. (2004), "Comprehensive assessment of the competitiveness of the enterprise", *Derzhava ta rehiony*, vol. 3, pp. 176—180.

4. Selezneva, O.V. (2012), "Theoretical basis of system management of the competitive potential of the enterprise", *Biznes Inform*, vol. 6, pp. 209—213.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2018 р.

УДК 658.18:656.2

Н. Г. Панченко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом,
Український державний університет залізничного транспорту, м. Харків

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.25

ЕКОЛОГІЧНА МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

N. Panchenko,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Associate Professor of the Department of Economics
and Management of Industrial and Commercial Business, Ukrainian State University of Railway Transport, Kharkiv

ENVIRONMENTAL MOTIVATION OF PERSONNEL IN THE SYSTEM OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF RAILWAY TRANSPORT

У статті досліджено роль мотивації персоналу в реалізації політики екологічної відповідальності на залізничному транспорті та зроблено висновок, про її вагоме значення при трансформації стратегічних екологічних цілей у визнані суспільством еколого-економічні результати та забезпеченні ефективності еколого-економічної діяльності. Встановлено специфіку традиційного підходу до мотивації персоналу залізничного транспорту в екологічній сфері та аргументовано необхідність її удосконалення на засадах прогресивності, що потребує визначення сучасних екологічних потреб бізнесу і працівників, розширення джерел фінансування та удосконалення інструментарію мотивації. Визначено, що орієнтація суспільства на сталий розвиток змінює мотиваційні потреби в екологічній сфері, які поряд з природоохоронною діяльністю та економією ресурсів нині включають ресурсоефективність, екологічну компетентність та екологічне підприємництво. Розкрито вимоги до прогресивної системи екологічної мотивації персоналу на залізничному транспорті та її компоненти. З'ясовано, що прогресивний підхід до екологічної мотивації працівників має бути реалізований через: систему оцінки досягнення екологічних цілей; систему стимулювання пропозицій щодо екологізації та роботи екологічних команд; зв'язок планування та реалізації кар'єри співробітників та досягнення екологічних цілей; надання достовірної екологічної інформації на базі систем коефіцієнтів з обліком участі в проектних групах, семінарах, у прийнятті рішень щодо екологічних проблем, показової поведінки керівництва. Виявлено, що додатковими джерелами фонду екологічної мотивації можуть бути як доходи від екологічного підприємництва на залізничному транспорті, так і кошти, що залучаються із зовнішніх джерел, наприклад, у процесі участі підприємств залізничного транспорту або їх працівників в місцевих, регіональних та міжнародних екологічних проектах. Запропоновано доповнити традиційні форми екологічної мотивації статутною, яка ґрунтується на оцінці рівня екологічної відповідальності як структурних підрозділів регіональних філій залізничного транспорту, так і їх співробітників. Визначення статусу екологічної відповідальності здійснюється в процесі рейтингового оцінювання.

The article studies the role of staff motivation in the implementation the policy of environmental responsibility in railway transport and concludes that its primary importance in the transformation of strategic environmental objectives in the company's recognized environmental and economic results and ensuring the effectiveness of environmental and economic activities. The specificity of the traditional approach to the motivation of railway personnel in the environmental sphere and the necessity its improvement on the principles of progressiveness, which requires the definition environmental needs of business and employees, the expansion of sources funding and improvement motivation tools. It is determined that the orientation of society to sustainable development changes the motivational needs in the environmental sphere, which, along with environmental activities and resource saving now include resource efficiency, environmental competence and environmental entrepreneurship. Describes the requirements of a progressive system of environmental motivation the personnel in the railway transport and its components. It was found that a progressive approach to the environmental motivation of employees should be implemented through: a system for assessing the achievement of environmental goals; a system of stimulating proposals for greening and the work of environmental teams; communication planning and implementation of employees' careers and achieving environmental goals; provision of reliable environmental information on the basis of coefficient systems, taking into account participation in project groups, seminars, decision-making on environmental problems, indicative management behavior. It is revealed that additional sources of the environmental motivation fund can be both revenues from environmental entrepreneurship in railway transport and funds raised from external sources, for example, in the process participation of railway enterprises or their

employees in local, regional and international environmental projects. It is proposed to supplement the traditional forms of environmental motivation statutory, which is based on the assessment of the level of environmental responsibility as the structural units of regional branches of railway transport and their employees. Determination of the status of environmental responsibility is carried out in the process of rating.

Ключові слова: екологічна мотивація, соціальна відповідальність, статус, рейтингова оцінка, залізничний транспорт.

Key words: environmental motivation, social responsibility, status, rating, railway transport.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Забезпечення ефективності функціонування та конкурентоспроможності залізничного транспорту в сучасних умовах потребує впровадження принципів та інструментів соціальної відповідальності бізнесу, що сприятиме підвищенню цінності діяльності підприємств залізничної галузі для української економіки і суспільства через врахування очікування широкого кола зацікавлених сторін, включаючи споживачів, співробітників, партнерів та членів місцевих спільнот на територіях присутності. Однією з ключових складових соціальної відповідальності на залізничному транспорті є екологічна компонента, яка тісно пов'язана з етичними нормами бізнес-спільноти, що доповнюють систему природоохоронних норм і вимог, встановлених в законодавстві, стандартах та ін. Вона представляє собою усвідомлену і мотивовану участь залізничного транспорту в різноманітних заходах, спрямованих на попередження та мінімізацію негативних впливів на навколишнє середовище, раціональне природокористування, економію запасів та енергетичних ресурсів у процесі господарської діяльності, залучення відходів у господарський оборот, попередження аварійних та надзвичайних ситуацій, підтримку заходів охорони здоров'я, збереження культурно-історичного надбання, біорозмаїття та особливо захищених природних територій, збереження вимираючих біологічних видів та ін.

Нині на залізничному транспорті в екологічній сфері спостерігається збереження технократичного методу управління, що характеризується вузькістю в оцінці екологічних проблем, відсутністю комплексного та стратегічного підходу в їх вирішенні. Причому одним з найбільш критичних недоліків управління екологічною діяльністю на залізничному транспорті слід визначити низьку залученість персоналу в процеси екологізації. Враховуючи те, що

саме персоналу належить виконати відповідальне завдання трансформації стратегічних екологічних цілей у визнані суспільством результати, постає завдання удосконалення еколого-орієнтованого управління персоналом, і в першу чергу, формування ефективної системи мотивації, яка здатна забезпечити екологічно свідому поведінку персоналу та сприятиме прогресивному розвитку екологічної діяльності на залізничному транспорті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі еколого-орієнтованого управління персоналом як елемента соціальної відповідальності підприємств присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців: В. Дикань, І. Токмакова [2], А. Мельник [3], С. Гребьонкін, В. Костенко, В. Павлиш, С. Топчий, Г. Астапова [5], Н. Пахомова, А. Ендрес, К. Ріхтер [6] та інших. Вчені звертають увагу і на вагомий роль мотивації персоналу для забезпечення ефективності еколого-економічної діяльності та розглядають загальні принципи та підходи до її організації.

Однак у цілому питання екологічної мотивації персоналу на українських підприємствах не достатньо розкриті, зокрема відсутні адекватні та адаптовані для залізничного транспорту рішення щодо формування сучасної еколого-орієнтованої системи мотивації персоналу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження особливостей традиційного підходу до мотивації персоналу залізничного транспорту в екологічній сфері та визначення напрямів та інструментів удосконалення системи екологічної мотивації персоналу на засадах розвитку екологічної відповідальності залізничної галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реалізація активного екологічного менеджменту та інтегрований підхід вимагають залу-

чення до вирішення екологічних питань на залізничному транспорті персоналу на всіх рівнях, його мотивації, створення умов для підвищення його кваліфікації в екологічній сфері, а також ретельний підбір нових співробітників, які свідомо відносяться до питань охорони навколишнього природного середовища. Практичний досвід провідних фірм показує, що саме співробітники визначають бути чи не бути екологічному менеджменту. Їх мотивація необхідна для перетворення підприємства в самонавчальну організацію, що справляється з майбутніми екологічними проблемами і викликами. Шанси успішної реалізації екологічного менеджменту зростають, коли він замислюється як мотиваційний та інноваційний проект, в рамках якого збагачується діяльність співробітників і колективів і створюються мережеві форми співпраці (network cooperation) замість нерухомих адміністративних структур [6].

Виділяють дві основні причини широкого використання мотивації для залучення всього персоналу в екологічну діяльність:

1) дії будь-якого працівника впливають або можуть впливати на якість продукції та послуг, на навколишнє середовище, раціональне використання ресурсів, умови праці, виробничу безпеку;

2) у будь-якого працівника можуть бути хороші ідеї щодо вдосконалення екологічної діяльності, зниження впливу на навколишнє середовище, забезпечення найкращих умов праці та безпеки виробничих процесів.

Водночас слід врахувати те, що мотивація є однією з провідних та специфічних функцій управління і органічно вплетена у весь управлінський процес від стадії розробки цілей і прийняття рішення до отримання кінцевого результату та основного засобу забезпечення оптимального використання ресурсів, мобілізації наявних кадрових потенціалів. Це підтверджує вагоме значення мотивації в забезпеченні ефективності еколого-економічної діяльності.

У цілому мотивацію можна визначити як процес примушення людини до діяльності для досягнення цілей. Також мотивацію розглядають як структуру, систему мотивів діяльності та поведінки суб'єкта. Мета — це бажаний продукт діяльності. Основна мета процесу мотивації — це отримання максимальної віддачі від використання наявних трудових ресурсів, що дозволяє підвищити загальну результативність та рентабельність діяльності підприємства. Вплив мотивації на поведінку людини залежить від безлічі факторів, він дуже індивідуальний та може змінюватися під впливом мотивів та

зворотного зв'язку з діяльністю людини. Головне в мотивації — це її нерозривний зв'язок з потребами людини. Мотивація робить поведінку людини цілеспрямованою. При цьому в якості основних функцій мотивації слід виділити: 1) стимул до дії; 2) напрям діяльності; 3) контроль і підтримка поведінки [1].

Орієнтація суспільства на сталий розвиток дозволяє визначити сучасні мотиваційні потреби в екологічній сфері, які поряд з природоохоронною діяльністю та економією ресурсів нині включають ресурсоефективність, екологічну компетентність та екологічне підприємництво. Відповідно до цього відбувається трансформація цілей екологічної мотивації персоналу. Так, стимулювання та мотивація співробітників на провідних західних фірмах досягається шляхом: створення образу екологічного свідомого підприємства; організації внутрішньофірмових курсів по підвищенню кваліфікації; орієнтація на групові форми вирішення проблем, що передбачають достатню свободу в процесі прийняття рішень з екологічних питань; реалізації ідейного запасу на підприємстві щодо екологічних аспектів; організації робочих місць з мінімальним навантаженням на навколишнє середовище; інформування співробітників про цільові екологічні показники та поглиблення розуміння взаємозв'язків, що існують між екологічними та економічними цілями [6].

На вітчизняному залізничному транспорті мотивація персоналу до участі в екологічній діяльності відбувається традиційно, в першу чергу, шляхом преміювання співробітників за економію ресурсів та працівників екологічних відділів за виконання планових завдань. До екологічного стимулювання також можна віднести премії за раціоналізаторство, які мають еколого-економічний ефект. Мотиваційний фонд формується за рахунок економії коштів. Зважаючи на нові цільові орієнтири традиційний підхід до екологічної мотивації на залізничному транспорті потребує удосконалення шляхом розширення цілей, адаптації сучасних методів та інструментів мотивації (рис. 1).

Прогресивна система мотивації працівників повинна формувати їх свідоме відношення до екологічних проблем. Екологічна мотивація повинна бути джерелом не тільки матеріальних виплат, а й стимулювання самовдосконалення, професійного та службового зростання. Нині центральна місце у всій сукупності вищезгаданих факторів займає екологічна освіта. Працівники повинні отримувати знання про еко-

Рис. 1. Традиційний та прогресивний підхід до екологічної мотивації на залізничному транспорті

логічні процеси, що дозволяє зменшити негативний вплив на навколишнє природне середовище. На сьогоднішній день цей фактор є системоутворюючим і може розглядатися в двох напрямках — загальна екологічна освіта персоналу та екологічна освіта керівників на всіх рівнях, їх професійна підготовка в екологічній сфері.

Екологічна освіта персоналу створює фундамент екологічної компетентності, що дозволяє не тільки покращувати екологічні результати власної діяльності, а також за рахунок набутих знань, навиків та вмінь отримувати додаткові доходи від екологічного підприємництва. Останнє стає додатковим джерелом коштів для формування фондів екологічної мотивації, адже працівники залізничного транспорту, що приймають участь в екологічному підприємстві, будуть отримувати заробітну плату та премії.

Активне залучення персоналу в екологічну діяльність підприємств залізничного транспорту супроводжується їх участю в природоохоронних місцевих, регіональних та міжнародних проектах, що також сприяє отриманню коштів із зовнішніх джерел для формування мотиваційного екологічного фонду.

Прогресивна система екологічної мотивації на залізничному транспорті має базуватися на певних вимогах, а саме:

— надання однакових можливостей щодо зайнятості та посадового просування за критерієм результативності роботи у виконанні нормативних вимог у природокористуванні;

— узгодження рівня оплати праці з її результатами по недопущенню наднормативного впливу на природні ресурси і визнання особистого внеску в загальний успіх;

— створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці та добробуту всіх працівників;

— забезпечення можливостей для зростання професійної майстерності, реалізації здібностей працівників, організації закордонних стажувань, тренінгів у сфері рационалізації природокористування;

— підтримання в колективі атмосфери довіри, зацікавленості в реалізації екологічних і економічних цілей, як єдиного інтегрального результату роботи підприємства.

Як зазначає Нікола С.О. [4], щоб досягти ефективності мотивації в сучасних умовах господарювання моделі екологічної мотивації слід побудувати за багатофакторним принципом. Вони повинні ґрунтуватися: на теорії потреб з обліком екологічного фактора (фізіологічні, безпеки та захищеності, соціальні, поваги; самореалізації); на теорії очікувань (відносно співвідношення витрат праці та екологічних результатів, співвідношень результатів роботи

Рис. 2. Складові статусної екологічної мотивації на залізничному транспорті

та винагороди, ступеня відносного задоволення від отриманої винагороди); на теорії справедливості (суб'єктивне визначення співвідношення заробітку та витрат роботи, порівняння особистої винагороди із заохоченням інших працівників, які виконують аналогічну роботу; зняття соціальної напруженості на основі дотримання принципу справедливості).

Вищезазначене вказує на те, що прогресивний підхід до екологічної мотивації працівників має бути реалізований через:

- систему оцінки досягнення екологічних цілей, яку не можна компенсувати тільки економічними результатами;

- систему стимулювання пропозицій по охороні навколишнього середовища та роботи екологічних команд (груп, кружків);

- зв'язок планування та реалізації кар'єри співробітників та досягнення екологічних цілей;

- надання достовірної екологічної інформації на базі систем коефіцієнтів з обліком участі в проектних групах, семінарах, у прийнятті рішень щодо екологічних проблем, показової поведінки керівництва та ін.

У системі економіко-екологічної мотивації особливого значення набуває спосіб винагороди. Для кожного суб'єкта виробничо-господарської діяльності та окремої особистості він може бути як матеріальним, так і нематеріальним. Персоналізація форм і методів винагороди є фундаментом ефективності будь-якої мо-

делі мотивації. Хоча нині матеріальні потреби працівників є, як правило, домінуючими.

У запропонованій прогресивній системі екологічної мотивації важливе місце займає статусний підхід, яким повинен бути доповнений традиційний підхід до екологічного преміювання. Передбачається, що статусна система екологічної мотивації ґрунтується на оцінці рівня екологічної відповідальності. Для визначення статусу застосовують підхід рейтингової оцінювання. Причому слід визначати статус екологічної відповідальності як для структурних підрозділів регіональних філій залізничного транспорту, так і для їхніх співробітників (рис. 2).

На рівні структурних підрозділів регіональних філій залізничного транспорту на першому етапі статусної екологічної мотивації проводиться визначення показників, які є емпіричною базою дослідження. Набір компонентів (складових частин) екологічної відповідальності визначається метою побудови зведеного показника (індексу) і повинен бути досить інформативним. При цьому кількість показників повинна бути достатньою для відображення всіх суттєвих (з точки зору мети побудови зведеного показника) подій. У той же час кількість показників не повинна бути надмірною. Другий етап включає процедуру стандартизації показників, знаходження питомої ваги показників і визначення індексу екологічної відповідальності. На третьому етапі вихо-

дячи з отриманих індексів екологічної відповідальності формується рейтинг і визначається статус екологічної відповідальності. Значення індексу екологічної відповідальності може служити і базою для розподілу премії по підрозділах.

Рейтингова оцінка також може бути використана для статусної екологічної мотивації персоналу. В цьому випадку рейтинги доцільно будувати на основі показників, які характеризують участь співробітників в екологічній діяльності, що може бути визначено на основі нормативної трудомісткості таких завдань. З цієї метою необхідно встановити нормативи часу на участь співробітників в різних екологічних проектах, визначити сумарну трудомісткість таких робіт для кожного співробітника і на цій основі сформувавши рейтинг. Розподіл фонду преміювання між працівниками відбувається на основі значення сумарної трудомісткості роботи в екологічних проектах та премії, що приходить на одну годину роботи.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективний та сталий розвиток залізничного транспорту в наш час можливий на основі врахування принципів соціальної відповідальності бізнесу, де ключове місце належить екологічній компоненті. В свою чергу реалізація стратегічних екологічних цілей підприємств залізничного транспорту потребує активного залучення персоналу в екологічну діяльність, що здійснюється на основі ефективної системи його мотивації. Традиційним підхід до мотивації персоналу залізничного транспорту в екологічній сфері не відповідає вимогам сьогодення та потребує удосконалення на засадах прогресивності, які орієнтують на визначення сучасних екологічних потреб бізнесу і працівників, розширення джерел фінансування та удосконалення інструментарію мотивації. Зокрема сучасні мотиваційні потреби в екологічній сфері поряд з природоохоронною діяльністю та економією ресурсів нині включають ресурсоефективність, екологічну компетентність та екологічне підприємництво. Розкриті вимоги до екологічної мотивації персоналу вказують на те, що вона повинна бути джерелом не тільки матеріальних виплат, а й стимулювання самовдосконалення, професійного та службового зростання. Такий аспект дозволив обґрунтувати необхідність застосування статутних форм мотивації, що ґрунтується на рейтинговій оцінці

рівня екологічної відповідальності як структурних підрозділів регіональних філій залізничного транспорту, так і їх співробітників.

Література:

1. Верхоглазенко В.И. Система мотивации персонала / В.И. Верхоглазенко // Консультант директора. — 2006. — № 4. — С. 23—34.
2. Дикань В.Л. Развитие эколого-экономического управления на предприятиях Украины в условиях евроинтеграции: монография / В.Л. Дикань, И.В. Токмакова. — Х.: УкрДАЗТ, 2008. — 150 с.
3. Мельник А.Г. Экологическая экономика: учебник / А.Г. Мельник. — Сумы: Универсальная книга, 2001. — 350 с.
4. Никола С.О. Мотивация как основа экономико-экологического механизма природопользования / С.О. Никола // Экономичні інновації. — 2015. — № 60. — С. 168—175.
5. Шляхи удосконалення еколого-економічної діяльності підприємств / [С.С. Греб'онкін, В.К. Костенко, В.М. Павлиш, С.Є. Топчій, Г.В. Астапова]. — Донецьк: ВІК, 2009. — 223 с.
6. Экологический менеджмент / Н.В. Пахомова, А. Эндрес, К. Рихтер. — СПб.: Питер, 2003. — 544 с.

References:

1. Verhoglazenko, V. I. (2006), "Sistema motivatsii personala", Konsultant direktora, vol. 4, pp. 23—34.
 2. Dikan, V. L. and Tokmakova, I. V. (2008), "Rozvitok ekoloho-ekonomichnoho upravlinnia na pidpriemstvakh Ukrainy v umovakh ievro-intehratsii", [Development of ecological and economic management at Ukrainian enterprises in the conditions of European integration], UkrDAZT, Kharkiv, Ukraine.
 3. Melnik, L. G. (2001), "Ekolohycheskaia ekonomika", [Ecological economy], Universal'naja kniga, Sumy, Ukraine.
 4. Nikola, S. O. (2015), "Motyvatsyia kak osnova ekonomyko-ekolohycheskoho mekhanizmu pryrodopol'zovanyia", Ekonomichni innovatsii, vol. 60, pp. 168—175.
 5. Hreb'onkin, S. S. Kostenko, V. K. Pavlysh, V. M. Topchij, S. Ye. and Astapova, H. V. (2009), "Shliakhy udoskonalennia ekoloho-ekonomichnoi diial'nosti pidpriemstv", [Ways of improvement of ecological and economic activity of enterprises], VIK, Donetsk, Ukraine.
 6. Pahomova, N. V. Jendres, A. and Rihter, K. (2003), "Ekologicheskij menedzhment", [Environmental management], SPb, Piter, Rossiia.
- Стаття надійшла до редакції 13.11.2018 р.

УДК 311.21:[330.3:614.2]

Ю. О. Лазебник,
к. е. н., доцент, доцент кафедри статистики, обліку та аудиту,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.31

ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ЗАЙНЯТОСТІ НА ОСНОВІ ОБСТЕЖЕНЬ ВИКОРИСТАННЯ ЧАСУ

Iu. Lazebnik,
PhD, Associate Professor, Associate Professor of Statistics, Accounting and Auditing Department,
V.N. Karazin Kharkiv National University

ASSESSMENT OF QUALITY EMPLOYMENT BASED ON TIME USE SURVEYS

У статті розглядаються актуальні питання формування теоретико-методологічних засад оцінювання якості зайнятості на основі обстежень використання часу. Обґрунтовано необхідність проведення досліджень бюджетів часу або досліджень використання часу. Розглянуто основні напрями застосування даних про використання часу. Обґрунтовано важливість систематизації видів діяльності, що мають застосовуватись при обстеженнях використання часу як загальної класифікації.

Особливу увагу приділено вивченню особливостей основних класифікацій, що набули найбільшого поширення у міжнародній практиці в якості основи для збору, узагальнення і розповсюдження інформації в статистиці використання часу: Міжнародної класифікації видів діяльності для статистики використання часу (ICATUS) та Європейської системи кодування діяльності для гармонізованого європейського обстеження використання часу (ACL 2008).

У статті розкрито основні етапи розроблення, особливості формування та структуру кодів пробної і переглянутої версії ICATUS. Визначено особливості застосування й кодування та наведено структуру за основними рівнями ACL 2008. Здійснено порівняння основних розділів ICATUS 2016 та ACL 2008. На основі проведеного огляду обґрунтована основна відмінність досліджуваних класифікацій, яка полягає в тому, що ICATUS розроблялась з метою проведення оцінок неоплачуваної праці та неформальної зайнятості. Визначено агреговані групи видів діяльності для статистики використання часу. Окреслено найбільш важливі принципи, дотримання яких є необхідним для створення національних версій розглянутих класифікацій.

The article deals with topical issues of the formation of theoretical and methodological principles for assessing the quality of employment on the basis of time-use surveys. The necessity of conducting researches of time budgets or researches of use of time is grounded. The main directions of using data on the use of time are considered. The peculiarities and the main stages of formation of time usage statistics are revealed. The main topics are identified, the focus of which is the analytical goals of collecting data on the use of time. The article substantiates the importance of systematizing the types of activities to be used in surveys of the use of time as a general classification.

Particular attention is paid to the study of key features of main classifications that have become most widely used in international practice as the basis for collecting, summarizing and disseminating information in time usage statistics: the International Classification of Activities for Time Use Statistics (ICATUS) and the Activity coding list for harmonised European time use surveys (ACL).

The article describes the main stages of development, the peculiarities of the formation and structure of the codes of the trial and revised versions of the International Classification of Activities for Time Use Statistics (ICATUS). The distribution of the first level of classification of activities for ICATUS 2016 is presented by nine main units. The peculiarities of application and coding are defined and the structure is presented according to the main levels of the European activity coding system for the Harmonized European Time Use Surveys. The main sections of ICATUS 2016 and ACL 2008 are compared. Based on the survey, the main difference between the studied classifications is that the ICATUS was designed to evaluate unpaid work and informal employment. Outlined the most important principles, which are necessary for the creation of national versions of the considered classifications.

Ключові слова: *якість зайнятості, обстеження використання часу, Міжнародна класифікація видів діяльності для статистики використання часу (ICATUS), Європейська система кодування діяльності (ACL 2008).*

Key words: *quality of employment, time use survey, International Classification of Activities for Time Use Statistics (ICATUS), Activity coding list for harmonised European time use surveys (ACL 2008).*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дослідження, засновані на даних про використання часу (дослідження бюджетів часу або дослідження використання часу), були вперше проведені на початку ХХ ст. у рамках соціальних обстежень умов життя сімей робітників. Занадто тривалий робочий день, ха-

рактерний для початкового періоду індустріалізації, і боротьба профспілок за його скорочення зумовили гострий інтерес до даних про співвідношення тривалості праці і відпочинку у повсякденному житті зайнятих в країнах, де індустріалізація йшла повним ходом [6].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На початку 20-х років у Великобританії, в Сполучених Штатах Америки, а також у країнах з централізованим плануванням економіки було проведено чимало досліджень на цю тему. До них можна віднести роботи економістів С. Струмліна, який в 1924 р. застосував дані про використання часу в цілях державного і громадського планування, і Г. Пруденського, який повторив таке дослідження в 1934 р. з метою історичного зіставлення.

Бюро економіки домашніх господарств Міністерства сільського господарства США провело обстеження впливу нової техніки на використання часу фермерськими домогосподарками [7]. Серед історичних робіт у цій області можна назвати дослідження П. Сорокіна і К. Бергера (1939 р.) "Бюджети часу поведінки людини" ("Time Budgets of Human Behaviour"), в якому надається нове розуміння психологічної та соціальної мотивації, К. Ліпмана "Подорож на роботу" ("The Journey to Work" (1944 р.)), присвячене проблемі поїздок з передмістя в місто на роботу і назад і тривалості таких поїздок [6, с. 7].

Частіше від інших розглядалися такі проблеми [6, с. 6]:

- розподілу часу оплачуваної трудової діяльності, домашньої праці, особистої гігієни, сімейних обов'язків, сну і відпочинку в денному, тижневому і річному бюджетах часу населення;

- особливості розподілу часу в соціальних групах (наприклад, промислових робітників, фермерських домогосподарств, учнів коледжів, безробітних) щодо конкретних видів повсякденної діяльності;

- використання "вільного часу", особливо дозвілля.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад оцінювання якості зайнятості на основі обстежень використання часу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для вирішення аналітичних та методологічних завдань у 1964 р. був реалізований багатонаціональний проект порівняльного дослідження бюджетів часу, в якому взяло участь 12 країн, як з ринковою, так і централізованою планованою економікою.

Дослідження й зіставлення відмінностей характеру повсякденної діяльності та розподілу часу, що витрачається на різні її види жи-

телями міст і сільських населених пунктів, у тій чи іншій мірі залежать від урбанізації та індустріалізації.

Отримання масиву даних багатонаціональних обстежень про характеристики повсякденного життя в різних міських районах і в різних соціально-економічних і культурних умовах, могло би слугувати основою для адаптації різних методів і перевірки гіпотез у міжнаціональних порівняльних соціологічних дослідженнях.

Можна виділити такі основні напрями застосування даних про використання часу:

- визначення впливу телебачення на використання засобів масової інформації;

- використання вільного часу в розбивці за видами діяльності (наприклад, читання, перегляд телепередач, спілкування);

- визначення соціальної диференціації у виборі форм дозвілля;

- встановлення міжнародних відмінностей у видах і частоті соціальних контактів;

- вивчення залежності часу, що витрачається на догляд за дітьми, від статі, статусу в зайнятості, кількості дітей, віку дітей, добового ритму контактів, дозвілля дорослих;

- дослідження проблем, пов'язаних з поїздками від місця проживання до місця роботи;

- міські дослідження і планування;

- встановлення міцності шлюбів через кореляцію між показником кількості розлучень і часом, витраченим на різні види діяльності, зокрема домашнім дозвіллям, дозвіллям поза домом, дозвіллям у колі сім'ї або окремо від сім'ї, спілкуванням з сім'єю і між подружжям тощо;

- вивчення впливу освітнього рівня на розподіл часу;

- визначення залежності між зміною в розподілі часу і технічним прогресом, у тому числі: часу, проведеного на роботі, часу, що витрачається на поїздки на роботу, часу, що витрачається на домашню працю, вільного часу, задоволення фізіологічних потреб.

З тих пір дослідження, засновані на даних про використання часу, перетворилися в дослідницький інструмент, який застосовується в різних прикладних областях. У доповіді про хід роботи в області розвитку статистики використання часу, представленої Статистичною комісією ООН на її 20-й сесії в 1979 р., статистика використання часу була визначена як "спільне джерело, яке використовує загальну одиницю виміру для фундаментальних описових даних, які неможливо отримати іншим способом, що стосуються людської діяльності в різних областях соціальної, демографічної та відповідних видах економічної статистики" [6].

У 70-ті роки з метою планування процесу розвитку країни, що розвиваються, також почали проводити обстеження використання часу. Стимулом для цих досліджень послужила "нова економіка домашніх господарств", наприклад, в якому визнаються продуктивні елементи неоплачуваної праці в домашніх господарствах. Велике значення в цьому підході має відмінність між працею на ринку праці і продуктивною працею в домашньому господарстві.

У більшості обстежень щодо використання часу, які були проведені в країнах, що розвиваються, вивчалися два основні ряди взаємопов'язаних проблем: використання людських ресурсів у домашньому господарстві, особливо жінок і дітей (на аналітичній основі нової економіки домашніх господарств) і вдосконалення методів вимірювання зайнятості, безробіття та неповної зайнятості [5, с. 60].

Огляд літератури свідчить про те, що багато аналітичних цілей збору даних про використання часу концентруються навколо таких основних тем:

- вимір і аналіз якості життя або загального добробуту;
- вимір і оцінка неоплачуваної праці (домашньої і добровільної праці) і розробка рахунків продукції домашніх господарств;
- вдосконалення методів оцінки оплачуваної і неоплачуваної праці;
- аналіз стратегічних наслідків проблем планування розвитку.

Нижче наведено короткий опис деяких досліджень і областей застосування цих даних.

Використання часу, перш за все, доцільно розглядати як показник добробуту. В ході оцінки якості життя були проаналізовані особливості використання часу окремими людьми. Ці дослідження рівня життя переконливо продемонстрували велике значення часу, що присвячується дозвіллі, як одного з показників добробуту. У розвинених країнах час, що витрачається на дозвілля, і показники "часового преса" є важливими одиницями вимірювання загального добробуту населення. У країнах, що розвиваються "дефіцит дозвілля" може служити показником бідності.

У роботі Гершані та ін. (Gershuny and others, 1986) описуються дві проблеми дозвілля в промислово розвинених суспільствах. Перша проблема полягає в тому, що "нам доводиться стикатися з безперервним і, ймовірно, зростаючим рівнем вимушеного дозвілля у вигляді безробіття", а друга проблема полягає в тому, що "домінуючою характеристикою" розвиненого суспільства є його спроба "вмістити занадто багато видів споживчої діяльності в занадто ко-

роткий часовий інтервал" [3]. Аналіз британських даних про використання часу за останні двадцять років привів до висновку, що британське суспільство — це подвійне суспільство, в якому "змучені імуші" мають достатньо вільного часу, щоб скористатися доступними для них послугами індустрії дозвілля, а "незможні" мають у своєму розпорядженні час, але не мають коштів на споживання послуг в сфері дозвілля [2].

Розуміння тенденцій щодо відношення людини до свого використаного часу або дефіциту часу для відпочинку, може дати більш повну картину якості життя населення та його змін.

Способи розподілу часу дозволяють зрозуміти причини і наслідки бідності. Час є одним з небагатьох ресурсів, наявних у розпорядженні незаможних домашніх господарств, у яких обмежений доступ до таких ресурсів, як капітал і земля. Таким чином, малозабезпечені домогосподарства користуються часом всіх своїх членів для задоволення елементарних потреб домашнього господарства. Крім того, "багато жебраків нерідко також перевантажені роботою". Аналіз емпіричної літератури про гендерні аспекти використання часу і розподіл обов'язків в країнах, що розвиваються, також свідчить про те, що "домашні господарства, які за показником споживання відносяться до категорії малозабезпечених, також включають ті домашні господарства, де на жінок лягає велике робоче навантаження", і що "це робоче навантаження зменшується в міру того, як зростає дохід домашніх господарств, за умови, що є ринок праці".

Результати різних тематичних досліджень, проведених у Бангладеш, Ботсвані, Індії, Індонезії, Малайзії, Непалі та на Філіппінах говорять про те, що дані про використання часу "необхідні при вимірюванні реального робочого навантаження і вільного часу різних груп населення, для отримання більш точних показників зайнятості й безробіття та вивчення змін видів діяльності при переході в процесі розвитку від неринкового до ринкового сектору". Таким чином, при вимірюванні рівня життя статистика використання часу має велике значення для "розробки більш реалістичних і повних показників добробуту й бідності, а також для більш глибокого розуміння динаміки бідності та розвитку" [7].

Важливість систематизації видів діяльності, що мають застосовуватись при обстеженнях використання часу, як загальної класифікації підтверджує необхідність класифікації видів діяльності щодо використання часу, які застосовуються як в розвинених країнах, так і країнах, що розвиваються, а також врахування на-

ціонального контексту країни шляхом розширення категорій (блоків) за потреби.

Головна мета розроблення класифікацій видів діяльності, що застосовуються при обстеженнях використання часу, полягає у визначенні набору категорій економічних та неекономічних видів діяльності, які можуть бути застосовані у виробництві інформативних статистичних даних про використання часу.

У міжнародній практиці в якості основи для збору, узагальнення і розповсюдження інформації в статистиці використання часу найбільшого поширення набули наступні класифікації:

1) International Classification of Activities for Time Use Statistics (ICATUS) — Міжнародна класифікація видів діяльності для статистики використання часу (МКДСВЧ) [4];

2) Activity coding list for harmonised European time use surveys (ACL 2008) — Перелік кодів активності для гармонізованих європейських опитувань щодо використання часу [1].

ICATUS є ієрархічною класифікацією всіх видів діяльності, якими населення може займатися протягом доби. Її основним завданням є визначення набору категорій занять, які можуть бути використані для отримання інформативної статистики про використання часу.

Основні етапи розроблення ICATUS представлені в таблиці 1.

Важливість, актуальність і практична користь ICATUS як для розвинених країн, так і для країн, що розвиваються, полягає в тому, що класифікація сприяє отриманню системних статистичних даних, порівнянних за країнами, щодо соціальної та економічної ситуації населення, включаючи якість життя, якість зайнятості та загальний добробут, а також щодо часу, витраченого на неоплачувану трудову діяльність, включаючи виробництво для власного споживання, і оцінювання балансу "сім'я / робота".

З метою забезпечення узгодженості з іншими міжнародними стандартами остаточне узгодження ICATUS стало можливим після прийняття резолюції про статистику праці, зайнятості та недовикористання робочої сили на 19-й Міжнародній конференції статистиків праці (ICLS), яка відбулася в жовтні 2013 р. У січні 2014 р. МОП направила конкретні зауваження по версії ICATUS 2012 р. відповідно до нового керівництва зі статистики трудової діяльності.

Важливе значення має узгодженість і сумісність ICATUS з іншими класифікаціями і стандартами. У зв'язку з цим остаточна версія

Таблиця 1. Основні етапи розроблення ICATUS

Рік	Сутність етапу
1995	Визнання важливості статистики бюджету часу (28-е засідання Статистичної комісії ООН). Звернення до Статистичного відділу ООН (СОООН). Підготовка проекту класифікації видів діяльності. Ініціювання підготовки класифікації діяльності в галузі використання часу (Пекінська платформа дій)
1997	Перша нарада експертної групи з питань використання часу: розроблення першого варіанту класифікації
2000	Друга нарада експертної групи: представлення переглянутого варіанту з урахуванням досвіду країн і рекомендації експертів
2005	Публікація Керівництва з підготовки статистичних даних про використання часу: вимір оплачуваної і неоплачуваної роботи. Підготовка пробної версії ICATUS
Червень 2012	Третя нарада експертної групи для завершення пробної версії ICATUS
2013	Прийняття ICLS Резолюції зі статистики праці, зайнятості та недовикористання робочої сили
Червень 2016	Четверта нарада експертної групи: обговорення та узгодження основних проблемних питань ICATUS, виявлених під час віртуальних консультацій
Жовтень – листопад 2016	Глобальні консультації щодо завершення роботи з ICATUS 2016, рекомендація експертною групою ООН з міжнародних статистичних класифікацій для схвалення Статистичною комісією
Березень 2017	Схвалення ICATUS 2016 Статистичною комісією ООН

Джерело: узагальнено автором за [2–4].

ICATUS розроблена на базі узгоджених на міжнародному рівні концепцій, визначень та принципів, з метою покращення узгодженості та міжнародної порівнянності використання часу та інших соціальних та економічних статистичних даних [4]:

— визначення діяльності за їх продуктивним статусом відповідає Системі національних рахунків 2008 р. (СНР 2008);

— для розмежування виробничої діяльності враховані положення Резолюції про статистику праці, зайнятості та недовикористання робочої сили, прийнятої на 19-й Міжнародній конференції статистиків праці у жовтні 2013 р. (ICLS 2013);

— визначення та категорії видів діяльності відповідають стандартним економічним класифікаціям, таким як Міжнародна стандартна промислова класифікація всіх видів економічної діяльності (ISIC rev. 4).

Пробна версія ICATUS мала п'ятирівневу структуру з шестизначною системою кодування, побудовану на супідрядності. Перший рівень складався з 15 основних розділів, яким присвоєно двозначний код від 01 до 15.

Структура коду пробної версії ICATUS така:

Рівень 1	XX	— Розділи (15), ідентифіковані двозначними цифровими кодами
Рівень 2	XXX	— Підрозділи (54), ідентифіковані тризначними цифровими кодами
Рівень 3	XXXX	— Групи (92), ідентифіковані чотиризначними цифровими кодами
Рівень 4	XXXXX	— Класи (200), ідентифіковані п'ятизначними цифровими кодами
Рівень 5	XXXXXX	— Підкласи (363), ідентифіковані шестизначними цифровими кодами

Переглянута версія ICATUS 2016, схвалена Статистичною комісією ООН у березні 2017 р., має трирівневу структуру з шестизначною системою кодування. Перший рівень складається з 9 основних підрозділів, яким присвоєно код від 1 до 9.

Структура коду переглянутої версії ICATUS 2016 така [4]:

Рівень 1	X	– Основні підрозділи (9), ідентифіковані однозначними цифровими кодами
Рівень 2	XXX	– Розділи (55), ідентифіковані двозначними цифровими кодами
Рівень 3	XXXXXX	– Групи (167), ідентифіковані тризначними цифровими кодами

Нижче наведений розподіл за першим рівнем класифікації видів діяльності за ICATUS 2016 — дев'ять основних підрозділів [4]:

1. Зайнятість та пов'язана з нею діяльність.
2. Виробництво товарів для власного кінцевого споживання.
3. Неоплачувані домашні послуги для членів домогосподарства та членів родини.
4. Неоплачувані послуги з догляду для членів домогосподарства та членів родини.

5. Неоплачувана діяльність волонтерів, стажерів та інші неоплачувані види діяльності.

6. Навчання.

7. Спілкування та комунікація, громадська та релігійна діяльність.

8. Культура, дозвілля, засоби масової інформації та спортивна діяльність.

9. Самообслуговування (догляд за собою) та технічне обслуговування.

Слід зазначити, що існують важливі відмінності між класифікаціями діяльності, що застосовуються для обстеження використання часу та класифікаціями видів економічної діяльності.

Європейська система кодування діяльності для гармонізованого європейського обстеження використання часу (Activity coding list for harmonised European time use surveys (ACL 2008)), що заснована на міжнародній практиці й попередніх класифікаціях повсякденної діяльності, була протестована і переглянута на основі пілотних обстежень використання часу, проведеного

Таблиця 2. Рівні класифікації видів діяльності, що застосовуються при обстеженнях використання часу в ACL 2008

Рівень 1		Рівень 2	
0	Особистий догляд (Personal care)	01	Sleep
		02	Eating
		03	Other personal care
1	Зайнятість (Employment)	11	Main job and second job
		12	Activities related to employment
		20	Unspecified study
2	Навчання (Study)	21	School or university
		22	Free time study
		30	Unspecified household and family care
3	Домашнє господарство і догляд за родиною (Household and family care)	31	Food management
		32	Household upkeep
		33	Making and care for textiles
		34	Gardening and pet care
		35	Construction and repairs
		36	Shopping and services
		37	Household management
		38	Childcare
		39	Help to an adult family member
		41	Organisational work
4	Волонтерська робота та зустрічі (Voluntary work and meetings)	42	Informal help to other households
		43	Participatory activities
		51	Social life
5	Громадське життя і розваги (Social life and entertainment)	52	Entertainment and culture
		53	Resting – time out
		61	Physical exercise
6	Спорт і активний відпочинок (Sports and outdoor activities)	62	Productive exercise
		63	Sports-related activities
		71	Arts and hobbies
7	Хобі та комп'ютер (Hobbies and computing)	72	Computing
		73	Games
		81	Reading
8	Засоби масової інформації (Mass media)	82	TV, video and dvd
		83	Radio and recordings
		91	Travel by purpose
9	Подорожі та неуточнене використання часу (Travel and unspecified time use)	92	Auxiliary codes

Джерело: узагальнено автором за [1].

Таблиця 3. Порівняння основних розділів ICATUS 2016 та ACL

Міжнародна класифікація видів діяльності для статистики використання часу (ICATUS 2016)		Класифікація Евростата (ACL 2008)	
1	Зайнятість та пов'язана з нею діяльність (Employment and related activities)	1	Зайнятість
2	Виробництво товарів для власного кінцевого споживання (Production of goods for own final use)	3	Домашнє господарство і догляд за родиною
3	Неоплачувані домашні послуги для членів домогосподарства та членів родини (Unpaid domestic services for household and family members)		
4	Неоплачувані послуги з догляду за членами домогосподарства та членами родини (Unpaid caregiving services for household and family members)		
5	Неоплачувана діяльність волонтерів, стажерів та інші неоплачувані види діяльності (Unpaid volunteer, trainee and other unpaid work)	4	Робота на добровільних засадах і збори
6	Навчання (Learning)	2	Освіта (Study)
7	Спілкування та комунікація, громадська та релігійна діяльність (Socializing and communication, community participation and religious practice)	5	Громадське життя і розваги
8	Культура, дозвілля, засоби масової інформації та спортивна діяльність (Culture, leisure, mass-media and sports practices)	7	Хобі та ігри
		6	Спорт і діяльність на відкритому повітрі
		8	Засоби масової інформації
9	Особистий догляд та технічне обслуговування (Self-care and maintenance)	0	Особистий догляд
	Включені до відповідних основних категорій	9	Подорожі та неуточнене використання часу

Джерело: сформовано автором за [1; 4].

в 18 країнах світу. Узагальнений варіант системи кодування діяльності був завершений в 2000 р. і переглянутий в 2008 р. [1].

Структура коду ACL 2008 така:

X	– Рівень 1 (10), позначення однозначним цифровим кодом
XX	– Рівень 2 (35), позначення двозначним цифровим кодом
XXX	– Рівень 3 (108), позначення тризначним цифровим кодом

В таблиці 2 наведений розподіл за двома рівнями класифікації видів діяльності, що зас-

Таблиця 4. Агреговані групи видів діяльності для статистики використання часу

Види діяльності	Пояснення
Сон	Діяльність, пов'язана зі сном
Особистий догляд	Види діяльності, пов'язані з особистою гігієною, включаючи медичне обслуговування
Освіта	Види діяльності, пов'язані з освітою і професійним навчанням
Догляд за дітьми	Види діяльності, пов'язані з дітьми, за винятком діяльності, пов'язаної з освітою
Робота по дому	Види діяльності, пов'язані з роботою по будинку, за винятком приготування їжі і ремонту
Оплачувана робота	Види діяльності, що відносяться до оплачуваної роботи
Безоплатна робота	Види діяльності, що відносяться до неоплачуваної роботи, благодійна діяльність
Догляд	Види діяльності по догляду за людьми, за винятком особистого догляду та догляду за дітьми
Приготування їжі	Види діяльності по приготуванню їжі в рамках домогосподарства
Спорт	Спорт і фізична культура
Подорожі, пересування	Види діяльності, пов'язані з поїздками і переміщеннями з будь-якими цілями з використанням будь-яких видів транспорту або пішки
Культурні заходи, дозвілля	Види діяльності, пов'язані з культурою, проституцією, дозвіллям (відвідування музеїв, театрів, перегляд телепрограм, прослуховування радіопередач і т.п.)
Ремесла і хобі	Види діяльності, що відносяться до рукоділля, хобі
Читання	Види діяльності, пов'язані з читанням книг, газет, журналів і т.п. в друкованому або електронному форматі

тосовуються при обстеженнях використання часу в ACL 2008 [1].

Європейський список кодування діяльності дозволяє здійснювати угруповання діяльності в залежності від цілей аналізу.

У цілому основні розділи ICATUS відповідають однозначним кодами переліку Евростату. Ці класифікації мають певні відмінності, зумовлені основними цілями обстежень використання часу.

Співвідношення між класифікаціями, розробленими експертами ООН і Евростату (на рівні основних розділів), наводиться в таблиці 3.

Основна відмінність полягає в тому, що ICATUS розроблялась з метою проведення оцінок

неоплачуваної праці та неформальної зайнятості. Тому в ICATUS робота виділена в п'яти основних розділах (01–05), а всім видам трудової діяльності в переліку Евростату присвоєно єдиний однозначний код (1).

Зіставлення найбільш відомих класифікацій показали, що спільними для всіх є такі агреговані групи видів діяльності для статистики використання часу, наведені в таблиці 4.

ВИСНОВКИ

Статистичні дані про використання часу можуть розкрити подробиці трудової діяльності окремої людини та надати інформацію, що дозволить провести оцінювання якості зайнятості з особливостями і повнотою, яких неможливо домогтися за допомогою даних будь-якого іншого виду обстеження.

Отримані на основі такого суцільного охоплення статистичні дані про те, як люди витрачають свій час, можуть дати комплексну картину, що розкриває, як різні види трудової діяльності, оплачувана і неоплачувана праця, громадська робота, домашня праця, дозвілля і задоволення особистих потреб, поєднуються в житті населення в цілому і його різних верств. За допомогою даних про використання часу можна визначити, які, як, чому і як довго здійснюються різні види діяльності. При належному збиранні та аналізі дані про використання часу дозволяють пов'язати

особливості розподілу часу з демографічним і соціально-економічним становищем окремої людини. Саме з цих причин необхідно розширювати масштаби збору даних про використання часу та впроваджувати в національну статистику практику найкращі світові проекти.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з формуванням методологічних засад зіставлення відмінностей характеру повсякденної трудової діяльності та розподілу часу із використанням міжнародної класифікації видів діяльності для статистики використання часу (International Classification of Activities for Time Use Statistics), а також її адаптація до національних умов в Україні з метою подальшого запровадження у практичну діяльність.

Література:

1. Activity coding list for harmonised European time use surveys (ACL 2008) [Electronic resource] / Commission of the European Communities (Statistical Office / Eurostat). Way of access: http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=DSP_GEN_DESC_VIEW_NOHDR&StrNom=-TIMEUSE_08&StrLanguageCode=EN

2. Fleming R., Spellerberg A. Using time use data: A history of time use surveys and uses of time use data [Electronic resource] / Auckland: Statistics New Zealand, 1999. Way of access: <http://m.stats.govt.nz/~media/Statistics/browse-categories/people-and-communities/time-use/using-time-use-data/using-time-use-data.pdf>

3. Harvey A.S., Taylor M.E. Time use [Electronic resource] / Designing Household Survey Questionnaires for Developing Countries: Lessons from Fifteen Years of the Living Standards Measurement Study, 2000, vol. 15, pp. 249—272. Way of access: <http://documents.worldbank.org/curated/en/452741468778781879/pdf/multi-page.pdf>

4. International Classification of Activities for Time Use Statistics (ICATUS 2016) [Electronic resource] / United Nations Statistics Division. Way of access: http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=DSP_GEN_DESC_VIEW_NOHDR&StrNom=-ICATUS_2016&StrLanguageCode=EN

5. Methods of measuring women's participation and production in the informal sector [Electronic resource] / Studies in methods, United Nations, New York, 1990, No.46. Way of access: https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Handbooks/gender/SeriesF_46-E.pdf

6. Szalai A. ed. The Use of Time: Daily Activities of Urban and Suburban Populations in

Twelve Countries [Electronic resource] / European Coordination Centre. The Hague: Mouton, 1972. Way of access: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015071884006;view=2up;seq=6>

7. Using a time-use approach to measure the frequency and duration of non-market work. Unpublished report / United States Bureau of Labour Statistics, 1997.

References:

1. Commission of the European Communities (Statistical Office/Eurostat) (2008), "Activity coding list for harmonised European time use surveys (ACL 2008)", available at: http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=DSP_GEN_DESC_VIEW_NOHDR&StrNom=TIMEUSE_08&StrLanguageCode=EN (Accessed 19 Nov 2018).

2. Fleming, R. and Spellerberg, A. (1999), Using time use data: A history of time use surveys and uses of time use data, Auckland: Statistics New Zealand, available at: <http://m.stats.govt.nz/~media/Statistics/browse-categories/people-and-communities/time-use/using-time-use-data/using-time-use-data.pdf> (Accessed 19 Nov 2018).

3. Harvey, A.S. and Taylor, M.E. (2000), "Time use", Designing Household Survey Questionnaires for Developing Countries: Lessons from Fifteen Years of the Living Standards Measurement Study, vol. 15, pp. 249-272, available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/452741468778781879/pdf/multi-page.pdf> (Accessed 19 Nov 2018).

4. United Nations Statistics Division (2017), "International Classification of Activities for Time Use Statistics (ICATUS 2016)", available at: http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=DSP_GEN_DESC_VIEW_NOHDR&StrNom=-ICATUS_2016&StrLanguageCode=EN (Accessed 19 Nov 2018).

5. United Nations (1990), "Methods of measuring women's participation and production in the informal sector, No.46", available at: https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Handbooks/gender/SeriesF_46-E.pdf (Accessed 19 Nov 2018).

6. Szalai, A. ed. (1972), The Use of Time: Daily Activities of Urban and Suburban Populations in Twelve Countries. European Coordination Centre. The Hague: Mouton.

7. United States Bureau of Labour Statistics (1997), Unpublished report "Using a time-use approach to measure the frequency and duration of non-market work".

Стаття надійшла до редакції 03.12.2018 р.

УДК 657.471.65

Ю. В. Подмешальська,к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя**Л. К. Феофанов,**к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя**Г. Ю. Осетрова,**магістрант кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту,
Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.38

ОБЛІК ТА АУДИТ АДМІНІСТРАТИВНИХ ВИТРАТ

Yu. Podmeshalska,

Candidate of Economic Sciences, associate professor, associate professor of Zaporizhzhya State Engineering Academy,
Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhya

L. Feofanov,

Candidate of Economic Sciences, associate professor, associate professor of Zaporizhzhya State Engineering Academy,
Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit, Zaporizhzhya

G. Osetrova,

master of Zaporizhzhya State Engineering Academy, Department of Accounting, Analysis, Taxation and Audit,
Zaporizhzhya

ACCOUNTING AND AUDIT OF ADMINISTRATIVE EXPENSES

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти обліку та аудиту адміністративних витрат. Визначені проблемні питання класифікації адміністративних витрат, аналітичного обліку та аудиту адміністративних витрат. Запропоновані шляхи удосконалення обліку адміністративних витрат, розглянуті практичні аспекти проведення аудиту адміністративних витрат.

Визначено, що для достовірного відображення адміністративних витрат в обліку необхідно визначити адміністративні витрати як багатогранну категорію, що дозволить приймати управлінські рішення для забезпечення ефективності діяльності суб'єкта господарювання. Отже, необхідно розуміти, що адміністративні витрати це: витрати періоду; операційні; непрямі; невиробничі; не включаються до собівартості реалізованої продукції, робіт, наданих послуг та зменшують прибуток звітного періоду.

Для узагальнення інформації про адміністративні витрати та контролю їх рівня на підприємстві пропонується форма відомості обліку адміністративних витрат. Основна мета використання запропонованої відомості — прийняття оперативних управлінських рішень для ефективного управління адміністративними витратами. Суб'єкту господарювання для оплати деяких адміністративних витрат необхідна готівка, яка може бути отримана в касі. Передбачити такі витрати на кожен день неможливо, але вони завжди існують і потребують оперативного, своєчасного реагування. Пропонується створення фонду дрібних сум на адміністративні потреби.

Метою аудиту адміністративних витрат є встановлення достовірності визнання витрат адміністративними, повноти і правильності відображення інформації в фінансовому, управлінському та податковому обліку та фінансовій звітності. Методику проведення аудиту аудитор визначає самостійно відповідно до його професійного судження. Головним для аудитора перед початком проведення аудиту адміністративних витрат є встановлення правомірності віднесення тих чи інших витрат до адміністративних. Ситуація, за якої фінансовий результат підприємства погіршується, а адміністративні витрати зростають, є неприйнятною. Тому під час проведення аудиту потрібно з'ясувати, чи відповідають темпи зростання адміністративних витрат темпам зростання прибутку підприємства (зменшення збитку).

The article deals with theoretical and practical aspects of accounting and audit of administrative expenses. The problem issues of classification of administrative expenses, analytical accounting and audit of administrative expenses are determined. The ways of improvement of accounting of administrative expenses are offered, practical aspects of audit of administrative expenses are considered.

It is determined that in order to accurately reflect the administrative costs of accounting, it is necessary to determine administrative expenses as a multi-faceted category, which will allow to make managerial decisions for ensuring the efficiency of the business entity. Consequently, it is necessary to understand that the administrative costs are: the cost of the period; operational; indirect; non-productive; are not included in the cost of sold products, works, services rendered and reduce profits of the reporting period.

For generalization of information on administrative expenses and control of their level at the enterprise a form of the account of administrative expenses is offered. The main purpose of using the proposed information is the adoption of operational management decisions for the effective management of administrative costs. A business entity to pay for some administrative costs needs cash, which can be received at the cash desk. It is not possible to foresee such expenses for every day, but they always exist and require prompt and timely response. It is proposed to create small funds for administrative needs.

The purpose of the audit of administrative expenses is to establish the reliability of the recognition of administrative costs, the completeness and accuracy of information display in financial, management and tax accounting and financial reporting. The auditor determines the method of conducting an audit independently according to his professional judgment. The main thing for an auditor before commencing an audit of administrative expenses is to establish the legality of assigning certain expenses to administrative ones. The situation in which the financial result of the company is deteriorating and administrative costs are increasing is unacceptable. Therefore, during the audit it is necessary to find out whether the growth rate of administrative expenses corresponds to the growth rates of enterprise profit (reduction of losses).

Ключові слова: адміністративні витрати, класифікація, фінансовий облік, контроль, аналіз, аудит.

Key words: administrative expenses, classification, financial accounting, control, analysis, audit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Адміністративні витрати — це сукупність усіх витрат підприємства, які не пов'язані з виробництвом, а пов'язані з управлінням підприємством. Ці витрати не додають цінності готовій продукції, але збільшують витрати підприємства та без їх здійснення діяльність буде неможливою. Адміністративні витрати, які є витратами на управління, потребують своєчасного, повного та об'єктивного відображення в обліку.

Для отримання незалежної думки щодо якості ведення обліку адміністративних витрат підприємства користуються послугами незалежного зовнішнього аудиту, за результатами якого можна отримати інформацію про достовірність фінансової звітності в усіх суттєвих аспектах щодо адміністративних витрат підприємства, про доцільність понесених адміністративних витрат та інші питання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень та публікацій виявив основні напрямки щодо удосконалення обліку адміністративних витрат, а саме пропонується: класифікація адміністративних витрат за статтями, групами; введення додаткових субрахунків; розподіл адміністративних витрат за визначеною базою розподілу; розподіл адміністративних витрат на постійні за змінні та інші. У публікаціях з аудиту адміністративних

витрат пропонуються аудиторські процедури, визначаються мета та завдання аудиту, але не розглядається методика проведення аудиту та його практичні аспекти. Облік та аудит адміністративних витрат досліджений іноземними та вітчизняними науковцями, до числа яких входять: Ф.Ф. Бутинець, К. Друрі, Р. Ентоні, В.Ф. Палій, А.П. Макаренко, Н.С. Андрющенко, Н.М. Ткаченко, Т.П. Карпова, В.Я. Фаріон та інші. Разом з тим певні організаційно-методичні особливості обліку та аудиту адміністративних витрат потребують конкретизації, уточнення та удосконалення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — узагальнення теоретичних та практичних аспектів обліку та аудиту адміністративних витрат та надання практичних рекомендацій щодо обліку, контролю, аналізу та проведення аудиту адміністративних витрат.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На законодавчо-нормативному рівні склад адміністративних витрат регламентується П(С)БО 16 "Витрати". Відповідно до П(С)БО 16 "Витрати" до адміністративних витрат відносяться загальногосподарські витрати, спрямовані на обслуговування та управління підприємством. Для правильного та достовірного відображення адміністративних витрат в обліку необхідно визначити адміністративні витрати як багатогранну категорію, що дозволить прий-

мати управлінські рішення для забезпечення ефективності діяльності суб'єкта господарювання. Отже, необхідно розуміти, що адміністративні витрати це:

- витрати періоду;
- операційні;
- непрямі;
- невикористані;

— не включаються до собівартості реалізованої продукції, робіт, наданих послуг та зменшують прибуток звітного періоду.

Виходячи з особливостей багатогранної категорії "адміністративні витрати", на підприємстві повинен бути визначений перелік цих витрат відповідно до чинного законодавства та умов роботи конкретного суб'єкта господарювання. На підставі отриманого переліку суб'єкт господарювання повинен провести аналіз визначених витрат, згрупувати їх в певні класифікаційні групи та відобразити в Наказі про облікову політику. Така процедура необхідна для того, щоб до складу адміністративних витрат не потрапляли витрати, які не відповідають ознакам адміністративних, оскільки це може призвести до недостовірної оцінки фінансового результату та, як наслідок, отримання штрафних санкцій за неправильно визначений податок на прибуток.

Для ефективної організації обліку адміністративних витрат та внутрішнього контролю за використанням адміністративних витрат необхідна їх класифікація за однорідними ознаками. Це можуть бути класифікаційні групи або елементи, кожен з яких розподіляється на чітко визначені статті. Класифікацію адміністративних витрат суб'єкт господарювання повинен здійснювати виходячи з особливостей галузі, форми власності, виробництва, своїх потреб та дотримуючись законодавчо-нормативних вимог. Можна стверджувати, що від правильної класифікації адміністративних витрат та розподілу їх на певні групи, облік таких витрат буде значно раціональнішим.

Адміністративні витрати за визначенням є витратами періоду, тому однією з важливих складових їх обліку є правильне та своєчасне віднесення понесених витрат до певного звітного періоду. Тобто перед визнанням адміністративних витрат витратами звітного періоду необхідно чітко визначити: чи отримав суб'єкт господарювання всю вигоду від понесених витрат саме в цьому звітному періоді? Наприклад, здійснена річна підписка на газету "Все про бухгалтерський облік". Такі витрати є витратами майбутніх періодів та обліковуються на рахунок 39 "Витрати майбутніх періодів", тому

адміністративними витратами може бути визнана тільки їх частина.

Для узагальнення інформації про адміністративні витрати та контролю їх рівня на підприємстві нами пропонується форма відомості обліку адміністративних витрат (табл. 1). Планування адміністративних витрат пропонується здійснювати на підставі адміністративних витрат попередніх періодів з коригуванням відносно ринкової кон'юнктури. Як приклад, наводяться декілька груп адміністративних витрат, з виділенням статей за кожною групою.

Основна мета використання запропонованої відомості — оперативний контроль за рівнем фактичних адміністративних витрат, аналіз структури та рівня адміністративних витрат, а також прийняття оперативних управлінських рішень для ефективного управління адміністративними витратами. Відомість обліку адміністративних витрат може бути використана для проведення внутрішнього та зовнішнього аудиту адміністративних витрат.

Аналіз переліку, рівня та структури адміністративних витрат відповідно до П(С)БО 16 "Витрати" показує, що суб'єкту господарювання для оплати деяких адміністративних витрат необхідна готівка, яка може бути отримана в касі. Передбачити такі витрати на кожен день неможливо, але вони завжди існують і потребують оперативного, своєчасного реагування.

У міжнародній практиці обліку для здійснення щоденних, невеликих, але необхідних витрат створюють авансову систему, яка має такі назви: фонд дрібних сум, система підзвітних сум. Система передбачає створення фонду, здійснення виплат за рахунок фонду, звітність за використаними сумами та поповнення фонду. Для створення фонду необхідно провести аналіз незапланованих адміністративних витрат за певний проміжок часу в розрізі тижнів і на підставі отриманих даних визначити перелік можливих адміністративних витрат та середню величину витрат, яку можна вважати плановою величиною та яка буде складати розмір фонду з розрахунку на певний звітний період (наприклад, тиждень). Фонд створюється на постійній основі, це означає, що у фонді завжди повинна бути певна запланована сума готівки на адміністративні потреби. Відповідальна за використання фонду особа отримує необхідну готівку в касі під звіт і стає підзвітною особою, готівка використовується тільки на визначені адміністративні витрати. На встановлену дату звітності відповідальна особа повинна скласти Звіт про використання коштів, з переліком здійснених адміністратив-

Таблиця 1. Форма відомості обліку адміністративних витрат

Вид витрат	Фактичний рівень адміністративних витрат у базовому році, тис. грн	Фактичний рівень адміністративних витрат в поточному році, тис. грн	Відхилення, тис. грн	Структура, %	Темп зростання адміністративних витрат, %
Загальні корпоративні витрати:					
- організаційні					
- представницькі					
- на проведення річних зборів					
- інші					
Усього					
Службові відрядження, утримання апарату управління та іншого загальногосподарського персоналу:					
- службові відрядження					
- заробітна плата апарату управління					
- нарахування ЄСВ					
- заробітна плата іншого загальногосподарського персоналу					
- нарахування ЄСВ					
Усього					
Винагороди за професійні послуги:					
- юридичні					
- аудиторські					
- оцінка майна					
- консультаційні					
- інформаційні					
Усього					
....					
....					
Усього адміністративних витрат					

них витрат та додаванням необхідних підтверджуючих первинних документів, а також поповнити фонд до запланованої величини.

Перевагами створення фонду є:

— скорочення часу на отримання готівки, тому що немає потреби оформлювати видаткові касові документи кожного разу;

— зменшується обсяг видаткових касових документів;

— скорочується час бухгалтера на оформлення видачі готівки з каси та збільшується час на виконання інших службових обов'язків;

— своєчасність оплати адміністративних витрат, не буде потреби в додатковому часі для отримання готівки, а головне, що таким чином відбувається контроль за адміністративними витратами, існує можливість аналізу визначених адміністративних витрат та в цілому впливає на ефективну роботу управлінського персоналу.

Для отримання незалежної думки щодо якості ведення обліку адміністративних витрат підприємства користуються послугами незалежного зовнішнього аудиту, за результатами якого можна отримати інформацію про достовірність

фінансової звітності в усіх суттєвих аспектах щодо адміністративних витрат підприємства.

Аудит адміністративних витрат розглядається науковцями, як правило, одночасно з аудитом витрат взагалі, хоча адміністративні витрати мають особливості їх формування та обліку, а тому потребують і певних особливостей при визначенні методики проведення аудиту. Однією з таких особливостей є формування складу адміністративних витрат, для того щоб запобігти включення до них витрат, які не є адміністративними, а повинні відображатися у складі виробничої собівартості, собівартості реалізованої продукції, витрат на збут, інших витрат. Саме тому головним для аудитора перед початком проведення аудиту адміністративних витрат є встановлення правомірності віднесення тих чи інших витрат до адміністративних.

Метою аудиту адміністративних витрат є встановлення достовірності визнання витрат адміністративними, повноти і правильності відображення інформації в фінансовому, управлінському та податковому обліку та фінансовій звітності. Методику проведення

Таблиця 2. Робочий документ з визначення законності віднесення витрат до адміністративних витрат

Склад адміністративних витрат за статтями витрат	Відповідність складу адміністративних витрат, визначених підприємством, П(С)БО 16 «Витрати»		Відхилення
	Наказу про облікову політику	П(С)БО 16 «Витрати»	

Таблиця 3. Робочий документ з перевірки достовірності відображення адміністративних витрат у фінансовій звітності

Показник	Головна книга Рахунок 92		Звіт про фінансові результати код рядка 2130		Відхилення
	За даними обліку	За даними аудиту	За даними обліку	За даними аудиту	
Адміністративні витрати					

Таблиця 4. Робочий документ з аналізу адміністративних витрат

Показник	Попередній рік	Звітний рік	Відхилення	
			Абсолютне, тис. грн	Відносне, %
Звіт про фінансові результати код рядка 2130				

аудиту аудитор визначає самостійно відповідно до його професійного судження. У цій статті розглядаються аудиторські процедури, які, на нашу думку, повинен здійснити аудитор на початку аудиторської перевірки для забезпечення якості аудиторської перевірки.

Аудиторську перевірку можна починати або з перевірки інформації фінансової звітності, або з інформації за певними видами адміністративних витрат. Пропонуємо розпочинати аудит з перевірки достовірності визнання витрат адміністративними відповідно до нормативних документів та Наказу про облікову політику, відображення адміністративних витрат у фінансовій звітності. Пропонуємо форму робочого документу, з якого повинен розпочинатися аудит адміністративних витрат (табл. 2).

Таким чином, аудитор отримує інформацію про достовірність складу та структури адміністративних витрат, яка не суперечить нормативним документам.

Наступним кроком аудиту адміністративних витрат є перевірка достовірності відображення адміністративних витрат у фінансовій звітності. Для перевірки правильності та достовірності відображення адміністративних витрат пропонуємо наступний робочий документ (табл. 3).

Невід'ємною складовою процесу аудиту є аналіз витрат. Шляхом проведення аналізу адміністративних витрат аудитор визначає як змінюються адміністративні витрати протягом декількох звітних періодів. Якщо вони значно збільшуються, необхідно визначити, які саме витрати збільшилися і за рахунок чого відбулося це збільшення. Для проведення аналізу адміністративних витрат пропонуємо наступний робочий документ (табл. 4).

Також пропонуємо окрім здійснення аналізу величини адміністративних витрат, звертати увагу на їх структуру, щоб вчасно виявити суттєве зростання питомої ваги певної статті (статей) адміністративних витрат і з'ясувати причини цього зростання.

Особливу увагу під час аудиту пропонується звернути на той факт, що управлінський персонал підприємства завжди має спокусю збільшити свій добробут за рахунок завищення адміністративних витрат. Ситуація, за якої фінансовий результат підприємства погіршується, а адміністративні витрати зростають, є неприйнятною. Тому під час проведення аудиту потрібно з'ясувати, чи відповідають темпи зростання адміністративних витрат темпам зростання прибутку підприємства (зменшення збитку) (табл. 5).

Якщо суб'єкт господарювання здійснює класифікацію адміністративних витрат за групами чи елементами, то цей факт може позна-

Таблиця 5. Робочий документ з оцінки доцільності понесених адміністративних витрат

Показник	Базовий рік	Поточний рік	Відхилення	Темп зростання	Аналіз напрямку змін
Адміністративні витрати					
Фінансовий результат					

читися на обсязі аудиторської перевірки адміністративних витрат по суті. Якість аудиторської перевірки залежить від визначених аудиторських процедур та методів їх здійснення. Кількість аудиторських процедур не свідчить про їх якість, тому необхідно здійснювати тільки ті аудиторські процедури, які відповідають критеріям якості, мають певну мету та завдання.

ВИСНОВКИ

У статті розглянуті теоретичні та практичні аспекти обліку адміністративних витрат. Встановлені ознаки адміністративних витрат, як багатогранної категорії. Проведений аналіз складу адміністративних витрат відповідно до рекомендацій П(С)БО 16 "Витрати", за результатами якого класифікацію адміністративних витрат пропонується здійснювати за певними групами або елементами з чітко визначеними статтями витрат.

Запропонована відомість узагальнення інформації про адміністративні витрати в обліку. Основна мета використання запропонованої відомості — оперативний контроль за рівнем фактичних адміністративних витрат, аналіз структури та рівня адміністративних витрат, а також прийняття оперативних управлінських рішень для ефективного управління адміністративними витратами. Відомість обліку адміністративних витрат може бути використана для проведення внутрішнього та зовнішнього аудиту адміністративних витрат.

Запропоновані форми робочих документів аудитора дозволяють дослідити правильність, своєчасність, законність відображення в обліку адміністративних витрат та більш якісно провести аудиторську перевірку.

Література:

1. Меліхова Т.О. Обґрунтування функцій внутрішнього та зовнішнього аудиту податків / Т.О. Меліхова // Наука й економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. — Хмельницький, 2010. — Вип. 2 (18). — С. 116—120.
2. Меліхова Т.О. Вплив обліку оренди на рівень фінансової безпеки підприємства / Т.О. Меліхова, Ю.В. Подмешальська // Культура народів Причорномор'я. — Симферополь, 2011. — № 217. — С. 61—63.
3. Подмешальська Ю.В. Аналіз сутності категорії запасів з метою ефективного управління / Ю.В. Подмешальська // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". — 2007. — № 579: Проблеми економіки та управ-

ління. — С. 237—242. — Бібліографія: 5 назв. — Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/34084>

4. Подмешальська Ю.В. Зарубіжний досвід оподаткування заробітної плати в системі обліку [Електронний ресурс] / Ю.В. Подмешальська, Н.С. Чакалова // Ефективна економіка. — 2016. — № 5. — Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4984>

5. Подмешальська Ю.В. Актуальні аспекти обліку загальногосподарських витрат / Ю.В. Подмешальська, А.М. Дунда // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. — Донецьк, 2014. — № 2 (128) березень — квітень. — С. 35—40. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2014_2_7

6. Подмешальська Ю.В. Оцінка якості обліку в аудиті / Ю.В. Подмешальська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Економіка". — 2011. — Вип. 5 (4). — С. 265—270.

7. Подмешальська Ю.В. Проблеми впровадження інформаційних систем обліку на підприємстві / Ю.В. Подмешальська // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — 2011. — Вип. 33. — С. 180—185.

8. Подмешальська Ю.В. Удосконалення аудиту управління запасами [Електронний ресурс] / Ю.В. Подмешальська // Ефективна економіка. — 2011. — № 11. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=-1&z=793>

9. Подмешальська Ю.В. Розробка проекту впровадження інформаційних та технологій обліку на підприємстві / Ю.В. Подмешальська // Економіка і управління. — К., 2012. — № 3 (55). — С. 85—90.

10. Подмешальська Ю.В. Удосконалення оцінки якості внутрішнього контролю на підприємстві / Ю.В. Подмешальська // Економічний вісник ЗДІА: збірник наукових праць. — Запоріжжя, 2012. — № 2. — С. 106—114.

11. Подмешальська Ю.В. Проблеми впровадження інформаційних систем обліку на підприємстві / Ю.В. Подмешальська // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. — 2011. — Вип. 33. — С. 180—185.

12. Подмешальська Ю.В. Удосконалення аудиту управління запасами [Електронний ресурс] / Ю.В. Подмешальська // Ефективна економіка. — 2011. — № 11. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=-1&z=793>

13. Подмешальська Ю.В. Актуальні питання обліку орендних операцій на підприємстві / Ю.В. Подмешальська // Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. — 2015. — Вип. 12. — С. 266—270. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_12_62

14. Подмешальська Ю.В. Внутрішній аудит як засіб удосконалення обліку та контролю дебіторської заборгованості [Електронний ресурс] / Ю.В. Подмешальська, Р.Ю. Варварін // Економіка та суспільство. — 2016. — № 7. — Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/161.pdf

15. Подмешальська Ю.В. Облік виробничих запасів [Електронний ресурс] / Ю.В. Подмешальська, Зайберт Є.К. // Ефективна економіка. — 2018. — № 3. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/71.pdf.

16. Феофанова І.В. Удосконалення системи обліку на підприємстві з метою інформаційного забезпечення стратегічного аналізу / І.В. Феофанова, Л.К. Феофанов // Бізнес Інформ. — 2013. — № 11. — С. 119—123. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_11_20

References:

1. Melikhova, T.O. (2010), "Substantiation of functions of internal and external tax audit", *Nauka y ekonomika: naukovy teoretychny zhurnal Khmelnytskoho ekonomichnoho universytetu*, vol. 2 (18), pp. 116—120.

2. Melikhova, T.O. and Podmeshalska, Y.V. (2011), "Effect of rent accounting on the level of financial security of the enterprise", *Kul'tura narodov Prychernomor'ia*, vol. 217, Ukraine, pp. 61—63.

3. Podmeshalska, Y.V. (2007), "Analysis of the essence of the inventory category for the purpose of effective management", *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika": Problemy ekonomiky ta upravlinnya*, vol. 579, pp. 237—242, available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/34084> (Accessed 20 Nov 2018).

4. Podmeshalska, Y.V. and Chakalova, N.S. (2016), "Foreign experience in the taxation of wages in the accounting system", *Efektyvna ekonomika*, vol.5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4984> (Accessed 20 Nov 2018).

5. Podmeshalska, Y.V. and Dunda, A.M. (2014), "Actual aspects of accounting for total production costs", *Skhid. Analitichno-informatsijny zhurnal*, vol.2 (128), pp. 35-40, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2014_2_7 (Accessed 20 Nov 2018).

6. Podmeshalska, Y.V. (2011), "Assessment of accounting quality in the audit", *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya "Ekonomika"*, vol. 5(4), pp. 265—270.

7. Podmeshalska, Y. V. (2011), "Problems of introduction of information systems of accounting at the enterprise", *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koi systemy Ukrainy*, vol. 33, pp. 180—185.

8. Podmeshalska, Y.V. (2011), "Improve inventory management audit", *Efektyvna ekonomika*, vol.11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=793> (Accessed 20 Nov 2018).

9. Podmeshalska Y.V. (2012), "Development of the implementation project of information and accounting technologies at the enterprise", *Ekonomika i upravlinnia*, vol. 3 (55), pp. 85—90.

10. Podmeshalska, Y.V. (2012), "Improving the assessment of the quality of internal control at the enterprise", *Ekonomichnyy visnyk ZDIA : zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 2, pp. 106—114.

11. Podmeshalska, Y.V. and Bakuta K.V. (2018), "Accounting for intangible assets", *Efektyvna ekonomika*, vol.1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6213> (Accessed 20 Nov 2018).

11. Podmeshalska, Y. V. (2011), "Problems of introduction of information systems of accounting at the enterprise", *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivs'koi systemy Ukrainy*, vol. 33, pp. 180—185.

12. Podmeshalska, Y.V. (2011), "Improve inventory management audit", *Efektyvna ekonomika*, vol.11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=793> (Accessed 20 Nov 2018).

13. Podmeshalska, Y.V. (2015), "Topical issues of accounting for lease operations at the enterprise", *Scientific Herald of the International Humanitarian University. Series: Economics and Management*, vol.12, pp. 266- 270, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_12_62 (Accessed 20 Nov 2018).

14. Podmeshalska, Y.V. and Varvarin, R.Yu. (2016), "Internal audit as a means of improving the accounting and control of accounts receivable", *Economics and Society*, vol.7, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/161.pdf (Accessed 20 Nov 2018).

15. Podmeshalska, Y.V. and Zaybert, E.K. (2018), "Inventory accounting", *Efektyvna ekonomika*, vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6273> (Accessed 20 Nov 2018).

16. Feofanova, I.V. and Feofanov, L.K. (2013), "Improvement of the Accounting System at an Enterprise with the Aim of Information Support of the Strategic Analysis", *Business Inform*, vol. 11, Ukraine, pp. 119—123.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2018 р.

УДК 338.242

Л. А. Марчук,
викладач кафедри економіки та управління,
Одеська державна академія технічного регулювання та якості продукції
О. Г. Казарян,
аспірант кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.45

ІННОВАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ СТРІМКОГО РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЇ — BLOCKCHAIN

L. Marchuk,
lecturer at the Department of Economics and management,
Odessa state Academy of technical regulation and product quality
O. Kazaryan,
post-graduate student, Odessa national economic University

INNOVATIVE TOOLS TO ENSURE THE ECONOMIC SECURITY OF THE REGION IN THE CONTEXT OF THE RAPID DEVELOPMENT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY

Статтю присвячено актуальній проблемі аналізу світового досвіду інноваційних інструментів та проблем їх запровадження та трансферу у сферу регіональної аграрної економіки. Наголошено, що конкурентоспроможність аграрного бізнесу регіону та його економічна безпека сьогодні головним чином залежить від державної політики в сфері регулювання та нормативно-законодавчої підтримки інноваційної економіки. Впровадження Blockchain-технології як інноваційного інструменту забезпечення економічної безпеки аграрного виробництва регіону є складним процесом, який вимагає, реформування діяльності вітчизняного бізнесу (бажано охопити максимальну кількість аграрного сектору відразу, адже якщо одні будуть використовувати електронні документи, а інші продовжать працювати по-старому — реальної користі від технології не буде) та розробки дієвого механізму державного регулювання використання Blockchain-технології в аграрному бізнесі. Адже Blockchain тісно пов'язаний з криптовалютичним ринком, тому правила і сфери його використання повинні бути чітко прописані на державному рівні.

The article is devoted to the actual problem of the analysis of the world experience of innovative tools and problems of their implementation and transfer to the sphere of regional agricultural economy. It is noted that the competitiveness of agricultural business in the region and its economic security today mainly depends on the state policy in the field of regulation and regulatory and legislative support of the innovation economy. The introduction of Blockchain technology as an innovative tool for ensuring the economic security of agricultural production in the region is a complex process that requires reforming the activities of domestic business (it is desirable to cover the maximum number of the agricultural sector at once, because if one will use electronic documents, and the second will continue to work in the old way—there will be no real benefit from the technology) and the development of an effective mechanism for state regulation of the use of Blockchain technology in agricultural business. After all, Blockchain is closely connected with the cryptocurrency market, so the rules and areas of its use should be clearly spelled out at the state level.

Ключові слова: інноваційний розвиток, регіональна аграрна економіка, трансфер технологій, фінансові технології, державна підтримка.

Key words: innovative development, regional agrarian economy, technology transfer, financial technologies, state support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Все більшого поширення під впливом динамічного розвитку глобалізаційних процесів в якості інноваційного інструменту інформаційного способу виробництва, який дозволяє забезпечити економічну безпеку бізнесу, всі необхідні умови та механізми, набуває технологія Blockchain. Blockchain — це ланцюжок блоків, розподілена база даних, доступ до якої може отримати будь-яка людина. Тобто це "технологія розподіленого

реєстру", тут не існує централізованого регулятора, який міг би розпоряджатися Blockchain на власний розсуд. Особливість Blockchain полягає в тому, що дані, внесені один раз, мають свою історію, що дозволяє перевірити походження інформації та її достовірність. Ці дані не можуть бути ніким змінені, вони багаторазово продубльовані і зберігаються в розподіленій мережі, яка сформована та підтримується усіма учасниками. Інформацію в базу даних можна тільки додавати, але не переа-

писувати. Достовірність документа легко простежується, так як кожен учасник бачить, ким він був записаний в Blockchain систему. Інформація завжди доступна, її не можна підробити, вона прозора, бази даних роблять її надзвичайно стійкою до незаконного втручання, у неї більш низька вартість обслуговування. У міру того як інструменти Blockchain стануть доступнішими, міжнародні платежі будуть здійснюватися тільки з використанням технології Blockchain і будуть проходити набагато швидше та коштувати дешевше. Крім цього, завдяки такій технології вдасться уникнути численних помилок при обробці транзакцій та скоротити кількість шахрайських операцій [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Останнім часом все більше вітчизняних науковців пропонують використання фінансових технологій та досягнень фінансової інженерії в контексті переходу до інноваційної моделі виробництва в Україні: серед них Кузнецова В.П., Бондаренко І.А., Дубіна М., Шерстобитов С., Гришова І.Ю., Мищак І.М., Шестаковська Т.А., Ніколюк О.В., Стоянова-Коваль С.С. [1–10].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розгляд проблеми використання Blockchain-технології як інноваційного інструменту забезпечення економічної безпеки аграрного виробництва на державному та регіональному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вітчизняне аграрне виробництво має комплекс нагальних проблем щодо забезпечення економічної безпеки, які можна вирішити шляхом впровадження інноваційної Blockchain-технології. Тобто пропонуємо під Blockchain-технологією в аграрному виробництві розуміти інноваційний спосіб зберігання даних, цифровий реєстр будь-яких транзакцій, угод або смарт-контрактів у напрямку зберігання будь-якої інформації: дані про видані кредити або про договори оренди на землю, фінансову звітність за витратами на гектар (паливо, агрохімія, добрива, насіння), або закупівлі інших матеріалів, агротехнологічних операцій, договорів щодо реалізації продукції тощо.

Світовий досвід вражає масштабами застосування Blockchain-технології в різних сферах, у тому числі і аграрному виробництві. За перші три квартали 2018 року венчурні інвестиції в Blockchain-стартапи досягли 3,9 млрд доларів (це на 280% більше, ніж за весь 2017 рік). Проведене дослідження дозволило систематизувати переваги та можливі ризики впровадження Blockchain-технології у контексті забезпечення економічної безпеки аграрного виробництва з урахуванням регіонального аспекту:

1. Соціально-економічний ефект, який досягається шляхом прозорості етапів постачання аграрної продукції (від виробника до споживача), що, у свою чергу: по-перше, сприяє задоволенню потреб та збереженню здоров'я населення; по-друге, стабільність прибутків для бізнесового сектору; по-третє, нейтралізація тіньового сектора економіки. Адже така інноваційна технологія корисна не лише для споживачів, але й для постачальників та виробників. Саме технологія Blockchain може допомогти аграрному бізнесу в формуванні прозорого алгоритму виробництва та поставки продуктів, яка гарантує економічну та безпосередньо промислову безпеку в країні. У свою чергу, споживачі мають бажання володіти інформацією щодо походження продукції та готові переплачувати, за умов наявності достовірної інформації про товар. На сьогоднішній день дотримання стандартів в Україні гарантує система сертифікації, але вона надто дорога та не завжди достовірна. Використання Blockchain-технології дозволить мінімізувати, а в перспективі взагалі уникнути такої проблеми, адже вона не дозволяє змінювати внесені дані непомітно. Саме тому прозорість — одна із загальноновизнаних переваг використання Blockchain технології в забезпеченні економічної безпеки аграрного виробництва.

Дослідження Global Data "Як британці роблять покупки" показали, що споживачі все частіше цікавляться якістю продукції, яку вони купують. Згідно з даними Retail Insight World французький постачальник Carrefour використовував Blockchain технологію, щоб зробити відкритою інформацію про курку, яка знаходиться на вільному виході. Покупці можуть вибрати собі курку, встановити терміни її життя, а також вибрати інкубатор і фермера, який буде її рости. У 2017 році продуктові корпорації NESTLE, Unilever, Walmart Inc і Dole у співпраці з IBM заснували Blockchain систему Food Trust. Основна мета Food Trust — створення уніфікованої системи ведення документації, прийнятої всіма основними гравцями ринку. Саме введення такої системи буде сприяти посиленню заходів безпеки для всього аграрного сектора. Також IBM випускає новий додаток для фермерів, яке дозволить їм додавати інформацію в базу даних Food Trust. Хорошим прикладом тому є практика Louis Dreyfus Company, яка продала 60 000 тонн сої з США китайській компанії Shandong Bohi Industry за допомогою електронної платформи Easy Trading Connect. У цьому процесі брали участь міжнародні фінансові групи ING, Societe Generale і ABN Amro. Також оприлюднено офіційні дані глобальної логістичної компанії Agility по впровадженню системи відстеження вантажів, розробленої IBM і Maersk на базі технології розподіленого реєстру [3].

2. Страхування економічних інтересів партнерів аграрного бізнесу. Оскільки записану в Blockchain платформу інформацію не можна

змінити та вона доступна всім, Blockchain тим самим застраховує від тіньових механізмів зі сторони партнерів. Однак зауважимо, для використання цієї переваги необхідно співпрацювати з компанією, яка має гарну репутацію на ринку, щоб забезпечити достовірність внесення початкової коректної інформації.

3. Активізація механізму залучення інвесторів (інвестиційна підтримка малого та середнього аграрного бізнесу).

Використання Blockchain технології допомагає скорочувати період отримання платежів для аграріїв, не виключаючи невизначені платежі. Технологія дозволить передавати платежі з правом власності, тим самим уникаючи ризику втручання третьої сторони. Для прикладу, Square Peg Capital інвестує в Blockchain стартап Agridigital. Стартап створив приватну Blockchain платформу для розвитку аграрного виробництва та поставки сільськогосподарської продукції. У 2016 року ці фірми уклали договір на поставку 1,6 тонни зерна на суму 360 млн дол. Їх послугами користуються 1300 клієнтів [4].

Тобто впровадження такої інноваційної технології допоможе не лише позбутися посередників у фінансових операціях, а й суттєво скоротити витрати. Наприклад, перевезення 17 тонн мигдалю з Австралії до Німеччини, під час підписання договору використовували технологію смарт-контрактів, спеціального комп'ютерного алгоритму для укладення та підтримки бізнес-договорів [5]. Відповідно до заяв учасників договору, час витрачений на роботу з документами, завдяки використанню смарт-контрактів, скоротився в 5 разів, що є дуже актуально саме для аграрного бізнесу. Смарт-контракти гарантують контрагентам своєчасність та повноту виконання зобов'язань. Адже в Україні загальновідомою проблемою аграріїв є затримка в оплаті за поставлений товар. На сьогоднішній день ця проблема вирішується лише на засадах довіри до перевірених учасників ринку. Нами пропонується вирішити це питання шляхом використання так званих "розумних контрактів" (смарт-контракти), з метою вилучення з обігу паперових договорів та використання спеціального коду. Тобто, на практиці це реалізується наступним чином: після того, як постачальник аграрної продукції виконав свої зобов'язання, право власності на товар переходить покупцеві, а постачальнику відразу ж перераховуються кошти. Переваги таких контрактів — відсутність посередників і витрат на них, гарантія виконання зобов'язань при настанні встановлених в договорі умов.

4. Ефективність функціонування ринку землі в Україні. Використання Blockchain-технології сприяє підвищенню рівня довіри до продажу землі. В Україні вже пройшов перший аукціон з продажу майна з використанням Blockchain. Оскільки населення України з обережністю ставиться до питань

ринку землі, на думку вітчизняних дослідників, у цій сфері Blockchain набуває особливої актуальності. Адже саме Blockchain не дозволяє стороннім особам змінювати дані, як у більшості випадків відбувається при торгах. Це означає, що підвищиться рівень довіри до аукціону як зі сторони учасників, так і всього суспільства.

5. Застрахованість від зміни цін під час продажу активів на біржі. Blockchain-технології активно почали використовуватись на світових біржах. Тобто на такій біржі можна торгувати ф'ючерсом — контрактом на покупку товару в майбутньому за ціною, яка зафіксована зараз (на зерно, тварин або інші активи). Таким чином, аграрій отримає гроші необхідні для його функціонування та розвитку, а покупець буде застрахований від зростання цін — однак може і понести збитки, у разі якщо ціна знизиться.

6. Перспективність формування аграрної криптовалюти. Прикладом цьому слугує створені Сатоши Накамото біткоіни. Біткоіни використовуються для покупки товарів, ними торгують на біржах, ними фінансують бізнес. Значна кількість людей визнають біткоіни грошовими ресурсами, хоча і заснованими на незвичній технології. Так для прикладу, в 2014 році приблизно 30% світового майнінгу криптовалюти Bitcoin було сконцентровано в Україні. В червні 2014 року майнінг пул GHash.IO, який був розроблений українською командою, обробляв більше 51% всіх операцій з Bitcoin. Але через відсутність зрозумілої законодавчої бази та інструментів захисту своєї власності в тому числі перед правоохоронними органами, ці команди полишили Україну. Та почали розвивати криптобізнес в інших державах. У тому числі Канаді, Грузії, Фінляндії та інших. Це стало однією з причин падіння долі України в світовому майнінгу до 2—3% та зникненню українських майнінг пулів. Зважаючи на існуючий стан речей, українці позбавлені можливості залучати фінансові та ресурси для розвитку своїх ідей та технологій через традиційні інструменти. Так, за минулий рік українські компанії не залучили жодного долару через механізм IPO (первинну публічну пропозицію). Водночас за даними української асоціації UVCA та Deloitte в 2017 році 19 українських стартапів залучили 160 млн доларів або більше 4.3 млрд грн через ICO (первинну пропозицію токенів). Розвиток механізму ICO як складової ринку віртуальних активів вимагає від українського парламенту створення зрозумілих правил [3].

Цей приклад показує, що аграрний бізнес може створити свою криптовалюту для інвестицій, кредитування, торгівлі та страхування. В Україні вже зроблені перші кроки для вирішення цього питання, а саме: подано на розгляд до Верховної Ради України Проект Закону "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні" № 9083 від 14.09.2018 р. Ключовими завданнями такого Закону є: виведення з тіньо-

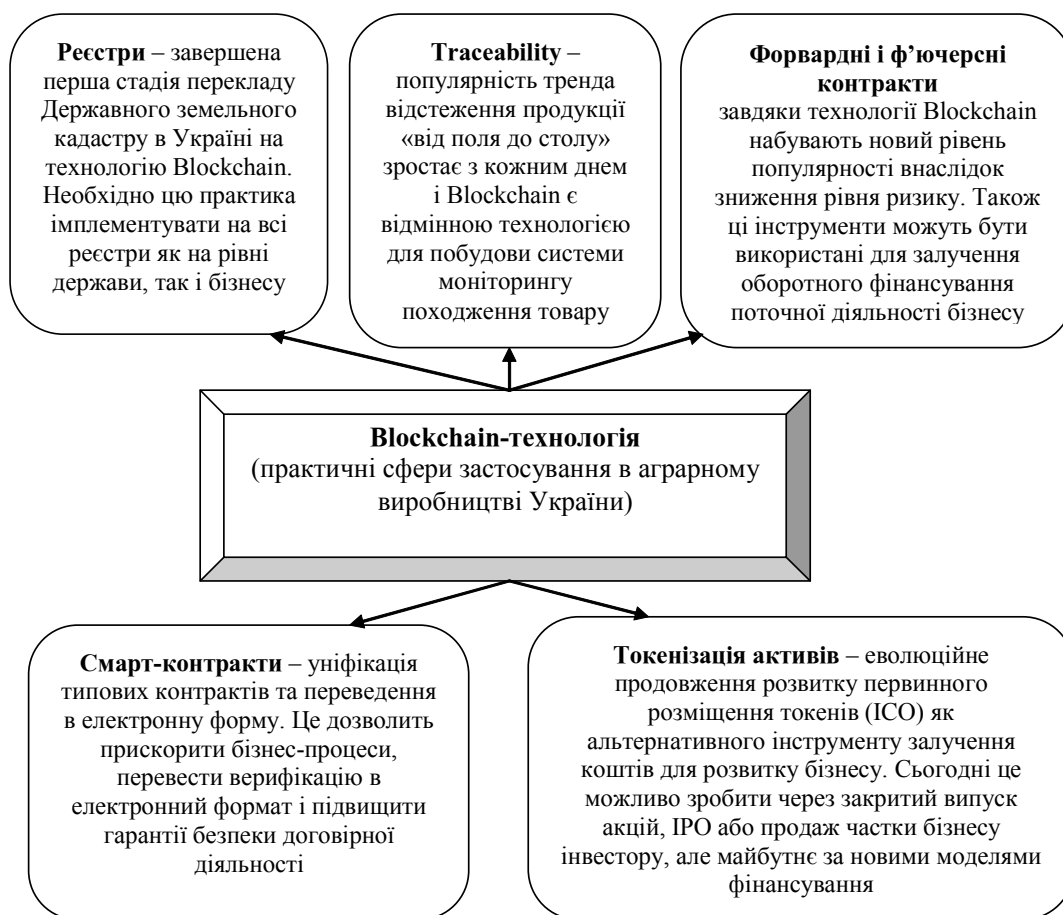

Рис. 1. Напрями імплементації досвіду застосування Blockchain-технології в забезпеченні економічної безпеки аграрного виробництва регіонів

Джерело: запропоновано автором.

вого ринку великого обсягу операцій; поповнення державного бюджету України за рахунок залучення до оподаткування кардинально нового виду доходів фізичних та юридичних осіб — доходів від операцій з віртуальними активами; стимулювання розвитку ринку віртуальних активів в Україні [5; 6]. Реалізація запропонованого проекту Закону не потребує додаткових видатків з державного та місцевих бюджетів України, а навпаки призведе до збільшення надходжень у вигляді податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб та військового збору через збільшення об'єкту оподаткування.

Враховуючи всі позитивні сторони від впровадження Blockchain-технології в забезпеченні економічної безпеки аграрного виробництва варто зауважити на можливих проблемах та ризиках, які варто враховувати під час формування та реалізації такої інновації.

По-перше, незважаючи на використання нової технології ризик проникнення в систему так званої неправдивої інформації зберігається. Конфіденційність даних Blockchain платформи може бути порушена, тому Blockchain стартапам потрібно працювати над безпекою самої системи.

По-друге, Blockchain-технології інноваційного розвитку аграрного бізнесу коштують набагато дорожче, ніж традиційні. Головна причина — використання смарт-контрактів вимагає великої кількості електроенергії. Крім того Blockchain хоч і відмінно підходить для створення глобальних баз даних, не може функціонувати в ізоляції від інших глобальних та внутрішніх інформаційних систем.

По-третє, розвиток Blockchain-технологій в аграрному виробництві негативно вплине на діяльність виробників дешевих продуктів (невідповідність товарів стандартам, використанні пестицидів і хімікатів тощо).

По-четверте, на сьогоднішній день можливості застосування Blockchain-технологій в аграрному виробництві залишаються вкрай обмеженими та не відповідають інтенсивності й глобальному охопленню сучасного виробника аграрної продукції.

По-п'яте, відсутність налагодженого механізму відбору партнерів через надмірність різнопланових пропозицій від конкуруючих Blockchain платформ.

Однак, не зважаючи на сукупність проблем розвитку технології Blockchain в аграрному ви-

робництві, вона має значний економічний потенціал, який, на відміну від існуючих, не зникає а лише має спроможність наростати. У результаті проведеного нами дослідження сучасного стану існуючих напрямів застосування Blockchain-технології в аграрному виробництві на світовому рівні, запропоновані перспективні сфери її впровадження в Україні з метою забезпечення економічної безпеки регіонів (рис. 1).

Значна кількість експертів вважають, що саме в Україні варто чекати на результативність інновації Blockchain-технології саме в аграрному бізнесі. Деякі вітчизняні компанії, підприємства і фінансові організації вже давно працюють над впровадженням технології Blockchain як однієї з перспективних інновацій. Так, у 2017 році технологія Blockchain була використана для оновленої системи електронних торгів конфіскованим майном СЕТАМ. Також з використанням Blockchain реалізовано оновлену версію інформаційної системи державного земельного кадастру. На порядку денному актуальними є питання про переведення всіх електронних державних даних (реєстрів, соціального страхування, державних послуг та охорони здоров'я) на Blockchain-платформу. Активно почали використовувати таку технологію вітчизняні банки, які дають можливість своїм клієнтам створювати гаманці для крипто валюти — біткоїн.

Для використання Blockchain-технології у забезпеченні економічної безпеки аграрного виробництва в повній мірі необхідно реформувати роботу більшості вітчизняних суб'єктів господарювання. Адже коли у одних є можливість роботи з електронними документами, а інші продовжують працювати з факсами, роздруковують, підписують документи по-старому, процес роботи Blockchain-платформи не буде таким швидким. На особливу увагу заслуговують питання державного регулювання впровадження Blockchain-технологій (нормативно-правове, кадрове забезпечення тощо). Процес інтеграції найбільших гравців аграрного ринку в нову цифрову економічну систему є питанням часу. Тому підтримка на державному рівні вкрай важлива. Найважливіше, що повинна зробити в цьому випадку держава, це допомогти аграрному бізнесу стати частиною цієї технології у контексті: адаптації до світових вимог документообігу; полегшенні використання електронного документообігу як у торгівлі, так і в стосунках з контролюючими органами; легалізація торгів в криптовалюті. Також необхідно розробити глобальні економічні системи, які повинні включати в себе виробників аграрної продукції, інфраструктурне забезпечення, постачальників та інших учасників, які забезпечують економічну безпеку аграрного виробництва в Україні.

Не завжди і не кожна держава готова враховувати всі особливості аграрного виробництва, коли справа доходить до сплати податків [7]. Експортна вартість у смарт-контракті може авто-

матично змінюватися, а це викликає недовіру у контролюючих фіскальних органів. Тобто зацікавлені особи можуть намагатись за допомогою Blockchain занижувати вартість товару і платити менше податків. Тому тут важлива тісна співпраця з усіма державними структурами, щоб процес був чіткий і зрозумілий. Аналіз вітчизняного аграрного ринку показав, що багато постачальників хочуть працювати з цією технологією і стати частиною нової інноваційної торгової системи, яка призведе до зниження витрат і більш високого рівня довіри між учасниками ринку.

Отже, реалізація положень запропонованої концепції дозволить забезпечити економічну безпеку аграрного виробництва як найважливішу складову національної безпеки, прогнозувати і попереджати виникнення ризиків і загроз для економіки країни, підвищувати її стійкість, створювати умови для динамічного розвитку її аграрного сектору.

Зауважимо, що очікувані результати реалізації положень концепції організаційно-інформаційного забезпечення економічної безпеки аграрного виробництва в Україні практично є цільовими орієнтирами регуляторної політики у цій сфері. Для оцінки таких результатів запроваджується система моніторингу та оцінювання, яка передбачає систематичне збирання даних про конкретні показники для забезпечення керівництва та основних зацікавлених сторін поточної діяльності з розвитку індикаторів досягнення цілей, а також систематичну та об'єктивну оцінку проекту концепції (включаючи її розробку, реалізацію та результати).

Розробка, запровадження, моніторинг та оцінювання здійснюються безпосередньо на мікрорівні (рівні сільських територій, районів і областей) спеціально створеними комісіями, й до яких включаються представники владних структур, головних виконавців бюджетних програм, представників бізнесу, науково-освітніх та громадських організацій, інших зацікавлених сторін. На загальнодержавному рівні моніторинг та оцінювання здійснюються спеціально створеною комісією з представників центральних органів виконавчої влади та зацікавлених сторін.

Оцінювання здійснюється в порядку, встановленому спеціально створеними комісіями для визначення:

- відповідності завдань концепції реальним проблемам і потребам забезпечення економічної безпеки аграрного виробництва;

- рівня досягнення цілей (у тому числі очікуваних і непередбачуваних наслідків) та впливу від реалізації концепції на ситуацію щодо забезпечення економічної безпеки аграрного виробництва;

- ефективності використання ресурсів для реалізації встановлених завдань концепції [8; 9].

ВИСНОВКИ

Впровадження Blockchain-технології як інноваційного інструменту забезпечення економічної безпеки аграрного виробництва в Україні в регіональному аспекті є складним процесом, який вимагає, по-перше, реформування діяльності вітчизняного бізнесу (бажано охопити максимальну кількість аграрного сектору відразу, адже якщо одні будуть використовувати електронні документи, а інші продовжать працювати по-старому — реальної користі від технології не буде). По-друге, необхідна розробка дієвого механізму державного регулювання використання Blockchain-технології в аграрному бізнесі. Адже Blockchain тісно пов'язаний з криптовалютичним ринком, тому правила і сфери його використання повинні бути чітко прописані на державному та регіональному рівні.

Літератури:

1. Шерстобитов С. Цифровизация экономики // Бизнес & информационные технологии. — 2017. — № 8 (71). — С. 182—189.
2. Distributed ledger technology in payments, clearing, and settlement / Finance and Economics Discussion Series 2016-095. Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System, 2016. 34 p. URL: <https://www.federalreserve.gov/econresdata/feds/2016/files/2016095pap.pdf>/ doi: 10.17016/FEDS.2016.095
3. URL: <http://blockchain-invest.com>
4. Кузнецова В.П., Бондаренко І.А. Блокчейн як інструмент цифрової економіки в освіті. Питання регулювання економіки. — 2018. — № 1. — С. 102—109. doi: 10.17835/2078-5429.2018.9.1.102-109/
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні: Проект Закону України від 14 вересня 2018 року № 9083.
6. Gryshova I. Yu., Shestakovska T. L., Glushko O.V. The economic measurement of convergence of institutional impact on the sustainability of development. Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2017. — № 4. — P. 75—80.
7. Гришова І.Ю. Корупційні ризики та зарубіжна методологія їх оцінки в системі економічної безпеки / І.Ю. Гришова, О.О. Красноручський // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. — Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. — № 4 (4). — С. 40—46.
8. Гришова І.Ю., Стоянова-Коваль С.С. Інвестування стратегій інноваційного розвитку суб'єктів аграрної сфери України / Вісник Сумського національного аграрного університету серія "Економіка та менеджмент". — № 4 (68). — 2016. — С. 12—16.
9. Ніколюк О.В. Активізація інвестиційних процесів у контексті податкового навантаження національної економіки України / А.О. Кравчук, О.В. Ніколюк // Наукові записки Інституту

законодавства Верховної Ради України. — 2017. — № 4. — С. 86—93.

10. Ніколюк О.В. Теоретико-методологічні засади інституційного регулювання соціально-економічної безпеки аграрного виробництва: монографія / О.В. Ніколюк. — Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2018. — 298 с.

References:

1. Sherstobytov, S. (2017), "Digitalization of the economy", *Byznes & ynformatsyonnye tekhnolohyy*, vol. 8 (71), pp. 182—189.
2. Mills, D. Wang, K. and Malone, B. (2016), "Distributed ledger technology in payments, clearing, and settlement", *Finance and Economics Discussion Series 2016-095*, Washington: Board of Governors of the Federal Reserve System, available at: <https://www.federalreserve.gov/econresdata/feds/2016/files/2016095pap.pdf> (Accessed 10 Nov 2018).
3. Blockchain-invest (2018), available at: <http://blockchain-invest.com> (Accessed 10 Nov 2018).
4. Kuznetsova, V.P. and Bondarenko, I.A. (2018), "Blocchein as an instrument of digital economy in education", *Pytannia rehuliyuvannia ekonomiky*, vol. 1, pp. 102—109.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Operations with Virtual Assets in Ukraine: Draft Law of Ukraine", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 (Accessed 10 Nov 2018).
6. Gryshova, I.Yu. Shestakovska, T.L. and Glushko, O.V. (2017), "The economic measurement of convergence of institutional impact on the sustainability of development", *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, vol. 4, pp. 75—80.
7. Hryshova, I.Yu. and Krasnoruts'kyj, O.O. (2015), "Corruption risks and foreign methodology of their assessment in the system of economic security", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia: naukovy zhurnal*, vol. 4 (4), pp. 40—46.
8. Hryshova, I.Yu. and Stoianova-Koval', S.S. (2016), "Investing in innovation development strategies of subjects of the agrarian sector of Ukraine", *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu serii "Ekonomika ta menedzhment"*, vol. 4 (68), pp. 12—16.
9. Nikoliuk, O.V. and Kravchuk, A.O. (2017), "Activation of investment processes in the context of the tax burden of the national economy of Ukraine", *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 4, pp. 86—93.
10. Nikoliuk, O.V. (2018), *Teoretyko-metodolohichni zasady instytutysijnoho rehuliyuvannia sotsial'no-ekonomichnoi bezpeky ahrarnoho vyrobnytstva* [Theoretical and methodological principles of institutional regulation of socio-economic safety of agrarian production], *Drukars'kyj dim, Druk Pivden'*, Odessa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2018 р.

УДК 351.824.1:338.45:621

С. В. Салоїд,
старший викладач кафедри менеджменту, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.51

СТРАТЕГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ УМОВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ ТОЧНОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

S. Saloid,
Senior Lecturer, Department of Management
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

STRATEGIC MODELING OF THE CONDITIONS OF ENHANCEMENT OF THE EFFICIENCY
OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ECONOMIC SECURITY
MANAGEMENT OF EXCITABLE MACHINE BUILDING ENTERPRISES

У статті обґрунтовано концептуальні положення до стратегічного моделювання умов підвищення ефективності організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою підприємств точного машинобудування. Він базується на введенні стратегічних змін у процес управління економічною безпекою на основі застосування результатів оцінювання факторного впливу, ефективності прийнятих управлінських рішень, стану економічної безпеки, врахування розроблених сценаріїв його зміни. Це дозволяє забезпечувати оптимальну реалізацію стратегії управління економічною безпекою у структурній єдності з усіма рівнями та видами стратегій підприємств у межах організаційно-економічного механізму управління відповідно до їхніх можливостей. Запропоновано за основу стратегічного удосконалення інструментарію організаційно-економічного механізму запропоновано взяти два блоки змін: перший пов'язаний з організаційним та економічним базисами, тобто організаційною структурою та економічним підґрунтям реалізації функцій управління ЕБ, зокрема, на основі інструментів комплексного стратегічного аудиту та бенчмаркінгу; другий — з основними превентивними інструментами, які поступово дозволять відпрацювати заходи реактивного характеру (захист/контр напад). Серед них виділено інституційні, інформаційні та соціально-психологічні, насамперед, КСВ-політику.

The article substantiates the conceptual provisions for strategic modeling of the conditions for increasing the efficiency of the organizational and economic mechanism of economic security management of precision machine-building enterprises. It is based on the introduction of strategic changes in the process of managing economic security, based on the application of the results of the evaluation of factor influence, the effectiveness of the management decisions taken, the state of economic security, taking into account the developed scenarios for its change. This allows to ensure the optimal implementation of the strategy of economic security management in the structural unity with all levels and types of enterprise strategies within the organizational and economic management mechanism according to their capabilities. The machine-building complex is the main component of the larger processing industry, whose contribution to gross value added in the processing industry is 25% and, in turn, about 3.5% to the gross domestic product of Ukraine.

By investigating the destabilizing factors of the internal and external environments of machine-building enterprises, the existence of excessive interference of state bodies in production activities, which manifests itself in an unjustified number of scheduled and unscheduled inspections, burdens with excessively rigid regulations, national standards and / or technical specifications, was established. This situation leads to an increase in the number of unofficial ways to resolve issues with public authorities. The proposed strategic changes to the organizational and economic mechanism tools are proposed to take two blocks of changes: the first is related to the organizational and economic bases, that is, the organizational structure and economic basis for the implementation of the functions of economic security management,

in particular, based on the tools of integrated strategic audit and benchmarking; the second — with the main preventive tools, which will gradually allow the development of reactive measures (protection / counter attack). Among them are institutional, informational and socio-psychological, first of all, CSR-policy.

Ключові слова: підприємства точного машинобудування, економічна безпека підприємств, стратегічного моделювання умов підвищення ефективності організаційно-економічного механізму.

Key words: enterprises of precision engineering, economic safety of enterprises, strategic modeling of the conditions for improving the efficiency of organizational and economic mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сфера економічної безпеки підприємства представляє собою найбільш складну область, що має бути стратегічно спрямована, оскільки об'єднує у собі елементи усіх бізнес-процесів функціонування підприємства. Відповідно, стратегічне моделювання управління економічною безпекою — це процес, який орієнтований на комплексне забезпечення формулювання, реалізації та координації корпоративної (загальної) і функціональних стратегій підприємства залежно від результативних показників усіх бізнес-процесів (внутрішніх та зовнішніх) з урахуванням факторного впливу середовища.

ОСТАННІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ

Питання оцінювання ефективності управління економічною безпекою підіймались у працях наступних вітчизняних та іноземних вчених Алькеми В.Г., Бандурки О.М., Белоусової І.А., Білошкурської Н.В., Боброва Є.А., Борисенко З.М., Грушка В.І., Денисенка М.П., Живко З.Б., Захарова О.І., Камлика М.І., Козаченко Г.В., Лаптева С.М., Логутової Т.Г., Мартинюка В.П., Марченко О.М., Половнєва К.С., Пригунова П.Я., Тимошенка В.А., Терехова В.І., Шкарлет С.М. та ін.

МЕТА СТАТТІ

Провести оцінювання ефективності організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою підприємств точного машинобудування для виявлення інструментарію його удосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стратегічне моделювання в теорії управління підприємством доцільно розглядати як інструмент, що дозволяє аналізувати та прогнозувати умови і зміст реалізації управління через відповідні механізми з позицій його розуміння як системи чи процесу. Його застосування виправдане складністю підприємства як відкритої динамічної системи, без формалізації та узагальнення складових якої досить важко виявляти та здійснювати найбільш раціональні

з позицій стану такої системи, її ресурсів і можливостей, напрями розвитку. Результатом стратегічного моделювання, таким чином, є не лише узагальнення даних щодо стану об'єкту моделювання, а і прогноз його можливих станів, а також рекомендації щодо умов досягнення бажаних чи рекомендованих з них, які дозволяють удосконалювати механізми реалізації стратегічного управління об'єктом з урахуванням того, що стратегія реалізується через відповідні плани, програми, проекти, тобто у тактичній площині.

Цей інструмент, таким чином, може і має використовуватись як основа виявлення умов підвищення ефективності організаційно-економічного механізму управління ЕБП у стратегічній перспективі, тобто як спосіб реалізації цілей та завдань стратегічного управління ЕБП у тактиці.

Стратегічне управління — багатоплановий, формально-поведінковий управлінський процес, який допомагає формулювати та виконувати ефективні (раціональні, оптимальні з позицій умов середовища функціонування та можливостей підприємств) стратегії, які сприяють балансуванню відносин між підприємством та зацікавленими сторонами на різних рівнях економічної системи, включаючи внутрішніх, а також досягненню встановлених цілей на основі реалізації тактичних та операційних планів, програм, проектів.

В основі стратегічного управління різними аспектами діяльності підприємства лежить необхідність прогнозування (моделювання) розвитку ситуації та на цій основі прийняття відповідних управлінських рішень "зараз", що матимуть наслідки "у майбутньому". Саме тому, говорячи про стратегічне управління, маємо на увазі, насамперед, процес стратегічного моделювання (планування і прогнозування).

Як свідчить теорія і практика стратегічного управління, сьогодні найбільш розповсюдженими методами, які закладають основи стратегічного моделювання є методи експертних оцінок, лінійного програмування. Водночас, у стратегічному управлінні все більше перевага надається застосуванню оптимізаційних мате-

Таблиця 1. Обґрунтування використання штучних нейронних мереж для стратегічного моделювання умов підвищення ефективності управління організаційно-економічного механізму управління ЕБП

Задача	Суть
управління функціональними складовими ЕБП, у т.ч.	система планування поведінки (стану та його зміни) складових ЕБП на основі якої обирається оптимальна стратегія з точки зору стратегічної мети функціонування підприємства
фінансова	моделювання умов щодо досягнення найбільш раціонального використання фінансових корпоративних ресурсів і забезпечення подальшого процесу розширеного суспільного відтворення на основі сформованого іміджу підприємства
кадрово-інтелектуальна	моделювання напрямів формування, акумулювання, збереження, розвиток (відтворення) і раціонального використання інтелектуального та фізичного потенціалу підприємства, забезпечення фізичної безпеки працівників фірми
матеріально-сировинна	моделювання умов для оптимального забезпечення підприємства обмеженими економічними ресурсами
техніко-технологічна	моделювання умов для забезпечення ступеня відповідності застосовуваної на підприємстві техніки та технології сучасним світовим аналогам, їх відтворення та постійне удосконалення з позицій оптимізації використання обмежених економічних ресурсів
інформаційна	моделювання умов для забезпечення ефективної роботи з інформацією (збір, аналіз, архівування, використання, рух) та інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства, захист інформаційних ресурсів з метою нівелювання неповноти, неточності, недостовірності і суперечливості інформації
організаційно-управлінська	моделювання умов для ухвалення і реалізації раціональних управлінських рішень (результативної управлінської діяльності) щодо забезпечення зростання ринкової вартості підприємствам та надійності взаємодії зі стейкхолдерами у процесі розвитку підприємства, збереження цілісності майна та загальної безпеки
маркетингово-збутова (ринкова)	моделювання умов для формування та підтримки найбільш оптимального іміджу підприємства і забезпечення результативності його діяльності на відповідних галузевих ринках
нормативно-правова	моделювання умов швидкої адаптації правового забезпечення діяльності підприємства до вимог інституціонального середовища функціонування
екологічна	моделювання умов для забезпечення найбільш раціональної з позицій екологічної ефективності і відповідальності поведінки підприємства (стійкого розвитку)
визначення факторів, що впливають на рівень ЕБП	прогнозування «поведінки» факторів середовища, в т.ч. з урахуванням варіативності (сценарний підхід) при їх змінні з урахуванням необхідності зміни політики, знаходження оптимальної стратегії, визначення найбільш оптимальних інструментів адаптації/регулювання
оцінка та аналіз	визначення зміни вартості підприємства з урахуванням динаміки результативних показників управління ЕБП
боротьба з небезпеками, в т.ч. шахрайством	обробка усіх транзакцій з присвоєнням кожній операції відповідного рівня ризику. Спектр систем, які попереджують небезпеки, може охоплювати усі бізнес-процеси діяльності підприємства, в т.ч. ті, що стосуються зовнішніх операцій

Джерело: побудовано на основі [1—3].

матичних методів, а саме: методів оптимізації, теорії ігор, імітаційного програмування, методів у діалоговому режимі та методів аналізу ситуацій.

Для підвищення ефективності організаційно-економічного механізму управління ЕБП у

стратегічній перспективі, пошуку варіантів оптимізації методів та інструментарію його реалізації доцільно застосовувати методику побудови нейронних мереж. Перевагами застосування нейронних мереж з позицій стратегічного моделювання та управління є те, що вони ор-

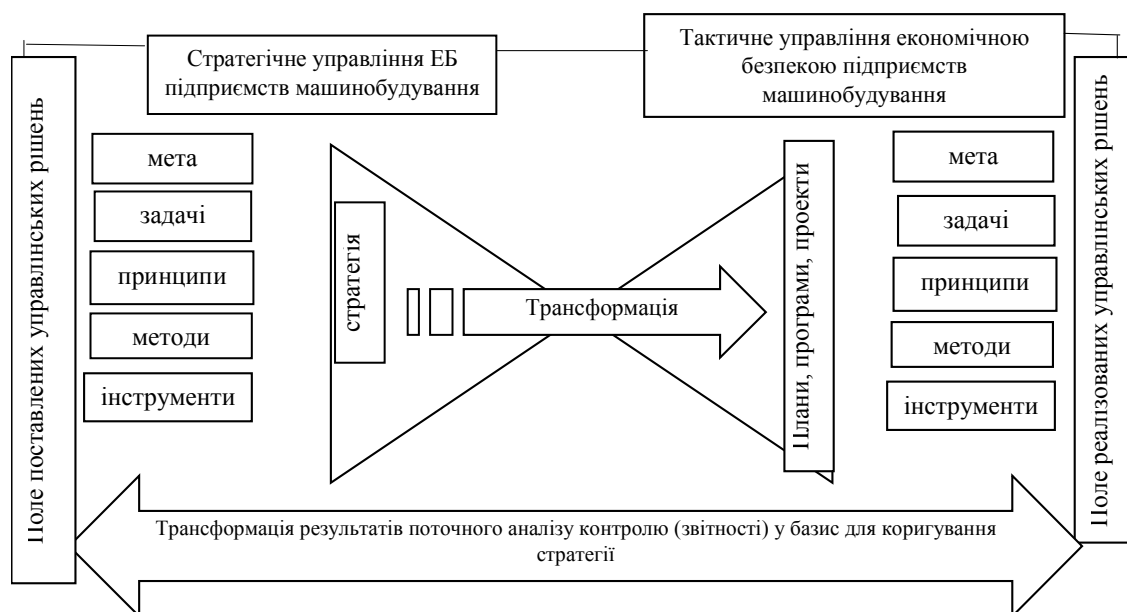

Рис. 1. Загальна схема взаємозв'язку стратегічного та тактичного управління ЕБ підприємств машинобудування

ієнтовані на вирішення погано формалізованих завдань (які вимагають трудомістких обчислень), зокрема: прогнозування та класифікація об'єктів економічного аналізу, оскільки їх здатність до узагальнення і виявлення прихованих залежностей усередині елементів мережі дозволяє впоратися з подібними завданнями; швидко "адаптуються під нові правила гри", прості у застосуванні, засновані на моделі нервових мереж [1; 2].

З урахуванням вище зазначеного, можливо вирішити наступні завдання стратегічного моделювання: провести аналіз чутливості системи на можливі загрози та вказати на ті параметри, за якими потрібно уважно спостерігати, що допоможе уникнути загроз ЕБП; сформувати можливі сценарії змін результуючих змін показників з вказанням їх ймовірностей і надати на основі аналізу відповідні рекомендації, що дасть можливість визначати можливі альтернативи стратегій управління ЕБП та оптимізації інструментарію організаційно-економічного механізму (виявити умови його удосконалення/підвищення ефективності); спрогнозувати зміну результату управління (рівня ЕБП за складовими) при реалізації відповідного інструментарію в межах обраних стратегій та дієвості організаційно-економічного механізму управління ЕБП.

Оскільки організаційно-економічний механізм, а саме його функції, методи, інструменти та інші змістовні складові залежать від стратегії, ЕБП, маємо ідентифікувати такі стратегії як основу стратегічного моделювання умов підвищення його ефективності.

Проаналізуємо підходи до виділення стратегій управління ЕБП, надамо характеристики відповідного інструментарію та рівнів прийняття управлінських рішень.

На основі результатів опрацювання наукових джерел було зроблено висновок про необхідність та доцільність уточнення інформації про стан і тенденції управління ЕБ підприємств шляхом урахування впливу факторів ендogenous та екзогенного характеру, їх об'єктивної інтерпретації та подальшого практичного використання для можливості удосконалення організаційно-економічного механізму управління нею. Такий підхід є виправданим з точки зору сутності ЕБП (її здійснення у просторі і часі, ресурсного забезпечення, можливостей досягнення відповідних ефектів для різних зацікавлених сторін).

Тобто управління ЕБП має здійснюватися на стратегічній основі і динамічно корегуватись при реалізації тактичного управління (рис. 1), де вихідною точкою досягнення його мети є правильне визначення, ідентифікація, вибір та аналіз факторів впливу, характеристика напрямку і сили впливу.

Аналіз наукової літератури дає підстави визначити, що найчастіше стратегії управління ЕБП класифікують з позицій антикризового управління/ризикології, класичного підходу до стратегічного управління, прибутковості, управління капіталом (фінансового менеджменту), комплексності врахування класифікаційних ознак. На основі критичного аналізу досліджень, присвячених стратегічному управлінню ЕБП, авторами пропонується така тео-

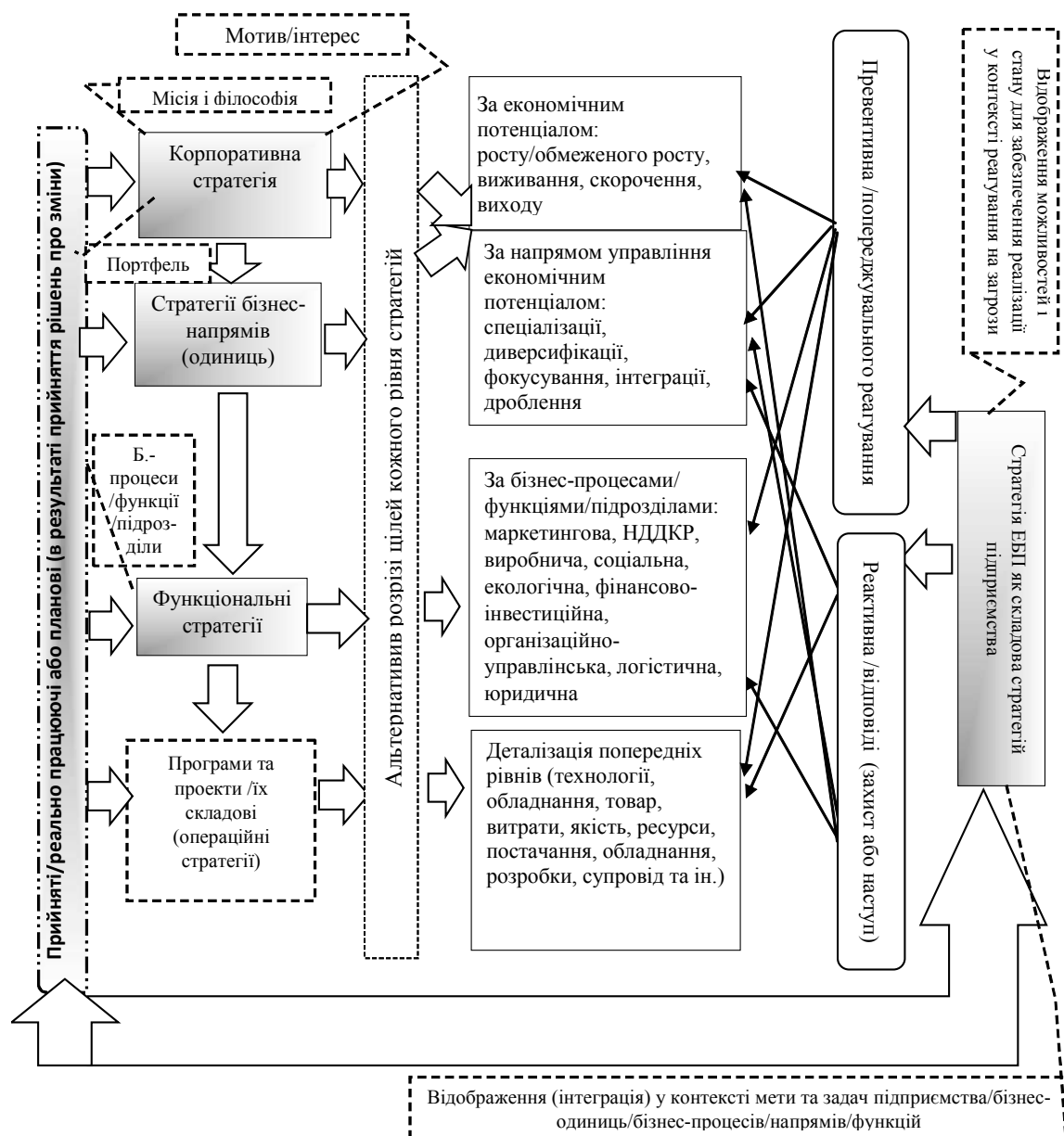

Рис. 2. Теоретична модель сутності та видів стратегій управління ЕБП за типом реагування на загрози та їх місця у структурі стратегій підприємства

ретична модель визначення сутності та видів стратегій управління ЕБП.

Як видно з рисунка 2. не доцільно говорити про специфічність стратегій ЕБП, оскільки вони вступають змістовними складовими загально корпоративної, функціональних і стратегій бізнес-одиниць.

Водночас охарактеризувати саме стратегію ЕБП у межах зазначених можна на основі тієї системи заходів, які складають переважну їх основу: превентивних, орієнтованих на попередження настання загроз внаслідок негативного впливу факторів середовища; реактивної як реакції на високу імовірність настання загроз або їх настання у вигляді відповіді як реакції на заг-

розу, що настала, або наступу для швидкого попередження погіршення ситуації. При цьому відповідний вид стратегії закладає засади для вибору змістовного наповнення організаційно-економічного механізму управління ЕБП (рис. 3).

При виборі змістовних складових механізму слід також врахувати необхідність, насамперед, дотримуватись принципів адаптивності, превентивності, економічності, інваріантності, ієрархічності цілей, безперервного аналізу та обґрунтованого коригування, зваженості інтересів. Тобто в основі пошуку оптимальних умов реалізації організаційно-економічного механізму управління ЕБ підприємств машинобудування лежить виявлення логіки взаємозв'язків

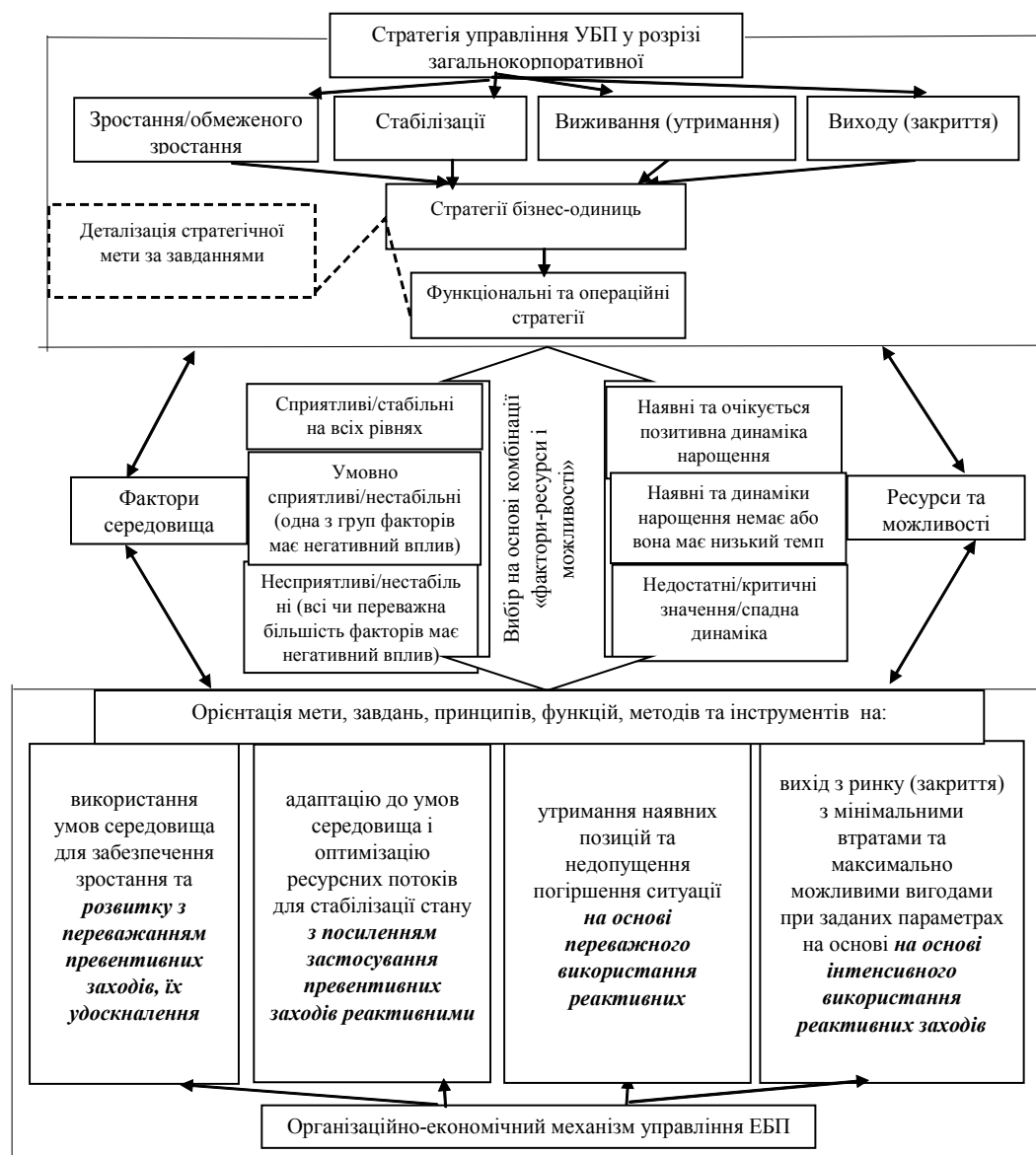

Рис. 3. Характеристика взаємозв'язку стратегій та організаційно-економічного механізму управління ЕБП

та напрямку і тенденцій зміни факторів середовища, ресурсів і можливостей (+/-) підприємств. Виявлена комбінація дає підстави виявити яким є і яким має бути механізм у тих чи інших умовах. Крім того, він дозволяє обґрунтувати напрями удосконалення його інструментарію для досягнення оптимальних з урахуванням стану і можливостей підприємства показників ЕБ. Зокрема, якщо ми отримуємо +/+ за умовами середовища, ресурсами і можливостями, а фактичні показники ЕБ відповідають плановим, є можливості для нарощення потенціалу безпеки за усіма функціональними складовими, то інструменти механізму мають носити превентивний характер. При цьому заходи на рівні стратегії визначені, а реагування на негативні явища повинно здійснюватися в

межах тактики. Комбінації +/-, -/+, -/- визначають необхідність ідентифікації "вузьких місць" та змінювати інструментарій механізму. Чим гірші тенденції виявляються, тим радикальнішими мають бути заходи в межах організаційно-економічного механізму управління ЕБ підприємств машинобудування і, відповідно, перед менеджментом стоїть завдання формування їх бази та визначення осіб, відповідальних за їхню реалізацію. Обґрунтування вибору інструментарію залежить від результатів оцінки та аналізу факторного впливу і реалізації організаційно-економічних механізмів підприємств.

Сценарії є сучасним інструментом стратегічного управління. За сучасних умов існує кілька поглядів щодо сценарного планування,

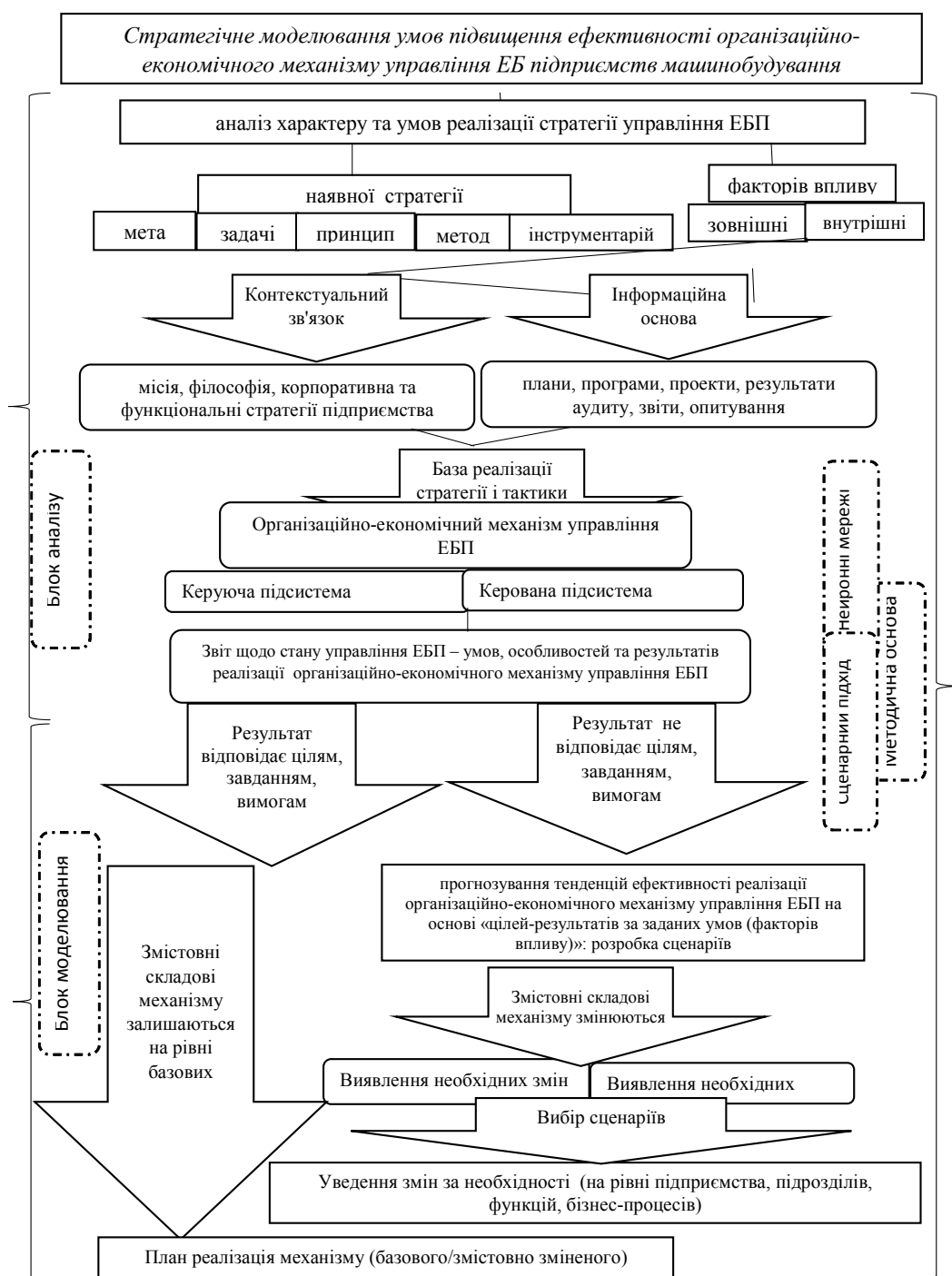

Рис. 4. Логічна схема стратегічного моделювання умов підвищення ефективності організаційно-економічного механізму управління ЕБ підприємств машинобудування

які відрізняються як концептуально, так і за змістом конкретних методів. У дослідників немає єдиної думки з приводу ролі та значення сценарного планування для сучасного підприємства. Одні фахівці вважають, що сценарне планування є одним з найважливіших інструментів перевірки стратегічних рішень. Інша частина авторів вважає, що основне призначення сценарного планування — це розвиток стратегічного мислення і спосіб завдання обмежень

для стратегічного планування. Треті вважають його основним методом розвитку самонавчання. Четверті обґрунтовують необхідність використання сценарного планування в якості методології розробки стратегії [1].

Усе зазначене дає можливість запропонувати логічну схему стратегічного моделювання умов підвищення ефективності організаційно-економічного механізму управління ЕБ підприємств машинобудування (рис. 4).

Суть даного підходу полягає в дослідженні основних рушійних сил у середовищі підприємства, виявленні в них визначених елементів і ключових невизначеностей. Далі формується ряд сценаріїв (внутрішньо несуперечливих уявлень про те, яким може виявитися майбутнє), в кожному з яких обов'язково присутні всі визначені елементи, але приймають різний результат ключові невизначеності [2].

При аналізі можливих результатів майбутнього доцільно використовувати системну динаміку, тому що сценарне планування досліджує можливі зміни майбутнього, але не може оцінити їх наслідки. Планування сценаріїв допомагає керувати невизначеністю шляхом моделювання альтернативних поглядів на майбутнє, проти якого можна тестувати стратегії, тактики і бюджети. Ефективно включене в триваючий процес стратегічного управління підприємством планування сценаріїв стає інструментом як для управління ризиками, так і для виявлення і використання можливостей ринку.

Запропонована логічна схема виступає основою концептуальних положень стратегічного моделювання умов підвищення ефективності організаційно-економічного механізму управління ЕБ підприємств машинобудування та закладає засади для ідентифікації інструментарію в межах визначених стратегічних можливостей і альтернатив.

З інтеграцією сценаріїв у процесі стратегічного моделювання можна відокремити декілька їх функцій:

1. Рішення підтримки. Сценарії використовуються для підтримки раціональних управлінських рішень.

2. Формування сценаріїв формує знання для підприємства про перспективи розвитку, тобто планування сценаріїв — спосіб накопичення можливостей в майбутньому.

3. Зв'язок майбутніх розробок із впливом факторів, тобто зниження ризиків.

4. Стимулювання стратегічного мислення. Створення сценаріїв заохочує співробітників, що беруть участь в розробці сценарію систематично розглянути майбутні варіанти розвитку.

5. Сценарії виступають в якості каталізатора для стратегічного розвитку підприємства.

Таким чином, сценарний підхід дозволяє підприємствам визначати ключові внутрішні та зовнішні чинники, які сприятимуть розвитку бізнесу та розробити стратегії щодо кожного варіанту розвитку подій у майбутньому.

ВИСНОВОК

У процесі дослідження було обґрунтовано концептуальні положення до стратегічного мо-

делювання умов підвищення ефективності організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою підприємств точного машинобудування. Він базується на уведенні стратегічних змін в процес управління економічною безпекою на основі застосування результатів оцінювання факторного впливу, ефективності прийнятих управлінських рішень, стану економічної безпеки, врахування розроблених сценаріїв його зміни. Це дозволяє забезпечувати оптимальну реалізацію стратегії управління економічною безпекою у структурній єдності з усіма рівнями та видами стратегій підприємств у межах організаційно-економічного механізму управління відповідно до їхніх можливостей.

Література:

1. Застосування штучних нейронних мереж як дієвого механізму прийняття ефективних управлінських рішень на підприємстві [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=76238>

2. Галещук С. Штучні нейронні мережі у прогнозуванні валютного ринку / С. Галещук // Вісник КНТЕУ. — 2016. — № 3 — Режим доступу: visnik.knteu.kiev.ua/files/2016/03/9.pdf

3. Семиколєнова С. Проблеми моделювання в стратегічному управлінні / С. Семиколєнова. — Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8139/Semykolieno_Problem.pdf

4. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень / навчальний посібник / В.І. Романчиков. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — С. 132.

References:

1. Kushnir M.R. "Application of artificial neural networks as an effective mechanism for the adoption of effective management decisions at the enterprise" available at: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=76238> (Accessed 10.11.2018).

2. Haleschuk, S. (2016), "Artificial neural networks in foreign exchange market forecast", Visnyk KNTEU, vol. 3, available at: visnik.knteu.kiev.ua/files/2016/03/9.pdf 101—114 (Accessed 10.11.2018).

3. Semykolienova, S. (2004) "Problems of modeling in strategic management", available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8139/Semykolieno_Problem.pdf (Accessed 10.11.2018).

4. Romanchikov, V.I. (2007), Osnovy naukovykh doslidzhen' [Basics of the scientific research], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 25.11.2018 р.*

УДК 658.012.2

М. М. Захаренко,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.59

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

M. Zakharenko,
postgraduate, Bila Tserkva National Agrarian University

THEORETICAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT OF THE INDUSTRIAL POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

Статтю присвячено розгляду організаційно-економічних засад формування системи управління виробничим потенціалом підприємства. Доведено, що мета управління виробничим потенціалом сільськогосподарського підприємства полягає в забезпеченні його оптимального використання й планомірного розвитку.

Основним завданням підприємств в умовах ринкової економіки є забезпечення конкурентоспроможності продукції. Як переконує практика, його найчастіше вирішують підприємства з високим виробничим потенціалом, що розглядається нами як потенційна здатність підприємства розробляти, виробляти та реалізувати конкурентоспроможну продукцію.

Зауважимо, що при розгляді підприємства як виробничої системи в якості об'єкта стратегічного управління перш за все постає питання про те, які можливості воно має на поточний момент і матиме в перспективі, щоб забезпечити конкурентоспроможність своєї продукції. У такому разі мова повинна йти про стратегічний потенціал, який характеризує граничні можливості досягнення глобальної та локальної стратегічних цілей у відповідних зовнішніх умовах. Він є більш широкою категорією, ніж виробничий потенціал, оскільки характеризує не тільки граничні обсяги виробництва продукції за раціонального використання наявних ресурсів, а й здатність підприємства вивчати зовнішнє середовище, кон'юнктуру ринку та фактори виробництва, здатність адаптуватися до змін.

Узагальнення вищевикладених підходів та систематизація тлумачень категорії виробничого потенціалу дають підстави для висновку про відсутність єдності в поглядах науковців. Визначення виробничого потенціалу повинно відображати сутність його складових, а також містити в собі оціночні характеристики (властивості) всіх елементів потенціалу.

Доведено, що ефективність управління виробничого потенціалу залежить від його інформаційного забезпечення, основним завданням якого є своєчасне надання органам управління необхідної за обсягом і достовірної інформації для прийняття виважених рішень. Вміле і цілеспрямоване використання інформації дасть змогу постійно залучати широке коло працівників підприємства до вирішення питань підвищення ефективності використання виробничого потенціалу підприємства та його нарощування.

Ефективність управління виробничим потенціалом підприємства визначається обґрунтованістю методології, яка застосовується для здійснення управлінського процесу.

The article is devoted to the consideration of organizational and economic principles of the formation of a management system for the production potential of the enterprise. It is proved that the aim of managing the production potential of an agricultural enterprise is to ensure its optimal use and systematic development.

The main task of enterprises in a market economy is to ensure the competitiveness of products. As persuasive practice, it is most often solved by enterprises with high production potential, which is considered by us as a potential ability of the enterprise to develop, produce and realize competitive products.

Note that when considering an enterprise as a production system as the object of strategic management, the first question arises as to what opportunities it has at the moment and will have in the long run to ensure the competitiveness of its products. In this case, the question should be about the strategic potential that characterizes the marginal ability to achieve global and local strategic goals in the relevant external environment. It is a broader category than production potential, because it characterizes not only the marginal volumes of production for the rational use of available resources, but also the ability of the enterprise to study the external environment, market conditions and factors of production, the ability to adapt to change.

The generalization of the above-mentioned approaches and the systematization of interpretations of the category of production potential give grounds for the conclusion that there is no unity in the views of scientists. Definition of production potential should reflect the essence of its components, and also contain the estimated characteristics (properties) of all elements of the potential.

It is proved that the efficiency of management of production potential depends on its information support, the main task of which is the timely provision to the authorities of the management of the required volume and reliable information for making well-informed decisions. Efficient and purposeful use of information will allow to constantly involve a wide circle of employees of the enterprise before the decision of questions of increase of efficiency of use of production potential of the enterprise and its increase.

The effectiveness of management of the production potential of an enterprise is determined by the validity of the methodology used for the management process.

Ключові слова: ефективність, підприємство, управління, потенціал, виробництво.
Key words: efficiency, enterprise, management, potential, production.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основним завданням підприємств в умовах ринкової економіки є забезпечення конкурентоспроможності продукції. Як переконує практика, його найчастіше вирішують підприємства з високим виробничим потенціалом, що розглядається нами як потенційна здатність підприємства розробляти, виробляти та реалізувати конкурентоспроможну продукцію.

Зауважимо, що при розгляді підприємства як виробничої системи в якості об'єкта стратегічного управління перш за все постає питання про те, які можливості воно має на поточний момент і матиме в перспективі, щоб забезпечити конкурентоспроможність своєї продукції. У такому разі мова повинна йти про стратегічний потенціал, який характеризує граничні можливості досягнення глобальної та локальної стратегічних цілей у відповідних зовнішніх умовах. Він є більш широкою категорією, ніж виробничий потенціал, оскільки характеризує не тільки граничні обсяги виробництва продукції за раціонального використання наявних ресурсів, а й здатність підприємства вивчати зовнішнє середовище, кон'юнктуру ринку та фактори виробництва, здатність адаптуватися до змін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Окремі аспекти формування виробничого потенціалу й управління його використанням відображені у працях вітчизняних науковців: В. Андрійчука, Л. Анічина, Я. Білоуська, О. Біттера, О. Бугуцького, П. Гайдуцького, А. Гальчинського, В. Гончарова, А. Даниленка, М. Дем'яненка, В. Дієсперова, В. Добряка, О. Здоровцова, М. Єріна, Д. Крисанова, Б. Пасхавера, Г. Підлісецького, В. Трегобчука, О. Ульяновченка, М. Федорова, Г. Черевка, О. Шебаніної, О. Шпичака, А. Юзефовича, К. Якуби та ін. Разом із тим, незважаючи на значну кількість публікацій по даній темі, питання, пов'язані із підвищенням ефективності управління та використання виробничого потенціалу підприємств

залишаються до теперішнього часу недостатньо вивченими. Як наслідок, виникає об'єктивна необхідність подальшого розвитку теорії та методики формування цілісної системи ефективного управління виробничим потенціалом сільськогосподарських підприємств в умовах інноваційного розвитку, а також подальшого розроблення методичних підходів до оцінки виробничого потенціалу та рівня його використання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень щодо управління виробничим потенціалом підприємства

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Очевидно, що в аспекті проблеми виробничого потенціалу підприємства управління має бути спрямоване на максимальне його використання і нарощування, виходячи із стратегічних цілей підприємства. Якісне управління дає змогу усунути протиріччя між об'єктивними закономірностями, елементами виробничого потенціалу, ресурсами, їх використанням і взаємозаміщенням, нововведеннями та цілями, умовами діяльності підприємства й реальними можливостями.

Управління потенціалом підприємства, в основі якого лежить системний підхід до забезпечення розвитку, набагато ефективніше одиничних заходів, спрямованих здебільшого на удосконалення організаційно-технічних відносин. З урахуванням вищевикладеного під управлінням виробничого потенціалу слід розуміти підготовку, прийняття і реалізацію рішень з оцінки потенціалу, рівня його використання і нарощування відповідно до цілей, стратегією підприємства, беручи до уваги вплив внутрішнього і зовнішнього середовища діяльності підприємства й використовуючи відповідні методи й функції управління.

Рис. 1. Схема управління виробничим потенціалом сільськогосподарських підприємств

Джерело: складено автором.

Об'єктом управління є стан потенціалу підприємства, що охоплює широкий спектр питань його виробничої діяльності (рис. 1).

Мета управління виробничим потенціалом сільськогосподарського підприємства полягає в забезпеченні його оптимального використання й планомірного розвитку. Органи управління покликані реалізувати цю мету за допомогою систематичного здійснення заходів, що впливають на величину потенціалу та його використання відповідно до стратегії розвитку й цілей підприємства, керуючись нормативно-правовими документами як на рівні підприємства, так і в його підрозділах, службах, на робочих місцях.

Управління виробничим потенціалом має передбачатися посадовими обов'язками керівника будь-якого рангу. При цьому ефективність управлінської роботи визначається не тільки професіоналізмом, компетентністю, а й відповідальністю за реалізовані заходи, юридично обґрунтованим розподілом посадових обов'язків, які не повинні виходити за межі повноважень конкретного керівника. В остаточному варіанті посадові обов'язки з управління потенціалом підприємства слід оформляти у вигляді стандарту або наказом першого керівника підприємства.

Здійснення процесу управління потенціалом передбачає попередній аналіз позитивних і негативних сторін управлінських дій менеджменту підприємства, які визначають можливості й загрози для суб'єктів господарювання.

Отже, зміст управління визначається складом методів і функцій, які здійснюються в ході підготовки та реалізації заходів. Методи управління потенціалом характеризуються сукупністю цілеспрямованого впливу органів управління на об'єкт управління з метою вирішення поставлених завдань. Вони поділяються на адміністративні (організаційно-розпорядчі), економічні, соціально-психологічні, ідеологічні. У нашому випадку в основному використовуються перші два методи, що охоплюють основний зміст управлінських дій.

Функції управління є управлінським інструментом, що дозволяє найбільш ефективно реалізувати заходи з урахуванням наявних можливостей і ресурсів. Це — особливі види управлінської діяльності, що відрізняються однорідністю змісту виконуваних робіт та їх цільовою спрямованістю.

Виділимо основні предметні функції управління потенціалом, ґрунтуючись на функціях класичного управління: цілепокладання, планування, організація, облік і контроль, мотивація. Перераховані функції управління відображають зміст основних етапів процесу управління потенціалом підприємства і виділяють предметні галузі управлінської діяльності на всіх ієрархічних рівнях.

Охарактеризуємо деякі функції управління потенціалом підприємства.

Цілі його розвитку слід зорієнтувати в часі. Залежно від часового горизонту вони можуть бути довго-, середньо- і короткостроковими.

Цілі мають бути досяжними, що залежить насамперед, від діяльності працівників підприємства, дій партнерів, зовнішнього середовища. При формуванні цілей потенціалу підприємства необхідно передбачити ймовірнісний характер їх досягнення і спочатку враховувати можливе відхилення бажаного від дійсного. Крім кінцевого результату при формулюванні мети, необхідно вказувати і спосіб її досягнення. Цілі мають бути взаємопов'язані й несуперечливі. Їх пріоритетність визначається на основі ранжирування за часом досягнення і наявністю ресурсів.

Результатом планування виробничого потенціалу є його величина і рівень використання у досліджуваному періоді. Наукова обґрунтованість плану виробничого потенціалу досягається дотриманням таких вимог: наявність та результативність функціонування маркетингової системи в областях стратегічного інтересу і спеціалізації підприємства; наявність та успішне функціонування системи прогнозування, яка використовується для обґрунтування перспективних напрямів розвитку науково-технічного потенціалу; наявності на підприємстві ефективної й динамічної інформаційної системи забезпечення маркетингових досліджень, прогнозування і планування технічного рівня виробництва, рівня організації виробництва й управління; використання системи ранжування та відбору пропозицій при формуванні портфеля заходів щодо розвитку і використання виробничого потенціалу, що базується на застосуванні об'єктивних множинних критеріїв; використання наукових методів оцінки й економічного обґрунтування пропозицій щодо розвитку та ефективного їх використання.

До основних принципів планування потенціалу підприємства належать: узгодженість стратегічного і поточного планів; соціальна спрямованість плану; ранжування об'єктів планування за їх важливістю; адекватність планових показників; узгодженість плану з параметрами зовнішнього середовища складових виробничого потенціалу; варіантність плану, його збалансованість, обґрунтованість, гнучкість.

Завдання управління потенціалом мають багатоплановий характер і диференціюються за такими напрямками: дослідження виробничого потенціалу підприємства, формування напрямів розвитку й підвищення рівня його використання, реалізація виробничого потенціалу в стратегічному управлінні підприємством, відтворення потенціалу.

Формування потенціалу розглядається як процес ідентифікації та створення підприєм-

ницьких можливостей, його структуризації й побудови певних організаційних форм для стабільного розвитку та ефективного відтворення. Формування потенціалу відбувається при створенні підприємства або при переході в інший стан (реструктуризація, реконструкція тощо).

На формування потенціалу підприємства впливають різноманітні фактори: сфера діяльності підприємства, його розмір, номенклатура й особливі характеристики продукції, що випускається, місцерозташування підприємства, цілі та стратегії розвитку тощо. Деякі науковці відносять до формування потенціалу підприємства і процес оптимізації його структури. На їхню думку, оптимізація структури потенціалу — це процес формування його структури, що відповідає виду, характеру діяльності підприємства і цілей які стоять перед ним. Оптимальною буде така структура потенціалу підприємства, в якій кожний елемент відповідає висунутим до нього вимогам, тобто має таку величину і якість, які необхідні для сталого функціонування й розвитку підприємства, реалізації обраних стратегій і досягнення поставлених цілей.

Підкреслимо, що поняття "оптимізація структури потенціалу підприємства" нетотожне поняттю "оптимізація використання ресурсів підприємства". Відмінність пов'язана з тим, що не завжди шляхом оптимізації використання ресурсів підприємства можна досягти оптимальної структури потенціалу. Процес її оптимізації передбачає дослідження, оцінку й аналіз існуючої структури потенціалу, величини та якості її елементів; встановлення вимог до величини та якісної характеристики елементів потенціалу (визначення оптимальної структури); розробка заходів щодо оптимізації структури потенціалу.

Використання потенціалу — це процес реалізації сукупних можливостей діючого підприємства. Одним з основних завдань управління потенціалом підприємства є підвищення рівня його використання з досягненням оптимального значення. Останнє визначається вибраними цілями і стратегією розвитку підприємства.

Відтворення виробничого потенціалу підприємства пов'язане із процесом безперервного оновлення його складових. При цьому розрізняють просте відтворення потенціалу (оновлення спожитих факторів виробництва) і розширене відтворення (нарощування потенціалу за рахунок кількісного та якісного розвитку виробничих факторів і елементів потенціалу,

що забезпечують вищу результативність діяльності підприємства).

Із розгляду завдань управління потенціалом підприємства випливає, що управління ним має стратегічний характер, адже тактичні завдання управління є логічним продовженням стратегічних і спрямовані на вирішення останніх. У зв'язку з цим управління потенціалом підприємства слід вважати складовою частиною процесу стратегічного управління підприємством. При цьому основні етапи управління потенціалом органічно вмонтовуються в етапи стратегічного управління підприємством. Процес стратегічного управління, побудований на основі врахування виробничого потенціалу підприємства, передбачає вісім етапів: визначення місії підприємства; визначення цілей підприємства; оцінка й аналіз зовнішнього середовища, можливостей та загроз; дослідження й оцінка виробничого потенціалу підприємства, ідентифікація сильних і слабких сторін; формування й аналіз стратегічних альтернатив на основі аналізу зовнішнього середовища, складових виробничого потенціалу й рівня їх використання; обґрунтування комплексної стратегії розвитку підприємства; реалізація стратегії; контроль та оцінка реалізації стратегії.

Докладніше розглянемо етапи, пов'язані з залученням виробничого потенціалу підприємства.

На етапі управлінського обстеження сильних і слабких сторін діяльності підприємства, крім аналізу фактичного стану підприємства і результатів його функціонування здійснюються дослідження й оцінка виробничого потенціалу елементів, що входять до його складу. Визначається фактичний рівень використання потенціалу підприємства.

Оскільки можливості підприємства зазвичай взаємопов'язані, а іноді можуть бути взаємовиключними, тому необхідно оцінити виявлений альтернативний набір можливостей. Найкращий з точки зору цілей і результатів реалізації набір потенційних можливостей може розглядатися як виробничий потенціал підприємства.

На цьому етапі визначаються також вимоги до оптимальної структури потенціалу, перевіряється його фактична структура на оптимальність, з'ясовуються величини надлишкового, недостатнього, нереалізованого потенціалів і проблемні місця.

На наступних етапах на основі аналізу зовнішнього середовища, оцінки потенціалу й рівня його використання формуються та ана-

лізуються стратегічні альтернативи розвитку підприємства. Розглядаються вибрані основні стратегії й обґрунтовується стратегія використання та розвитку потенціалу підприємства, яка включає в себе ряд допоміжних стратегій: підвищення рівня використання потенціалу, оптимізації структури потенціалу, нарощування потенціалу.

Розробка функціональних стратегій для всіх сфер діяльності здійснюється у межах стратегії використання й розвитку потенціалу підприємства, оскільки ці стратегії в такому випадку можна розглядати як стратегії використання й розвитку елементів потенціалу підприємства.

Зупинимось детальніше на розгляді одного з найважливіших стратегічних управлінських завдань — нарощування потенціалу підприємства. Зазвичай виділяють два основних напрями нарощування потенціалу підприємства: зовнішній — залучення ресурсів зі сторони та внутрішній, що передбачає пошук внутрішніх резервів.

Перший напрям нарощування потенціалу вимагає створення дієвого механізму управління інвестиційною активністю підприємств і пов'язаний з їхніми інвестиційними можливостями, які в кожному плановому періоді значно нижче потреб. Реалізація сучасних, навіть відносно нескладних проектів, потребує значних коштів. Тому при плануванні інвестицій для нарощування потенціалу підприємства спочатку необхідно обґрунтувати напрями інвестування. Слід мати на увазі, що значні вкладення потрібні для підтримки на даному рівні виробничого апарату підприємства, забезпечення високої якості продукції та її конкурентоспроможності, підвищення рентабельності виробництва. Тому необхідно розробити систему пріоритетів, використання якої дозволить ранжувати передбачувані напрями інвестування на підприємстві.

Низький рівень рентабельності виробництва не дає змогу в належному обсязі здійснювати інвестиції за рахунок прибутку підприємства. Це стосується й іншого джерела інвестицій — банківських кредитів, які через високі відсоткові ставки майже не доступні для сільськогосподарських підприємств. Розміри амортизаційних фондів не відшкодовують потреби в коштах на просте відтворення елементів виробничого потенціалу.

Тому на сучасному етапі основний напрям нарощування виробничого потенціалу підприємства зосереджує увагу товаровиробників на внутрішніх чинниках і тісно пов'язаний з усу-

ненням втрат, нераціональним використанням ресурсів, виявленням і задіянням потенційних резервів.

Одним із найважливіших завдань управління потенціалом підприємства є формування виробничих ресурсів, що характеризуються загальною сумою наявних ресурсів, а також ресурсів, які підприємство може залучити для досягнення своїх стратегічних цілей. Залучені ресурси підприємства у процесі формування потенціалу трансформуються в його необоротні та оборотні активи підприємства. Тому вартісна оцінка потенціалу тісно пов'язана з оцінкою вартості активів підприємства. Логіка формування виробничого потенціалу засвідчує, що цей процес доцільно розглядати в такій послідовності: оцінка існуючого потенціалу (вартість активів) підприємства; визначення можливого обсягу залучення фінансових ресурсів; трансформація залучених фінансових ресурсів в активи підприємства; оцінка сформованого потенціалу підприємства.

Зазначимо, що сформований виробничий потенціал сільськогосподарського підприємства, а також сукупність стратегічних цілей визначають його інвестиційну привабливість. Здебільшого вітчизняні сільськогосподарські підприємства мають низьку інвестиційну привабливість через незадовільний рівень капіталізації. Їхня ринкова вартість базується на оцінці матеріальних активів і практично не включає в себе вартість інтелекту працівників (інтелектуальної власності).

З урахуванням цієї обставини, на нашу думку, схема формування потенціалу сільськогосподарського підприємства повинна бути такою, щоб в її основі були інноваційні розробки і, передусім, у сфері створення технологічних інновацій. Метою формування виробничого потенціалу є насамперед створення конкурентних переваг у зовнішньому середовищі, переважно за рахунок створення й використання технологічних інновацій.

На етапі розробки моделі стратегії формування виробничого потенціалу підприємства уточнюються дерево цілей і цільові функції ефективності, проектується оптимальна структура витрат і структура капіталу, розробляється модель управління витратами на основі методу беззбитковості [1].

Основним засобом забезпечення ефективного використання виробничого потенціалу є інформаційні технології. Створення інформаційної системи — складне завдання, розв'язання якого можливе шляхом використання системи CASE (Computer-Aided-Software System

Engineering) — технологій, що дозволяють максимально автоматизувати всі етапи виконання інноваційних проектів [2]. Інформаційні технології ефективно використовуються для управління інноваційними перетвореннями на підприємствах провідних країн світу, які є атрибутом формування й управління використанням виробничого потенціалу кожного підприємства.

Отже, розв'язання перерахованих завдань з управління виробничим потенціалом вимагає реалізації численних заходів організаційного, технічного, соціально-економічного, правового й іншого характеру. Сучасна теорія і практика виробничого менеджменту володіє великою різноманітністю форм і методів організації робіт з управління елементами виробничого потенціалу підприємства [3]. Передусім це стосується таких елементів виробничого потенціалу, як виробничі фонди, персонал підприємства, організація виробництва, праця й управління.

Зазначимо, що ефективність управління виробничого потенціалу залежить від його інформаційного забезпечення, основним завданням якого є своєчасне надання органам управління необхідної за обсягом і достовірної інформації для прийняття виважених рішень. Вміле і цілеспрямоване використання інформації дасть змогу постійно залучати широке коло працівників підприємства до вирішення питань підвищення ефективності використання виробничого потенціалу підприємства та його нарощування [4—9].

Контроль як функція управління є результатуючою, що дає можливість врахувати фактичний стан потенціалу підприємства і виявити конкретні напрями підвищення рівня його використання й подальшого розвитку. Для цього на підприємствах слід задіяти різні форми та види контролю, а саме: стратегічний та оперативний, адміністративний і самоконтроль, внутрішній та зовнішній, суцільний і вибіркового та ін.

Доцільно розробити також схему процесу контролю стану виробничого потенціалу підприємства і рівня його використання. На основі наявних стандартів або інших керівних документів слід порівняти фактичні дані з нормативними і при відхиленні результатів з'ясувати причини й розробити заходи щодо їх усунення.

ВИСНОВКИ

Отже, ефективність управління виробничим потенціалом підприємства визначається обґрунтованістю методології, яка застосовується для здійснення управлінського процесу. Аналіз теорії і практики економічного управ-

ління дозволяє розглядати виробничий потенціал сільськогосподарського підприємства з позиції системного підходу. Згідно з теорією управління система є сукупністю взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, складових, які формують цілісне утворення.

Системний підхід передбачає, що будь-яка система розглядається як сукупність взаємообумовлених елементів, орієнтованих на досягнення певних цілей з урахуванням ендогенних (внутрішніх) і екзогенних (зовнішніх) факторів розвитку.

Потенціал підприємства, як було розглянуто вище, характеризується загальною сумою наявних ресурсів, а також ресурсів, які підприємство може залучити для досягнення стратегічних або поточних цілей. Кількісні та якісні параметри цих ресурсів, а також інтеграція їх визначають виробничу здатність господарюючого суб'єкта. Виробничий потенціал характеризується оптимальним у даних умовах науково-технічного прогресу використанням усіх виробничих ресурсів підприємства. За такого трактування проблема управління формуванням і реалізацією виробничого потенціалу уявляється дуже складною і вимагає системного підходу.

Література:

1. Андросчук Д.В. Теоретичні питання визначення та оцінки виробничого потенціалу підприємства / Д.В. Андросчук // Університетські наукові записки. — Хмельницький, 2005. — Вип. 1/2. — С. 374—380.

2. Бородіна О.М. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми: монограф. / О.М. Бородіна, С.В. Киричук, О.А. Попова та ін. — К., 2008. — 264 с.

3. Лапін Є.В. Методичні принципи вартісної оцінки виробничого потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Є.В. Лапін, А.Ю. Жулавський / Ружим доступу: <http://dspace.academy.sumy.ua/bitstream/123456789/580/1/VUABS-14-2.pdf>

4. Веденичев П.Ф. Аграрний ресурсний потенціал УССР: монограф. / П.Ф. Веденичев, Б.Й. Пасхавер, В.М. Трегубчук та ін. — К.: Наук. думка, 1988. — 311 с.

5. Економіка сільського господарства: навчальний посібник / Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та інш.; за ред. Збарського В.К., К.: Каравела, 2009. — 264 с.

6. Уланчук В.С., Жарун О.В. Формування інвестиційного клімату регіону // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий збірник / За ред. І.Г. Ткачук. Івано-

Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. — Вип. III. — Т. 2. — С. 200—205.

7. Герасимчук З. В. Виробничий потенціал регіону: методика оцінки та механізми його нарощування / З.В. Герасимчук. — Луцьк: ЛДТУ, 2003. — 244 с.

8. Горянский В.Ф. Виробничо-економічний потенціал АПК / В.Ф. Горянский — К., 1990. — 158 с.

9. Горяча О.А. Структура та відтворення виробничого потенціалу підприємства / О.А. Горяча // Формування ринкових відносин в Україні: 36. наук. праць. — К., 2006. — С. 71—75.

References:

1. Androschuk, D.V. (2005), "Theoretical questions of definition and estimation of production potential of the enterprise", *Universytets'ki naukovi zapysky*, vol. 1/2, pp. 374—380.

2. Borodina, O.M. Kyryziuk, S.V. and Popova, O.L. (2008), *Derzhavna pidtrymka ahrosfery: evoliutsiia, problemy* [State support of the agrosphere: evolution, problems], Kyiv, Ukraine.

3. Lapin, Ye.V. and Zhulav's'kyj, A.Yu. (2003), "Methodological principles of cost estimation of production potential of the enterprise", available at: <http://dspace.academy.sumy.ua/bitstream/123456789/580/1/VUABS-14-2.pdf> (Accessed 10 Nov 2018).

4. Vedenychev, P.F. Paskhaver, B.J. and Trehobchuk, V.M. (1988), *Ahrarnyj resursnyj potentsial USSR* [Agrarian Resource Potential of the USSR], Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine.

5. Matsybora, V.I. and Chalyj, A.A. (2009), *Ekonomika sil's'koho hospodarstva* [Economy of agriculture], Karavela, Kyiv, Ukraine.

6. Ulanchuk, V.S. and Zharun, O.V. (2012), "Formation of the investment climate of the region", *Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky rehionu: Naukovyj zbirnyk*, vol. III, no. 2, pp. 200—205.

7. Herasymchuk, Z.V. (2003), *Vyrobnychyj potentsial rehionu: metodyka otsinky ta mekhanizmy joho naroschuvannia* [Production potential of the region: methodology of evaluation and mechanisms for its increase], LDTU, Luts'k, Ukraine.

8. Horiatskyj, V.F. (1990), *Vyrobnycho-ekonomichnyj potentsial APK* [Production and economic potential of agroindustrial complex], Kyiv, Ukraine.

9. Horiacha, O.L. (2006), "Structure and reproduction of the production potential of the enterprise", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, pp. 71—75.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2018 р.

УДК 332.146

Н. О. Козяр,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.66

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ "ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ" У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

N. Kozyar,
Postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

THEORETICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE ESSENCE OF THE CATEGORY "INVESTMENT ATTRACTIVENESS" IN AGRICULTURE

Статтю присвячено теоретичним підходам до трактування сутності категорії "інвестиційна привабливість" в сільському господарстві. Встановлено, що інвестиційна привабливість регіону є об'єктивною передумовою для інвестування і кількісно виражається у обсязі капітальних вкладень, які можуть бути залучені до регіону, виходячи з сформованого у ньому інвестиційного потенціалу і рівня інвестиційних ризиків.

Сучасний стан організації функціонування інвестиційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах характеризується нестабільністю і суперечливістю, відсутністю злагодженого механізму регулювання ринку інвестицій, який би дозволяв підприємствам здійснювати розширене відтворення. Питання активізації інвестиційної діяльності в сільському господарстві зумовлено наявністю високих ризиків і низьким рівнем ліквідності майна, надзвичайно високими процентними ставками за кредити, а також зниженням прибутковості виробничої діяльності.

Інвестиції виконують найважливішу роль у підтримці і нарощуванні економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Їх надходження, сприятливо позначається на діяльності підприємств, призводить збільшення валового регіонального продукту, підвищує активність товаровиробників на зовнішньому ринку.

Інвестиційна привабливість підприємства формується на декількох щаблях. Це рівень держави, регіону, галузі та безпосередньо самого підприємства. Який з визначених рівнів з точки зору впливу на інвестиційну привабливість є домінантним, а який є менш важливим — встановити вкрай важко. З ієрархічної точки зору найвищими є фактори, що формують державну компоненту інвестиційної привабливості. За нею слідують чинники, що обумовлюють привабливість регіону та галузі, яка ієрархічно знаходиться на тому ж рівні, що й регіон. Нижній щабель формують фактори інвестиційної привабливості підприємства.

Вважаємо, що інвестиційна привабливість підприємства характеризується ефективністю використання ресурсного потенціалу майна, платоспроможністю, фінансовою стійкістю, його спроможністю до економічного зростання, підвищення прибутковості капіталу, техніко-економічного рівня виробництв, якості і конкурентоспроможності продукції. Інвестиційну привабливість підприємства необхідно розглядати через перспективність, вигідність, ефективність і мінімізацію ризиків інвестиційних вкладень у його розвиток.

The article is devoted to theoretical approaches to the interpretation of the essence of the category "investment attractiveness" in agriculture. It is established that the investment attractiveness of the region is an objective prerequisite for investment and is quantified in the amount of capital investments that can be attracted to the region, based on its developed investment potential and level of formed investment risks.

The current state of the organization of the functioning of investment activity in agricultural enterprises is characterized by instability and contradiction, the lack of a coherent mechanism for regulating the investment market, which would enable enterprises to carry out extended reproduction. The issue of intensifying investment activity in agriculture is conditioned by the presence of high risks and low liquidity of property, extremely high interest rates on loans, as well as a decrease in the profitability of production activities.

Investments play a vital role in maintaining and increasing the economic potential of agricultural enterprises. Their revenues favorably affect the activities of enterprises, leads to an increase in the gross regional product, increases the activity of commodity producers in the foreign market.

Investment attractiveness of the enterprise is formed on several stages. This is the level of state, region, industry and directly the enterprise. It is extremely difficult to establish which of the specified levels in terms of impact on investment attractiveness is dominant, and which is less important. From the hierarchical point of view, the factors that form the state component of investment attractiveness are the highest. It follows the factors that determine the attractiveness of the region and industry, which is hierarchically located at the same level as the region. Lower stage is formed by factors of investment attractiveness of the enterprise.

We believe that the investment attractiveness of an enterprise is characterized by the efficiency of the use of resource potential of property, solvency, and financial stability, its ability to economic growth, increase of profitability of capital,

technical and economic level of production, quality and competitiveness of products. Investment attractiveness of an enterprise should be considered through the perspective, profitability, efficiency and minimization of risks of investing contributions in its development.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, сільське господарство, капітал, вартість, ризик.
Key words: investment activity, agriculture, capital, cost, risk.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Обов'язковою умовою функціонування будь-якого господарюючого суб'єкта нині є формування та відтворення інвестиційних потоків, які забезпечують зростання економіки сільськогосподарських підприємств. Розвиток інвестиційної діяльності сільському господарстві потребує наукового забезпечення. Без глибокого розуміння процесу відтворення інвестиційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах, виявлення факторів, які впливають на формування інвестиційної політики, реалізації різнобічних форм інвестиційної діяльності неможливе подальше забезпечення стійкого та конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва. Інвестиції є невід'ємною частиною процесу як простого, так і розширеного відтворення та джерелом забезпечення ефективного функціонування господарств.

Сучасний стан організації функціонування інвестиційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах характеризується нестабільністю і суперечливістю, відсутністю злагодженого механізму регулювання ринку інвестицій, який би дозволяв підприємствам здійснювати розширене відтворення. Питання активізації інвестиційної діяльності в сільському господарстві зумовлено наявністю високих ризиків і низьким рівнем ліквідності майна, надзвичайно високими процентними ставками за кредити, а також зниженням прибутковості виробничої діяльності. Актуальність зумовлена особливою значимістю інвестиційної діяльності у забезпеченні процесів відтворення сільськогосподарського виробництва, необхідністю консолідації внутрішніх джерел інвестиційних ресурсів, а також формування сприятливих економічних умов залучення інвестицій в сільськогосподарське виробництво.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вагомий внесок в економічну теорію засад інвестиційної діяльності, економічної оцінки ефективності інвестицій та інвестиційної привабливості зробили вітчизняні науковці: І.О. Бланк, В.Г. Блохіна, О.М. Варченко, С.О. Гуткевич, О.І. Гуторов, А.С. Даниленко, М.Д. Денисенко, М.І. Долішній, І.О. Іващук,

Н.В. Коваль, М.І. Кісіль, Д.Ф. Крисанов, М.Ю. Коденська, П.А. Лайко, Т.В. Майорова, Ю.М. Нестерчук, А.А. Пересада, Л.М. Сатир, А.М. Стельмашук, О.В. Шубравська та багато інших. Однак, незважаючи на підвищений інтерес до розвитку інвестиційної діяльності в сільському господарстві, багато аспектів інвестування є недостатньо розробленими.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень щодо трактування сутності категорії "інвестиційна привабливість" у сільському господарстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідно зазначити, що "інвестиційна привабливість" як особлива економічна категорія розглядається економістами і фахівцями органів управління на макро- і мікрорівнях, а також на рівні галузі в цілому та окремого господарюючого об'єкту (підприємства). Одночасно з терміном, "інвестиційна привабливість" використовується: цілий ряд споріднених категорій — "привабливість бізнесу"; "привабливість можливостей", "привабливість інвестицій", "привабливість галузі", "привабливість продуктової пропозиції", "привабливість стратегії" і т.д.

Поширеною серед науковців є думка, що інвестиційну привабливість доцільно розглядати по вертикалі: країна, регіон, галузь, підприємство, інвестиційний проект. При цьому інвестиційна привабливість характеризується через поєднання ознак, засобів, можливостей, що зумовлюють у сукупності потенційний платоспроможний попит на інвестиції в країні, регіоні, галузі і т.д. Залежно від часового горизонту аналізу, управління і прогнозування вона може бути поточною і перспективною [1; 2]. Вважаємо, що такий підхід ускладнює процедуру ідентифікації чинників привабливості та їх кількісну та якісну оцінку, оскільки той чи інший об'єкт інвестування внаслідок дії регіональних і галузевих особливостей, географічного положення та інших чинників матиме різну інвестиційну привабливість.

Ми поділяємо думку про те, що інвестиційна привабливість регіону є об'єктивними переліковими факторами для інвестування і кількісно вира-

жається у обсязі капітальних вкладень, які можуть бути залучені до регіону, виходячи з сформованого у ньому інвестиційного потенціалу і рівня інвестиційних ризиків [3; 4].

Інвестиційна привабливість регіону поняття віртуальне, оскільки бажане далеко не завжди співпадає із дійсністю. Оцінюючи інвестиційну привабливість того або іншого регіону, рейтингові агентства враховують не лише природний і виробничий потенціал, наявність трудових і фінансових ресурсів, але й отримані (як правило, в результаті опитувань) оцінки політичної ситуації у регіоні, рівень корупції чиновників, судового захисту підприємництва на території тощо. Причому думки опитуваних можуть бути полярними залежно від їх особистого досвіду взаємодії із структурами державної влади.

Для інвесторів, що приходять в регіон, важливі не декларативна, а реальна підтримка (особливо на етапі становлення бізнесу), рівень компетентності чиновників, із якими інвесторів доведеться мати справу, передбачуваність дій органів влади. Отже, поняття інвестиційна привабливість регіону розглядається як сукупність багатьох об'єктивних ознак, можливостей, засобів і обмежень, що зумовлюють можливість залучення інвестицій до регіону.

Як зазначає О.В. Бражко, що інвестиційна привабливість у загальному сенсі — це інтегральна характеристика, достатня соціально-економічна, організаційно-правова, морально-психологічна і суспільно-політична зацікавленість суб'єкта інвестиційної діяльності вкладати свої кошти у той або інший об'єкт [5, с. 18].

Вважаємо, що інвестиційна привабливість регіону — це сукупна характеристика окремих територій країни з погляду інвестиційного клімату, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, можливостей залучення фінансових ресурсів, що істотно впливають на формування прибутковості засобів, що вкладаються, і інвестиційних ризиків [6]. Вищенаведене дозволяє зробити висновок про те, що поняття "інвестиційна привабливість" означає наявність таких умов інвестування, які впливають на переваги інвестора у виборі того або іншого об'єкту інвестування. Об'єктом інвестування може виступати окремий проект, підприємство в цілому, місто, область, регіон, країна.

Як зазначає В.М. Хобта "інвестиційна привабливість підприємства як об'єкту інвестування є важливим показником, під яким слід розуміти його інтегральну характеристику з точки зору наявного стану, можливостей розвитку, обсягів і перспектив отримання і розподілу прибутку, ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості підприємства, ділової активності та рен-

табельності. Вона поєднує у собі дані про ступінь очікуваної доходності, ризикованості та ліквідності потенційного капіталовкладення" [7, с. 322].

Інвестиційна привабливість підприємства формується на декількох щаблях. Це рівень держави, регіону, галузі та безпосередньо самого підприємства. Який з визначених рівнів з точки зору впливу на інвестиційну привабливість є домінуючим, а який є менш важливим — встановити вкрай важко. З ієрархічної точки зору найвищими є фактори, що формують державну компоненту інвестиційної привабливості. За нею слідують чинники, що обумовлюють привабливість регіону та галузі, яка ієрархічно знаходиться на тому ж рівні, що й регіон. Нижній щабель формують фактори інвестиційної привабливості підприємства.

Вважаємо, що інвестиційна привабливість підприємства характеризується ефективністю використання ресурсного потенціалу майна, платоспроможністю, фінансовою стійкістю, його спроможністю до економічного зростання, підвищення прибутковості капіталу, техніко-економічного рівня виробництва, якості і конкурентоспроможності продукції. Інвестиційну привабливість підприємства необхідно розглядати через перспективність, вигідність, ефективність і мінімізацію ризиків інвестиційних вкладень у його розвиток.

Розрізняють абсолютну інвестиційну привабливість і порівняльну інвестиційну привабливість регіону, галузі (останнє припускає зіставлення з показниками інвестиційної привабливості інших регіонів, галузей).

Інвестиційна привабливість країни проводиться крупними консалтинговими компаніями або спеціалізованими державними установами. При визначенні інвестиційної привабливості основна увага приділяється ролі підприємства щодо збереження та економічного розвитку потенціалу країни, забезпечення технологічної та економічної безпеки країни, досягнення пріоритетів світового науково-технологічного розвитку і т.д.

Оцінка інвестиційної привабливості підприємства на рівні регіону проводиться територіальними органами державної влади і, відповідно, її критеріями виступають: місце підприємства на регіональному ринку, вплив на соціально-економічний розвиток регіону, відношення територіальних органів державної влади до досліджуваного об'єкту і т.д. Така оцінка дозволяє формувати ефективно регіональну інвестиційну політику [8, с. 71]. Інвесторами, як правило, виступають регіональні органи державної влади або крупні фінансово-кредитні компанії, які привертають інвесторів через гарантії з боку держави.

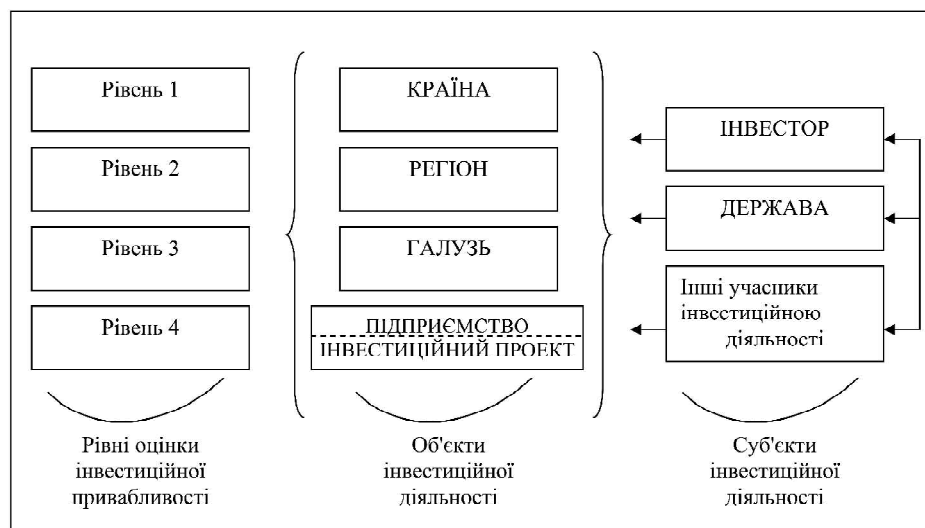

Рис. 1. Багаторівнева оцінка інвестиційної привабливості

Інвестиційна привабливість підприємств на рівні галузі визначається зважаючи на необхідність відділення галузевих підприємств, здатних самостійно здійснювати відтворювальний процес, від підприємств, що вимагають дотацій з боку держави або пільгового кредитування процесів оновлення виробництва. Така характеристика дозволяє будувати інвестиційну стратегію розвитку галузі.

Отже, кожному об'єкту інвестиційного ринку притаманна власна інвестиційна привабливість. Інвестиційна привабливість підприємства, окрім власного потенціалу, формується під впливом галузі, регіону і країни. У свою чергу, сукупність підприємств утворює галузь, яка впливає на інвестиційну привабливість цілого регіону, а із привабливості регіонів формується привабливість країни (рис. 1).

У нашому дослідженні ми приділятимемо увагу третьому і четвертому пунктам рівневого підходу, оскільки вони мають практичну значущість для даного об'єкту дослідження.

Поняття "інвестиційна привабливість" має в економічній літературі ряд подібних виразів: "інвестиційний клімат", "інвестиційний імідж". Так, на думку Н.В. Ігошина "інвестиційний клімат — це сукупність політичних, економічних, соціальних і юридичних умов, що максимально сприяють інвестиційному процесу; можливості, рівні для вітчизняних і іноземних інвесторів; однакові за привабливістю умов для вкладення капіталів в національну економіку" [9, с. 56].

Більшість фахівців розглядають інвестиційний клімат (від англ. investment climate) як економічні, політичні, фінансові умови, що впливають на надходження внутрішніх і зовнішніх інвестицій в економіку країни, тобто інвестиційна привабливість будь-якої галузі, підприємства

багато в чому визначається загальним інвестиційним кліматом [10—11].

Отже, під інвестиційним кліматом розуміють середовище, в якому відбуваються інвестиційні процеси. Формується інвестиційний клімат під впливом політичних, економічних, юридичних, соціальних та інших чинників, що визначають умови інвестиційної діяльності в країні (галузі, регіоні, конкретному підприємстві) і зумовлюють рівень ризику інвестицій. Оцінки інвестиційного

клімату коливаються в широкому діапазоні від сприятливого до несприятливого. Сприятливим вважається клімат, який забезпечує активну діяльність інвесторів, стимулює приплив капіталу. Несприятливий клімат підвищує ризик для інвесторів, що призводить до відтоку капіталу та уповільнення інвестиційної діяльності [12].

Зазначимо, що інвестиційний клімат тісно пов'язаний із інвестиційною політикою, яка представляє собою сукупність заходів організаційної та економічної дії органів управління на рівні країни, регіону, міста або підприємства, направлених на створення оптимальних умов для вкладення інвестицій. Інвестиційний клімат виступає об'єктом дії інвестиційної політики. З одного боку, він визначає стартові умови для розробки інвестиційної політики, а з іншої — є її результатом.

У якості складових інвестиційної привабливості прийнято виділяти: інвестиційний потенціал і інвестиційний ризик. Так, Матвієнко П.В. зазначає, що інвестиційний потенціал регіону — це сукупність наявних в регіоні чинників виробництва і сфер вкладення капіталу, тобто — це кількісна характеристика, що враховує основні макроекономічні характеристики, насиченість території факторами виробництва (природними ресурсами, робочою силою, основними фондами, інфраструктурою і т. д.), споживчий попит населення та інші показники [13, с. 58].

Також "інвестиційний потенціал" розглядають як сукупність інвестиційних ресурсів, складових тієї частини накопиченого капіталу, яка представлена на інвестиційному ринку у формі потенційного інвестиційного попиту, що має можливість перетворитися на реальний інвестиційний попит і забезпечує задоволення матеріальних, фінансових та інтелектуальних потреб відтворення капіталу [14, с. 114].

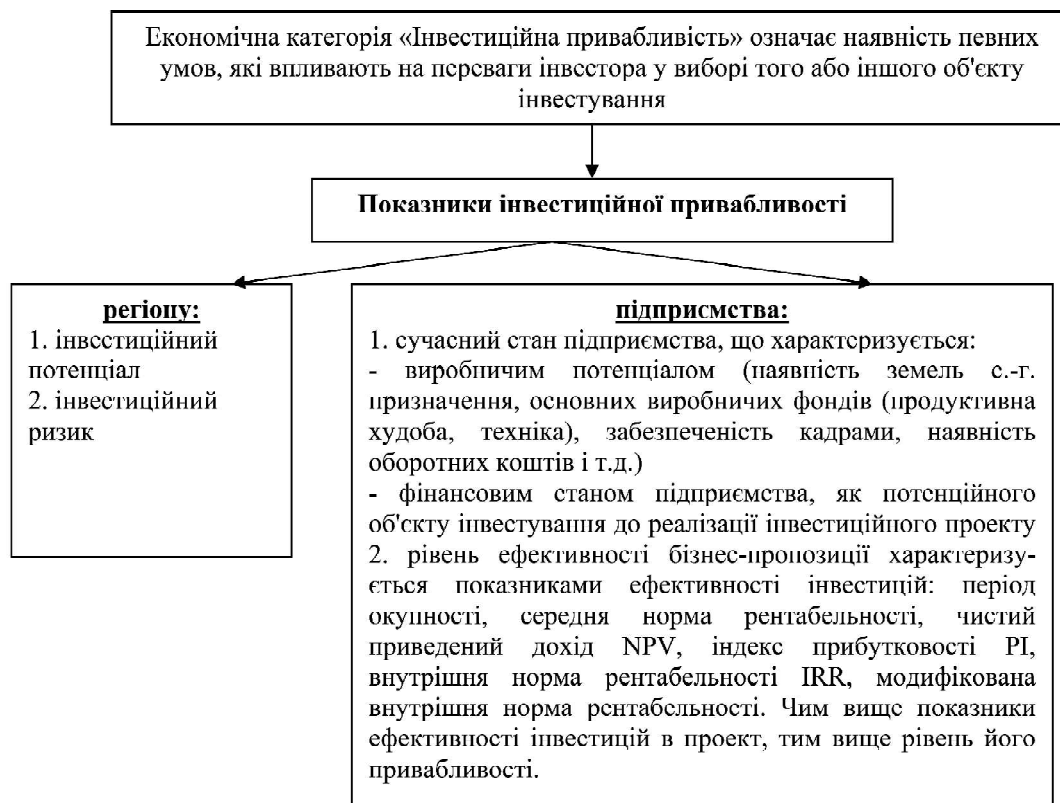

Рис. 2. Показники інвестиційної привабливості регіону і підприємства

Джерело: розроблено автором.

Отже, інвестиційний потенціал — характеризується сукупністю об'єктивних передумов для здійснення інвестування, які можуть бути вираженими у вигляді кількісних показників.

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити висновок, що інвестиційна привабливість і ризик нерозривно пов'язані між собою і спільно використовуються при визначенні рейтингу країни, регіону, галузі, підприємства та інвестиційного проекту.

На рисунку 2 представлені показники, які, на нашу думку, характеризують інвестиційну привабливість як регіону, так і окремо взятого підприємства.

Отже, можна зробити висновок, що одним з важливих засобів оптимального досягнення цілей інвестування, який забезпечує виконання функції механізму управління інвестиціями, є оцінка інвестиційної привабливості, яка відіграє роль сполучної ланки між етапом аналізу й етапом прийняття рішення про інвестування. Основною ж метою оцінки інвестиційної привабливості є синтез узагальнюючих висновків, кількісним відбиттям яких є інтегральний показник. На базі зроблених висновків в потенційного інвестора з'являється можливість вибору найкращих серед потенційних підприємств-реципієнтів, а у підприємства — можливість вжити певних заходів, спрямованих на покращення свого стану.

З метою підвищення інвестиційної привабливості підприємств аграрної сфери економіки доцільно забезпечити реалізацію таких умов:

— сприяти розвитку сучасних інвестиційних інструментів і технологій, які оптимізують фінансові потоки і знижують ризики у галузі, що зумовлені особливостями руху інвестицій і дією ринкових інструментів;

— управляти ризиками — процесами, які мають своєю ціллю зменшити або компенсувати втрати для об'єкта інвестування при настанні несприятливих умов;

Зазначимо, що серед основних причин, які зумовлюють інвестиційні ризики аграрних підприємств, можна виділити:

— по-перше, із нестабільністю дії важелів державного регулювання на ринку аграрної продукції, що проявляється мінливістю макро-економічної політики і законодавчо-правової бази, у відсутності у державній політиці послідовності та системності. Ця нестабільність є основною причиною, яка стримує вкладення капіталу у агропромислове виробництво;

— по-друге, відсутність цивілізованого ринку сільськогосподарських земель, зокрема відсутність можливості використання інституту іпотеки;

— по-третє, мінливість кліматичних умов, погіршення екологічного стану.

Так, на думку вчених ННЦ "Інститут аграрної економіки", у числі концептуальних засад інвестиційної стратегії при переході до інноваційної економіки доцільно розглядати:

- державний протекціонізм у реалізації підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки;

- формування державної системи забезпечення інвестиційної безпеки з метою зниження галузевих інвестиційних ризиків;

- зниження податкового тиску для виробників галузі;

- підвищення заробітної плати пропорційно підвищенню продуктивності праці;

- стимулювання залучення коштів населення у аграрний сектор;

- формування і реалізація ціленаправленої інвестиційно-амортизаційної політики [15; 16].

Більшість дослідників, що займаються економічними проблемами аграрного виробництва додержуються думки, що базова галузь АПК — сільське господарство — є інвестиційно не привабливою. Серед основних причин такого стану виділяють, насамперед, складний фінансово-економічний стан більшості сільськогосподарських підприємств, що не дозволяють формувати інвестиційні ресурси за рахунок власних засобів, але і породжують низьку інвестиційну привабливість аграрної сфери, що, у свою чергу, утрудняє залучення інвестицій із зовнішніх джерел.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи різні підходи і точки зору до розуміння категорії "інвестиційна привабливість" можна зробити висновок про їх неоднорідність, що зумовлено процесами, які відбуваються у галузях народного господарства і, що саме головне, різним інвестиційним потенціалом та інвестиційним ризиком. У зв'язку з цим ми вважаємо за доцільне розкрити економічний зміст "інвестиційної привабливості" сільськогосподарських підприємств (регіону), яке є складною сукупністю організаційних заходів, нормативно-правових актів і фінансово-економічних інструментів і механізмів при безпосередній участі держави — бюджету, які забезпечують прибутковість аграрного виробництва та знижують інвестиційні ризики, що зумовлює спроможність суб'єктів галузі до економічного росту, підвищення конкурентоспроможності на аграрному ринку та сталого розвитку через консолідацію коштів.

Нині існує необхідність обґрунтування і розробки заходів підвищення інвестиційної привабливості з метою реалізації продовольчої та енергетичної безпеки держави. Виходячи із цієї вимоги у країні необхідно створювати економічні,

організаційні, фінансові і правові умови, що дозволять вітчизняному аграрному товаровиробнику здійснювати розширене відтворення як за рахунок власних ресурсів, так і за рахунок залучених інвестицій. Зарубіжний досвід доводить, що провідні країни світу, не зважаючи на відносно низьку інвестиційну привабливість сільськогосподарського виробництва, вкладають у цю галузь значні обсяги державних бюджетних інвестицій.

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновки про те, що на інвестиційну привабливість конкретного суб'єкта мають прямий вплив економічні умови функціонування і розвитку галузі сільського господарства. Крім того, виступаючи складовою частиною інвестиційної привабливості галузі через привабливість підприємства виявляється узагальнена характеристика щодо перспективності, вигідності, ефективності і мінімізації ризику вкладення інвестицій.

Література:

1. Мамуль Л.О. Нові методичні підходи до аналізу інвестиційної привабливості регіонів / Л.О. Мамуль, Т.А. Чернявська // Вісник економічної науки України. — 2005. — № 1 (7). — С. 83—89.
2. Гота А. Інвестиційна привабливість регіону / А. Гота // Персонал. — 2000. — № 3. — С. 61—63.
3. Мацибора Т.В. Проблеми визначення та оцінки інвестиційного потенціалу регіону / Т.В. Мацибора // Економіка АПК. — 2008. — № 9. — С. 62—65.
4. Носова О.В. Оцінка інвестиційної привабливості України: основні підходи / О.В. Носова // Економіка і прогнозування. — 2003. — № 3. — С. 119—137.
5. Бражко О.В. Особливості формування оцінки інвестиційної привабливості економіки / О.В. Бражко // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 12. — С. 16—20.
6. Борсук О.М. Чинники формування інвестиційної привабливості аграрних підприємств / О.М. Борсук // БНАУ. — Червень. — 2010. — 07. — 29.
7. Хобта В.М. Управління інвестиціями: навч. посіб. / В.М. Хобта. — Донецьк: ДонНТУ, 2006. — 394 с.
8. Біляк Н.І. Визначення інвестиційної привабливості галузей сільського господарства Карпатського регіону / Н.І. Біляк // Економіка АПК. — 2005. — № 9. — С. 67—72.
9. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация, управление, финансирование: учебник для студентов вузов. — М.: ФГНУ "Росинформагротех", 2005. — 364 с.

10. Кащєєва В.Ю. Аналіз інвестиційної привабливості України на етапі вступу до СОТ / В.Ю. Кащєєва, Н.З. Карацева // Економіка, фінанси, право. — 2007. — № 4. — С. 16—19.

11. Демчук Н.І. Ефективність механізму створення інвестиційного середовища в Україні / Н.І. Демчук // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 11. — С. 3—6.

12. Гудзь О.Є. Формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств: доповідь на Десятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 10—11 квітня 2008 р. / О.Є. Гудзь. — К.: Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", 2008. — С. 407—412.

13. Матвієнко П.В. Покращення інвестиційного клімату — пріоритетне завдання державного управління / П.В. Матвієнко // Економіка та держава. — 2006. — № 11. — С. 57—61.

14. Головатюк В.М., Вплив економічних і політичних факторів на привабливість інвестиційного середовища / В.М. Головатюк, О.А. Чечелюк // Фінанси України. — 2000. — № 5. — С. 111—128.

15. Саблук П.Т. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / П.Т. Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, М.В. Нетеса, Р.П. Саблук. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2005. — 478 с.

16. Кісіль М.І. Інвестиційна стратегія держави в аграрному секторі економіки України / М.І. Кісіль: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ["Ринкові трансформації та економічний механізм підвищення ефективності підприємств аграрного сектора"], (Харків, 8—9 жовтня 2009 р.). — Харків: Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, 2009. — С. 158—160.

References:

1. Mamul', L.O. and Cherniavs'ka. T.A. (2005), "New methodological approaches to the analysis of investment attractiveness of regions", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 1 (7), pp. 83—89.

2. Hota, A. (2000), "The investment attractiveness of the region", *Personal*, vol. 3, pp. 61—63.

3. Matsybora, T.V. (2008), "Problems of definition and assessment of investment potential of the region", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 62—65.

4. Nosova, O.V. (2003), "Estimation of investment attractiveness of Ukraine: main approaches", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 3, pp. 119—137.

5. Brazhko, O.V. (2009), "Features of formation of investment appeal of economy", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 12, pp. 16—20.

6. Borsuk, O.M. (2010), "Determinants of investment attractiveness of the agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 7.

7. Khobta, V.M. (2006), *Upravlinnia investytsiamy* [Investment Management], DonNTU, Donetsk, Ukraine.

8. Biliak, N.I. (2005), "Definition of investment attractiveness of agricultural industries of the Carpathian region", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 67—72.

9. Yhoshyn, N.V. (2005), *Ynvestytsyy. Orhanyzatsiia, upravlenye, finansirovanie* [Investments. Organization, management, financing], FHNU "Rosynformahrotekh", Moscow, Russia.

10. Kascheieva, V.Yu. and Karatseva, N.Z. (2007), "Analysis of the investment attractiveness of Ukraine at the stage of accession to the WTO", *Ekonomika, finansy, pravo*, vol. 4, pp. 16—19.

11. Demchuk, N.I. (2009), "Efficiency of the mechanism of creation of an investment environment in Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 11, pp. 3—6.

12. Hudz', O.Ye. (2008), "Formation of financial resources of agricultural enterprises", *Dopovid' na Desiatykh richnykh zborakh Vseukrains'koho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv* [Report at the Tenth Annual Meeting of the All-Ukrainian Congress of Scientists of the Economists-Agrarians], *Natsional'nyy naukovy tsentr "Instytut ahrarnoi ekonomiky*, Kyiv, Ukraine, 10—11 april, pp. 407—412.

13. Matviienko, P.V. (2006), "Improving the investment climate is a priority task of public administration", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 57—61.

14. Holovatiuk, V.M. and Checheliuk, O.A. (2000), "Influence of economic and political factors on the attractiveness of the investment environment", *Finansy Ukrainy*, vol. 5, pp. 111—128.

15. Sabluk, P.T. Kisil', M.I. Kodens'ka, M.Yu. Netesa, M.V. and Sabluk, R.P. (2005), *Investytsijna pryvablyvist' ahrarno-promyslovoho vyrobnytstva rehioniv Ukrainy* [Investment attractiveness of agrarian-industrial production of regions of Ukraine], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.

16. Kisil', M.I. (2009), "State investment strategy in the agrarian sector of Ukraine's economy", *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Rynkovi transformatsii ta ekonomichnyy mekhanizm pidvyschennia efektyvnosti pidpriemstv ahrarnoho sektora"* [Materials of the international scientific and practical conference "Market transformations and economic mechanism of increasing the efficiency of agricultural enterprises"], *Kharkivs'kyj natsional'nyy ahrarny universytet im. V.V. Dokuchaieva*, Kharkiv, Ukraine, 8—9 Oct, pp. 158—160.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2018 р.

УДК 658.5.012

О. В. Благоразумова,

к. е. н., доцент кафедри економіки та безпеки бізнесу, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

Ю. С. Зубатенко,

магістрант, Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

В. Ю. Лесняк,

магістрант, Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

DOI: 10.32702/2306-6792.2018.23.73

ЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЕЛЕМЕНТУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РЕСУРСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

O. Blahorazumova,

Ph.D. in Economics, Associate Professor of Department of Economics and Business Security, Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

Yu. Zubatenko,

Graduate student,

Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

V. Lesnyak,

Graduate student, Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

THE SIGNIFICANCE OF EFFECTIVE INTERNAL CONTROL AS AN ELEMENT OF THE SYSTEM OF MANAGING ENTERPRISE RESOURCE POTENTIAL

У статті розглядаються актуальні питання впливу внутрішнього контролю на ефективність системи управління ресурсним потенціалом підприємства. Охарактеризовано процес трансформації сукупності витрачених економічних ресурсів у витрати підприємства. Доведено необхідність створення системи внутрішнього контролю, яка може бути ефективною тільки тоді, коли чітко визначені цільові орієнтири її функціонування. Сформульовано мету і надано змістовну характеристику системи внутрішнього контролю підприємства. Показано розуміння природи, сенсу, призначення та організації внутрішнього контролю в порівнянні з зовнішнім. Представлено потенційну модель функціонування внутрішнього і зовнішнього контролю. Перераховані професійні вимоги до фахівця, який здатний виконувати функції внутрішнього контролера. Зроблено висновок про таке: одним з найбільш дієвих інструментів виявлення можливостей для підвищення результативності бізнесу і, як слід, одним із конкурентних переваг підприємства може стати налагоджена система управлінського обліку, що базується на ефективному внутрішньому контролі.

In the paper the topical issues of the impact of internal control on the efficiency of the system of managing enterprise resource potential are considered. The process of transforming the aggregate of expended economic resources into the company's expenses is characterized. The necessity of creating the system of internal control, which can be effective only in case of distinct definition of benchmarks of its functioning, is proved. It is pointed that the internal control is regarded as the system of measures, defined by the enterprise executive staff and carried out in the firm in order to ensure the highest possible productivity of all the employees' work on providing and performing business transactions. The goal of business internal control system is formulated and its essence is disclosed. A considerable significance of controlling processes in all areas of enterprise activities is accentuated, but, in the authors' opinion, it is the material control which allows balancing the available resource potential against the amount of resources, needed for realizing the planned program. The understanding of nature, sense, purpose and organization of the internal control in comparison with the external one is shown. The potential model of functioning internal and external control is presented. The qualifications

of the specialist, who is capable of performing the duties of an internal inspector, are listed. The content of the internal inspector's reports, which are supposed to contain information on substantial risks, problems of control and accounting as well as other data, necessary for the executive team to fulfill their functions, is uncovered. It is noted that critical processes require immediate interference in the form of corrective or preventive actions and should be under special control. It is concluded that a streamlined system of management accounting, based on effective internal control, can become one of the most efficient instruments of identifying opportunities for enhancing business performance and, as a result, one of the enterprise competitive advantages.

Ключові слова: ресурсний потенціал, витрати, система внутрішнього контролю, складові системи внутрішнього контролю, професійні вимоги до внутрішнього контролера.

Key words: resource potential, expenses, internal control system, constituents of the internal control system, qualifications of the internal inspector.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах господарювання ресурсний потенціал стає основним внутрішнім фактором, який розкриває наявні на підприємстві можливості і може забезпечити успіх у його подальшій діяльності. Крім того, він є основою формування поточних витрат, розмір яких впливає на головний фінансовий результат діяльності підприємства — прибуток. Ефективна діяльність підприємства залежить від раціонального використання усіх видів ресурсів, що обумовлює необхідність посилення контролюючих функцій з боку суб'єктів господарювання. Отже, в умовах обмеженості економічних ресурсів і невизначеності бізнес-середовища перед дослідниками постають завдання пошуку нових шляхів більш ефективного та результативного використання ресурсного потенціалу з метою прийняття правильних управлінських рішень і посилення контролю за їх виконанням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам ресурсного потенціалу, його дієвого складу та змісту, шляхів ефективного використання присвячені праці багатьох українських та зарубіжних вчених, серед яких В. Андрійчук, Є. Брігхем, Н. Довгаль, С. Казес, В. Ковальов, Н. Краснокутська, Г. Ларссон, Й. Петрович, С. Покропивний, А. Шеремет, В. Шиян та інші науковці.

Дослідження проблем організації внутрішнього контролю здійснювали такі вчені: В.Д. Белік, Т.А. Бутинець, Н.В. Прохар, Ж.С. Труфіна, Н.В. Уткіна, В.В. Хачатрян, Т.О. Шматковська та інші.

Незважаючи на зростання кількості робіт присвячених ресурсному потенціалу та його значенню для розвитку підприємства, залишаються актуальними багато питань пов'язаних як із самою сутністю ресурсного потенціалу і його вирішальним впливом на формування по-

точних витрат, з одного боку, так із необхідністю посилення внутрішнього контролю за сукупністю економічних ресурсів підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження формування і дії механізму внутрішнього контролю як елементу системи управління ресурсним потенціалом підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах соціально-орієнтованої економіки нового типу процеси управління підприємством вимагають постійного перетворення. Управлінська звітність стає важливим елементом планування та контролю, специфікою складання якої є те, що вона не має стандартизованих форм, оскільки вид надання звітної інформації залежить від запитів керівництва і, найчастіше, від проблематики прийнятого ними рішення. Найважливіше значення в системі управлінського обліку має контроль. Головна мета контролю — виявлення достовірного фінансово-майнового становища фірми і вироблення рекомендацій щодо його поліпшення. Створення діючих механізмів реалізації контролю на підприємстві покликане забезпечити успішне функціонування і стабільний розвиток у конкурентних умовах існування, збереження та ефективного використання ресурсного потенціалу, своєчасне виявлення ризиків, а також формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення всіх рівнів управління [1].

Для здійснення своєї діяльності підприємство використовує матеріальні, трудові, фінансові та інші види ресурсів, які у процесі споживання і при визначенні їх у вартісному виразі трансформуються у поточні витрати підприємства. Витрати — найбільш широке поняття, в якому у грошовій формі виражені всі витрати різних видів економічних ресурсів (праці, сировини, матеріалів, основних засобів, фінансо-

Рис. 1. Складові системи внутрішнього контролю підприємства за змістовними характеристиками

вих ресурсів тощо) у процесі виробництва, обігу й розподілу продукції [2]. Наприклад, фінансові ресурси — це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Вони характеризують фінансовий потенціал, тобто можливості підприємств у проведенні витрат з метою отримання доходу [3]. Отже, характер витрат різний, але всі вони підпорядковані одній меті — отримання прибутку, яка досягається за допомогою оптимального використання ресурсного потенціалу підприємства. Таким чином, витрати — це вартість ресурсів, що використовуються в подальшому для отримання прибутку, чи досягнення інших цілей підприємства.

Для того, щоб отримати кращий результат від використання ресурсів, задіяних у підприємницькій діяльності, потрібно постійно мати зворотну інформацію щодо управлінського рішення про процеси, які відбуваються на підприємстві [4]. Виникає потреба у створенні системи внутрішнього контролю, яка може бути ефективною тільки тоді, коли чітко визначені цільові орієнтири її функціонування у відповідності з науково обґрунтованими принципами [5].

Підприємство з метою управління розглядається як певна система, в якій функціонує

підсистема внутрішнього контролю. Вона не існує відокремлено, а функціонує взаємопов'язано з іншими підсистемами управління. Отже, внутрішній контроль є функцією управління і в цьому сенсі є засобом зворотного зв'язку між об'єктом управління й органом управління, інформуючи про дійсний стан об'єкта і фактичне виконання управлінських рішень. Внутрішній контроль в залежності від окресленого завдання управління реалізується в різних організаційних формах, що мають конкретні цілі, завдання, об'єкти та методи.

Під системою внутрішнього контролю (СВК) ми розуміємо сукупність організаційних заходів, прийнятих керівництвом підприємства для впорядкованого і ефективного ведення господарської діяльності, яка в тому числі включає нагляд і перевірку. Ця служба, будучи незалежним підрозділом, створеним в рамках організації, виконує систематичну, щоденну роботу з перевірки та оцінки її діяльності і є сукупністю окремих підсистем — систем нижчого порядку, спрямованих на контроль окремого об'єкта [6]. Формування СВК підприємства здійснюється з метою:

— забезпечення надійною і повною інформацією керівництва підприємства;

Рис. 2. Потенційна модель функціонування зовнішнього і внутрішнього контролю на підприємстві

- забезпечення збереження активів і документів;
- оцінка дотримання обліково-економічної політики; забезпечення ефективності господарської діяльності на стадіях прийняття управлінських рішень (попередній контроль), здійснення господарських операцій (поточний контроль), і оцінки результатів господарських операцій (наступний контроль);
- оцінка дотримання співробітниками вимог законодавчих і нормативних актів, регламентуючих документів;
- забезпечення надійної системи бухгалтерського обліку.

У практиці управління види контролю класифікуються за певними ознаками [6]. Розглянемо змістовну характеристику СВК (рис. 1).

Отже, велике значення приділяється контролю процесів за всіма напрямками діяльності підприємства, але при плануванні показників саме контроль забезпечення дозволяє зіставити наявний ресурсний потенціал, тобто можливості суб'єкта господарювання, із розміром необхідних ресурсів для виконання запланованої програми. Посилення контролю за ресурсним потенціалом підприємства також необхідно ще й тому, що економічні ресурси трансформуються в витрати. У подальшому при визначенні головного фінансового результату діяльності підприємства саме витрати стають базою порівняння між ними і доходами суб'єкта господарювання [7]. Дослідження підходів до оцінювання ресурсного потенціалу підприємства у теперішній час дає змогу оптимізувати витрати підприємства у майбутньому [8]. Таким чином, постійний аналіз та контроль за витратами підприємства сприятиме збільшенню прибутків підприємства та досягненню мети підприємницької діяльності.

Формування системи внутрішнього контролю неможливе без розуміння особливостей організаційної структури

та специфіки функціонування підприємства, оскільки саме вони впливають на фінансово-майновий стан об'єкту господарювання [9]. Отже, до складу контрольного середовища СВК підприємства входять елементи СВК підприємства (організаційна структура з відповідним кадровим забезпеченням та розподілом обов'язків, філософія та стиль роботи управлінського персоналу, етичні норми здійснення діяльності, участь керівництва підприємством в організації внутрішнього контролю), технологічні та адміністративно-соціальні процеси діяльності.

Аналіз господарсько-фінансової діяльності підприємства дає кількісну та якісну характеристику змін, що відбулися відносно заданої програми. З його допомогою обираються варі-

анти управлінських рішень, які спрямовані на запобігання причин негативних відхилень і створення сприятливих умов для появи прогресивних змін [10]. Розкриваються невикористані можливості, реалізація яких дозволяє або прискорити розвиток підприємства загалом, або перевести його на більш ефективний режим функціонування. Налагоджена система контролю поточних витрат покращить якість управлінських рішень стосовно аналізу, контролю та, відповідно, оптимізації їх розміру.

Інформаційним забезпеченням СВК виступає система внутрішньогосподарського (управлінського) та фінансового обліку. Відповідно до головних завдань контролю витрат, а саме: забезпечення збереження майна власника; визначення і оптимізація величини фінансових результатів виділено такі чинники впливу на витрати:

- потужність підприємства;
- особливості технології, техніки та організації виробництва;
- номенклатура продукції, що виробляється;
- аналітичність;
- контроль;
- прогнозованість розрахунків;
- еластичність;
- процеси виробництва;
- питома вага відповідної складової у загальних витратах;
- обґрунтованість у розподілі за видами продукції.

Внутрішній контроль має іншу природу, сенс, призначення та організацію в порівнянні з зовнішнім. Кінцеві загальні цілі обох видів контролю багато в чому збігаються, однак є і суттєві відмінності в їх змісті і характері. Потенційна модель функціонування внутрішнього і зовнішнього контролю представлена на рисунку 2 [6].

Як зовнішнє середовище щодо функціонування системи внутрішнього контролю пропонується розглядати систему фінансово-господарського контролю провідної організації, з якої в межах наданих повноважень взаємодіють суб'єкти внутрішнього контролю.

Прикладний апарат функціонування СВК підприємства (інструментарій) — це комплекс методичних прийомів, процедур, спрямованих на визначення реального стану об'єкта контролю з метою забезпечення бази прийняття адекватного управлінського рішення.

Якщо підприємство тільки вирішило створити систему контролю, то необхідна первинна критична маса співробітників, які згодом

розвинуць цю управлінську складову до необхідної бізнесу функції. Перш за все, потрібно знайти фахівця, здатного до самонавчання, з достатнім досвідом у цій сфері і з розумінням основних цілей і бізнес-процесів організації. Він повинен розробити відповідні політики і положення щодо внутрішнього контролю, налаштувати річний процес контролю, забезпечувати дотримання відповідних стандартів і підтримувати взаємини з зацікавленими особами.

Складаючи загальний план і програму, внутрішньому контролеру слід враховувати ступінь автоматизації обробки облікової інформації, що також дозволить точніше визначити обсяг і характер процедур. Контролер може узгодити з керівництвом економічного суб'єкта окремі положення загального плану і програми перевірок. При цьому він є незалежною у виборі прийомів і методів контролю, відображених в загальному плані та програмі, але несе повну відповідальність за результати своєї роботи.

Для внутрішнього контролера основними є такі знання і навички: знання ролі, функцій і завдань підприємства; навички ведення перевірок, хронометражних вимірів тощо; навички оцінки ризиків. До спеціальних знань варто віднести знання обліку і фінансів; знання ІТ-систем; знання і навички управління ризиками шахрайства; вміння оцінити систему внутрішнього контролю та управління ризиками. Важливими є також знання таких складових бізнесу: внутрішнє і зовнішнє середовище підприємства і галузі; ланцюжок створення вартості; бізнес-процеси; закони та інші нормативні акти; система управління. Нарешті, внутрішньому контролеру необхідний набір навичок створення ефективною звітності, презентаційні навички, навички комунікативності й лідерства. Важливе значення відіграє і знання англійської мови, так як основна маса матеріалів і тренінгів в області контролю доводиться англійською. Як правило, ці навички здобуваються протягом року-півтора роботи, причому знання бізнесу приходить тільки тоді, коли людина працює всередині організації.

Якщо на підприємстві немає можливості виділити штатну одиницю для виконання обов'язків внутрішнього контролера, можна покласти ці функції на одного із штатних співробітників, наприклад, економіста з обліку, який володіє навиками роботи з комп'ютерними програмами на достатньому рівні.

Контролер періодично звітує перед вищим керівництвом про власну діяльність. Звіти повинні містити інформацію про істотні ризики,

проблеми контролю і обліку та інші відомості, необхідні вищому керівництву для виконання своїх обов'язків. Отже, контролер:

- надає вищому керівництву на затвердження щорічний план діяльності, а також регулярно надає інформацію про його виконання;

- надає вищому керівництву щорічний звіт про оцінку надійності та ефективності систем управління ризиками, контролю і руху грошових потоків, своєчасну інформацію про суттєві недоліки, виявлені в ході перевірки, а також розробляє рекомендації щодо поліпшення існуючих систем;

- інформує вище керівництво про результати та якість виконання заходів (корегувальних кроків), розроблених за результатами проведених перевірок;

- інформує вище керівництво про існуючі обмеження, що перешкоджають ефективно виконувати поставлені перед ним завдання.

- на підставі проведеного аналізу ризиків складає план діяльності щодо їх усунення або прийняття згідно з цілями організації;

- своєчасно і на належному професійному рівні виконує план діяльності і надають управлінню звіти про результати виконаної роботи;

- координує діяльність із зовнішніми контролерами з метою уникнення дублювання зусиль і мінімізації витрат на здійснення контролю;

- сприяє розслідуванню шахрайств, провів рейдерства та інформує вище керівництво про результати розслідувань.

Внутрішній контролер уповноважений:

- мати прямий і безперешкодний доступ до керівництва;

- складати плани діяльності, визначати об'єкти і обсяги контролю, приймати рішення про частоту проведення перевірок;

- запитувати і отримувати безперешкодний доступ до будь-яких активів, документів, бухгалтерських записів та іншої інформації про діяльність підприємства, робити копії документів;

- у ході перевірки вивчати і оцінювати будь-які потрібні документи, і направляти ці документи і/або відповідну інформацію вищому керівництву;

- запитувати і отримувати необхідну допомогу з боку співробітників підприємства;

- доводити до відома вищого керівництва будь-які пропозиції щодо поліпшення існуючих систем, процесів, політик, процедур, методів ведення діяльності, а також коментарі щодо будь-яких питань, що належать до компетенції контролера;

- за необхідності ставити питання про залучення сторонніх експертів для виконання контрольних заходів.

Спеціаліст, на якого додатково покладено функції внутрішнього контролера, не повинен:

- керувати діями інших співробітників, за винятком випадків, коли ці співробітники призначені брати участь у проведенні контрольних заходів;

- брати участь у будь-якої діяльності, яка могла б завдати шкоди неупередженості оцінки підконтрольних процесів;

- використовувати конфіденційну інформацію в особистих інтересах або будь-яким іншим чином, що суперечить законодавству або що можуть завдати шкоди підприємству.

Критичні процеси вимагають негайного втручання у вигляді коригувальних або запобіжних дій і повинні знаходитися під особливим контролем. У розряд критичних може потрапити будь-який бізнес-процес, якщо він представляє фактичну або потенційну небезпеку для ефективної діяльності підприємства. На підставі річної програми складається календарний графік контрольних перевірок, а також план на кожний контрольний захід з урахуванням необхідності в ресурсах.

Інформація повинна бути достовірною. Під достовірністю розуміється ступінь точності даних фінансової (бухгалтерської) звітності, яка дозволяє користувачеві цієї звітності на підставі її даних робити правильні висновки про результати господарської діяльності, що перевіряється, фінансовий та майновий стан підприємства також, і приймати обґрунтовані рішення, що базуються на цих висновках. Контролер отримує інформацію про діяльність підприємства із таких джерел [5]: статут економічного суб'єкта; документи про реєстрацію економічного суб'єкта; протоколи засідань управлінських органів; протоколи, що регламентують облікову політику, із змінами і доповненнями; бухгалтерська звітність; статистична звітність; документи з планування діяльності підприємця; контракти, договори, згоди та інші документи, що впливають на результати діяльності контролера.

Бухгалтерія не підкоряється внутрішньому контролеру. Це два рівноправних функціонера. У той же час за службовим обов'язком вони повинні співпрацювати між собою. Взаємодія будується за простим принципом. Весь поточний облік покладено на бухгалтерію, а контроль над правильністю його ведення — на контролера. Якщо ж у бухгалтерів виникають будь-які питання, пов'язані з урахуванням чи опо-

даткуванням, контролер допомагає їх вирішити. Тому краще від самого початку не ставити перед контролером завдання знайти якомога більше помилок у роботі бухгалтерії. Необхідно перевіряти тільки те, що дійсно є найбільш складним у веденні обліку на підприємстві. Отже, основне завдання — це правильний вибір об'єкта перевірки.

З огляду на права і обов'язки, покладені на внутрішніх контролерів, їх професійний рівень повинен бути достатньо високим. У міру збільшення масштабів діяльності підприємства рекомендується включити в штатний розклад посаду внутрішнього аудитора з розширенням кола його обов'язків. Так, його можна зобов'язати організувати систему управління якістю продукції, що в умовах конкуренції є необхідною умовою підвищення ефективного діяльності підприємства. Однак такі фахівці відносяться до високо кваліфікованих працівників, тому підприємство може залучати їх на умовах аутсорсингу або ко-сорсингу для вирішення деяких складних питань.

У ході контрольного заходу дії контролера обговорюються з працівниками підприємства. Вироблені рекомендації щодо виконання зауважень і коригувальні дії, спрямовані на усунення виявлених невідповідностей, можуть бути доповнені також пропозиціями щодо поліпшення, вдосконалення об'єктів контролю. У підсумку, ефективність проведених внутрішніх перевірок можна визначати за допомогою оцінки результатів від спільно вироблених і реалізованих пропозицій щодо поліпшення окремих об'єктів контролю, бізнес-процесів і фінансово-господарської діяльності підприємства загалом. У рамках обліково-контрольної системи здійснюється не тільки детальний внутрішній контроль за збереженням активів, зниженням витрат, зокрема, фінансових, а й контроль за політикою і якістю управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Ресурсний потенціал починає впливати на результати діяльності суб'єкта господарювання з початку його створення. Оптимальне формування і використання сукупності економічних ресурсів визначають характер та темп подальшого функціонування підприємця. Саме тому важливим завданням є нарощення обсягів та оптимізація якісного складу ресурсного потенціалу для забезпечення конкурентоспроможних позицій суб'єкта господарювання на ринку.

В основі будь-якого виробництва лежить процес витрачання різноманітних ресурсів, що

трансформуються у витрати, тому необхідною умовою успішного функціонування підприємства є раціональне співвідношення та відповідність величини і складу ресурсів потребам завдань, що вирішуються підприємцем. Витрачання ресурсів, які завжди є обмеженими, потребує застосування головного принципу енерго- та ресурсозбереження — єдності обліку та регулювання, тобто кожен підприємець повинен знати, яку кількість того чи іншого виду ресурсів він споживає, а також мати змогу її регулювати.

Під внутрішнім контролем як правило розуміють систему заходів, визначених управлінським персоналом підприємства та здійснюваних на підприємстві з метою найбільш ефективного використання усіма працівниками своїх обов'язків по забезпеченню та здійсненню господарських операцій.

Таким чином, одним з найбільш дієвих інструментів виявлення можливостей для підвищення результативності бізнесу і, як слід, одним із конкурентних переваг підприємства може стати налагоджена система управлінського обліку, що базується на ефективному внутрішньому контролі.

Література:

1. Облік і контроль в управлінні економічною стійкістю підприємств в умовах глобалізації: монографія / За ред. д.е.н., професора В.Ф. Максимової. — Одеса: ОНЕУ, 2014. — 461 с.
2. Чубірка Г.І. Методи оптимізації витрат підприємства у ринкових умовах / Г.І. Чубірка // Науковий вісник Мукачівського державного університету. — Вип. 2 (6). — 2016. — С. 118—124.
3. Перезовова І.В. Теоретико-методологічні основи економічної експертизи як форми фінансового контролю: монограф. / І.В. Перезовова. — Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. — 320 с.
4. Ярмолук О.Ф. Особливості облікової політики щодо ресурсного потенціалу підприємства / О.Ф. Ярмолук, А.В. Киян // Глобальні та національні проблеми економіки. — Вип. 11. — 2016. — С. 916—922.
5. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти: навч. посіб. для студ. ВНЗ / С.Д. Максименко [та ін.]. — К.: КНТЕУ, 2012. — 719 с.
6. Благоразумова О.В. Управленческий учет и аудит как важнейшие составляющие учетно-контрольной системы предприятия / О.В. Благоразумова, А.В. Ганин // Стратегия качества в промышленности и образовании: сб. мате-

риалов XI Междунар. конф. (1—5 июня, 2015 г., Варна, Болгария) в 2-х томах. — Т. II. — Междунар. науч. журнал Acta Universitatis Pontica Euxinus. — Спец. вып. — Днепропетровск, Варна, 2015. — С. 520—526.

7. Шматковська Т.О. До проблематики організації системи внутрішнього контролю фінансових результатів діяльності підприємства / Т.О. Шматковська, В.В. Ярош // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". — Вип. 25. — 2014. — С. 200—205.

8. Благоразумова О.В. Дослідження ресурсного потенціалу підприємства як передумова оптимізації витрат у майбутньому / О.В. Благоразумова, Н.О. Бражняк, Т.В. Подобєд // Молодий вчений. — 2017. — № 10 (50). — С. 787—791.

9. Сластяникова А.І. Механізм формування ресурсного потенціалу керовано-організаційного розвитку підприємства: стратегічний та тактичний аспекти / А.І. Сластяникова // Бізнес Інформ. — Вип. 2. — 2014. — С. 386—391.

10. Шаманська О.І. Система ефективного управління ресурсним потенціалом підприємства [Електронний ресурс] / О.І. Шаманська. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2303>

References:

1. Maksimova, V. F. (2014), *Oblik i kontrol' v upravlinni ekonomichnoiu stijkistiu pidpriemstv v umovakh hlobalizatsii* [Accounting and control in managing the economic stability of enterprises in a globalizing environment], ONEU, Odesa, 461 s.

2. Chubirka, H. I. (2016), "Methods of optimizing enterprise costs in market conditions", *Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 2(6), pp. 118—124.

3. Perevozova, I. V. (2013), *Teoretyko-metodolohichni osnovy ekonomichnoi ekspertyzy iak formy finansovoho kontroliu* [Theoretical and

methodological bases of economic examination as a form of financial control], *Tipovit, Ivano-Frankivs'k*, 320 s.

4. Yarmoliuk, O. F. and Kyian, A. V. (2016), "Features of the accounting policy for the resource potential of the enterprise", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 11, pp. 916—922.

5. Maksymenko, S. D. (2012), *Pidpriemnytstvo: psykholohichni, orhanizatsijni ta ekonomichni aspekty* [Entrepreneurship: psychological, organizational and economic aspects], KNTEU, Kyiv, 719 s.

6. Blahorazumova, O. V. and Hanyn, A. V. (2015), "Management accounting and audit as the most important components of the accounting and control system of the enterprise", *Stratehiya kachestva v promyshlennosti y obrazovanny: sb. materyalov XI mezhdunar. konf.* [XI International Conference "Strategy of Quality in Industry and Education"], Varna, Bulgaria, 1—5 June, vol. II, pp. 520—526.

7. Shmatkovs'ka, T. O. and Yarosh, V. V. (2014), "To the problems of organization of the system of internal control of financial results of the enterprise", *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia"*, vol. 25, pp. 200—205.

8. Blahorazumova, O. V. Brazhniak, N. O. Podobied, T. V. (2017), "Investigation of the resource potential of the company as a precondition for cost optimization in the future", *Molodyj vchenyj*, vol. 10 (50), pp. 787—791.

9. Slastianyikova, A. I. (2014), "Mechanism of formation of resource potential of managed and organizational development of the enterprise: strategic and tactical aspects", *Biznes Inform*, vol. 2, pp. 386—391.

10. Shamans'ka, O. I. (2013), "The system of enterprise resource potential management effectiveness", available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2303> (Accessed 25 Nov 2018).

Стаття надійшла до редакції 04.12.2018 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА